

आशाव

बलीन्द्र केलकर

२५

ओथांबे

[चिंतनां]

रवीन्द्र केळेकार

माणिकपद्म प्रकाशन - बांदोडें

पुस्तक क्र. १०४

पृष्ठ १०४

आंशिक

[आंशिक]

ओथांबे
(चिंतनां)

Othambe
(Thoughts & Reflections)

© गोदूबाय केळेकार प्राकृतिक रूपांशिक

पयली उजवाडावणी : सेतेंबर, १९९९

उजवाडावणी :
माणिकराव गावणेकार
माणिकपदम् प्रकाशन
बांदोडें - ४०३ ४०१

अक्षर जुळणी :
स्नेह ग्राफिक्स
पल्लवी, शंकरवाडी,
ताळगांव - ४०३ ००२
चित्रकार :
श्रीधर कामत बांबोळकार

छापणी :
प्रिंट आर्ट ऑफसेट, कुंडय

मोल : १२० रुपया

सांगपा सारकें

जें सांगपा खातीर दुसऱ्यांक एक पुराय पुस्तक बरोवचें पडटा, पुस्तक बरोवनूय केन्ना केन्ना सांगून जायना, तें आपणाक धा वर्वीं भितर सांगूंक येवंक जाय, असो जर्मन तत्वज्ञ नित्शेन हावेस धरलो आनी *Twilight of Idols* आनी *Anti-Christ* सारकीं पुस्तकां बरयलीं. हीं पुस्तकां वाचलीं तेन्ना दिसलें, जें सांगपा खातीर म्हाका एक पुराय 'स्वगत' बरोवचें पडटा तें धा वर्वीं भितर सांगूंक नाका येवं, पुणून एक दोन पानां भितर तरी आटोवन सांगूंक येता जाल्यार पळोवंक जाय; प्रसारमाध्यमांचे वाडी वांगडा उतरांचें मोल खुबूच उणें जालां, उतरां उण्यांत उणीं वापरून तांचें मोल वाडोवं येता जाल्यार पळोवंक जाय. आनी हांव मदीं मदीं तशें बरोवपाक लागलों. आनी हांगा थंय दिवपाक लागलों. असलींच फाटल्या धा पंदरा वर्सांच्या काळांतलीं कांय बरपां हांगा गुथून काडल्यांत.

असल्या बरपाचे दोन प्रयोग हाचे पयलीं केल्ले. एक 'वेळे वयल्यो घुलो' पुस्तकांत उकताडा आयला. दुसरो, 'सांगातींत' हे 'ओथांबे' तेच परंपरेंतले, तिसऱ्या प्रयोगाच्या रुपान जल्माक आयिल्ले. पावसाची दडक पडून गेले उपरांत झाडांच्या पानां वयल्यान टप् टप् करून थेंबे पडटात. तांकां अंत्रुजेंत 'वटामे' वा 'वाटामे' म्हणटात. ह्या वटाम्यांचेंच नागेश करमलींनी 'ओथांबे' करून दिलां.

सांगचेंशें दिसलें तें थोड्या उतरां भितर सांगपाचो हांतूंत यत्न केला. तें दुसऱ्यांक आतां वाचचेंशें दिसचें अशी मनांत उमेद बाळगिल्या.

साडेचार दसकांचे साहित्य सेवेउपरांत एक पुस्तक आपणाक दी म्हूण मागपाक आयिल्ली 'माणिक पद्म प्रकाशन' ही पयलीच संस्था. जी घरची न्हय. 'भगवानके दरबार में देर है, अंधेर नहीं' म्हणटात तें फट न्हय. तिचे उपकार मानुंकूच जाय.

फाटीं पडिल्ली कोंकणी तिच्या भयण-भासांचे पंगतीक
केन्ना बसूंक पावतली, ह्या म्हज्या प्रस्नाक 'लागतीत शें दोनशें
वर्सां.... आयच्यान वावराक लागुंया... एक दीस उणो जातलो '
ही जाप दिवन म्हाका सतरा वर्सांचे पिरायेर म्हज्या जिविताचें
'मिशन' दाखोवन दिल्ल्या...

शान्त्याक

(प्रो. शांताराम आमोणकारांक)

भौच नमळायेन.

१. जिबेचीं कामां दोन, कोडू, गोड, तीख चाखप एक. आनी कोडू, गोड, तीख उलोवप, दुसरें. दोनांचेरुय नियंत्रण जाय. ना जाल्यार पयलें, मनशाची बलायकी इबाडटलें. दुसरें, ताचे संबंद इबाडटलें.

जिबेक हाड ना.

कोणें एकल्यान म्हळां, The boneless tongue, so small, so weak, can crush and kill. हाड नाशिल्ली ही ल्हानशी जीब केन्ना कोणाक चिड्डून मारीत, सांगूं येना. द्रौपदेचे जिबेन अठरा अक्षौहिणी सैन्य मारून काबार केल्लें. तरसादे परसूय जिबेची तांक व्हड. हाड नाशिल्ली जीब कसलीं अरिश्टां आपोवन हाडीत, सांगूं नज.

देखून जिबेर नियंत्रण जायच.

काळजांत आसा तेंच जिबेर येता. काळीज नितळ आसत, जाल्यार जिबेर निर्मळ उतरां येतलीं. काळीज बुरशें आसत, बुरशी येतलीं. भोंवतणी स्वर्ग उबो करचो काय नर्क हें जिबेर निंबून उरता.

पांयांनी निसरून पडूं येत. जिबेक निसरुंक दिवंक जायना.

जिबेक राखता तोच आपणाक राखता.

२. कसलें काम हातांत घेवचें?

एक आदर्श : ह्या एकाच जिवितांत करून सोंपोवं येता असलें.

दुसरो : ह्या जिवितांत सोंपोवंक येवचें ना, इतलेंच न्हय, तर एकल्याच्या जिवितांत केन्ना सोंपचें ना असलें.

पयलो आदर्श धरलो जाल्यार, मनीस आळशी केन्ना जावचो ना.

दुसरो धरलो जाल्यार, उतार पिरायेरुय म्हातारो जावचो ना.

३. शुद्ध भांगर वेगळें आनी पोवनाचें वेगळें.

पोवनाच्या भांगरांत इल्लें-शें तांबें भरशिल्लें आसता देखून तें चड चकचकता. कांय बायलो तें चड चकचकता म्हणूनच वस्तीय ह्याच भांगराच्यो करून घेतात. पोवनाच्या भांगराचेर तासांय खंय बरीं मारूं येतात.

पुणून कितलेंय जालें जाल्यार हें पोवनाचें भांगर. शुद्ध न्हय.

शुद्ध आदर्श शुद्ध भांगरा सारके. पुणून कांय जाण तांतूंत वेव्हारवादाचें इल्लें-शें तांबें भरसून ते चलोवन दाखयतात. आनी भोंवतणचे लोक मागीर तांकां 'प्रॅक्टिकल आयडियलिस्ट' म्हणून तांची तुस्त करपाक लागतात.

तुस्त करात. पुणून एक गजाल विसरूं नाकात, तुस्त जाता ती आदर्शवादाची न्हय, वेव्हारवादाची जाता. आनी वेव्हारवादाची तुस्त जावपाक लागली म्हणटकूच ह्या 'प्रॅक्टिकल आयडियलिस्टांत'लो आदर्शवाद इल्लो इल्लो कडेक पडून तांच्यांतलो वेव्हारवादूच मुखार येवपाक लागता. आनी मागीर -

भांगर कुशीक पडटा आनी तांबेंच वयर सरत रावता.

गांधीय आपणाक 'प्रॅक्टिकल आयडियलिस्ट' म्हणटाले. आनी लोकूय तांकां तशे मानताले. इतलेंच न्हय, तर ते शुद्ध आदर्शवादी आशिल्ले जाल्यार शेणटले आशिल्ले, ते वेव्हार बरो समजताले म्हणूनच आदर्शवाद चलोवंक पावले, अशेंय म्हणपी कांय जाण आसात. पुणून एक गजाल विसरूंक फावना, गांधीचो 'प्रॅक्टिकल आयडियलिझम' आनी हेरांचो एक नाशिल्लो. दोनां मजगतीं एक मोटो फरक आशिल्लो. गांधी आदर्शवादाक वेव्हारवादाच्या पांवड्यार देंवय नाशिल्ले. ते वेव्हारवादाक आदर्शवादाच्या पांवड्यार घेवन वताले. ते भांगरांत तांबें भरशनाशिल्ले. तांब्यांत भांगर भरसून ताचो पांवडो वाडयताले.

म्हूण भांगरूच मुखार येवंक पावतालें.

वेव्हारवादी मनीस सदां जागरूक आसता. देखून पावल उखलतना तो अशे तरेन उखलता की तें ताच्या फायद्याकूच पडटा. तो 'सक्सेसफूल' जाता, मुखार सरूंक पावता. मुखार सरूं. वयर सरता व्हय? आपणेंय वयर सरप आनी आपणा वांगडा हेरांकूय वयर घेवन वचप म्हत्वाचें. हें काम आतां मेरेन फकत आदर्शवादी लोकांनीच केलां. समाज वयर सरत गेला तो आदर्शवादी लोकांक लागुनूच. आयज समाजांत कितेंय सास्वत मोलाचें पळोवंक मेळटा तें आदर्शवादी लोकांनीच आमकां दिलां.

४. कुडिचे भाशेन मनाच्योय कांय गरजो आसतात. कांय भुको आसतात.

लोकांनी आपणाक लेखचो ही मनशाच्या मनाची एक मुळावी भूक.

समज, तूं वाटेवयल्यान वता आनी कोण तुजेकडेन पळेना. समज, वाटेर तुका एकलो वळखिचो मेळटा आनी तो तुका हटकिना. जाल्यार, तुका कितें जावंक फावड? तूं भितरले भितर फणफणचो ना?

हाचे उरफाटें, तूं वाटेवयल्यान वता आनी 'हो तो मरे...' तो अमको अमको अशें लोक फुतफुततात तें तूं आयकता. समज, लोक तुजी तोखणाय करतात म्हणपाचें तुज्या कानार पडटा. जाल्यार तूं भितरले भितर धादोशी जावचो ना?

दुसऱ्यांनी आपणाक लेखचो म्हूण दुसऱ्यांचें लक्ष आपणाकडेन ओडचें ही इत्सा भुरगेपणासावन मनशांत आसता आनी जिवो आसासर ती ताच्यांत उरता. ही इत्सा वायट न्हय, बरीय न्हय. एक सभावीक भूक ती. कुडिचे दुसरे खंयचेय भुके सारकी. वायट बरें कितेंय तांतूंत आसा जायत जाल्यार तें भागोवपाचे रितींत आसा. खासा भुकेंत न्हय.

शाळेंतलो भुरगो मास्तराचे तोखणाय परस आपणाल्या संवगड्यांचें तोखणायेक अदीक लेखता. चोरांक सभ्य लोक कितें म्हणटात हाचें व्हडलें-शें लागना. बाकिचे चोर आपणा संबंदान कितें म्हणटात हाचेंय म्हत्त्व तांकां चड. पुर्तुगेजांआड झुजताले तांकां पुर्तुगेज आपणा संबंदान कितें म्हणटात हाचें म्हत्त्व नाशिल्लें. पुणून पीटर कितें म्हणटा, त्रिशतांव कितें म्हणटा हें चड लागतालें.

हाचो अर्थ, दुसऱ्यांनी आपणाक लेखचो अशें दिसता आसतनाय मनशाक हो दुसरो 'कोणूय' उपकारना. ताणें कांय जाणांक आपले म्हूण लेखिल्ले आसतात. ह्याच लोकांचें लक्ष आपणाकडेन ओडिल्लें, ह्याच लोकांनी आपणाक लेखिल्लो ताका जाय आसता. ह्याच लोकांच्या मत्ताचेर ताची चलणूक, वागणूक आनी कर्तुत्व आधारून उरता.

मनशाची ही मुळावी भूक सोंपे रितीन आनी सभावीकपणान जांची भागल्या तेच संवसारांत कर्तुत्वी जावंक पावल्यात. संवसारांत बऱ्यांतल्यो बऱ्यो करण्यो हांचे हस्तुर्की घडून आयल्यात.

ही भूक सोंपे रितीन भागोवंक आयली ना जाल्यार मनीस ती आड रितीन भागयतलो. पुणून भागयतलो हें नित्शीत. भागोवपा खातीर तो कितें कितें करीत, सांगूं नज.

चडश्या जाणांक आपणाक ह्यो भुको आसात म्हणपाचें सारकें खबर लेगीत नासता. देखून आपूण जें कितें करतां तें अमकी एक भूक भागोवपा खातीर करतां हाची तांकां जाणवीक नासता.

लोकांनी आपणाक लेखचो ही भूक भागली ना जाल्यार मनीस खासा ताकाच खबर नासतना कितें कितें करीत, पळोवंचा -

धर, आमी एक संस्था चलयतात आनी तांतूंत असलो एक मनीस आसा. तो संस्थेचे दरएके बसकेक येतलो. आमी जी जी थारावणी घेतात तिचे आड कितें न्हय कितें उलयतलो, दुबाव काडटलो. हिशेब विचारतलो. 'तुमी पयशे खाल्यात' म्हूण आरोप करतलो. आमचे आड लोकांचे कान फुंकतलो. समज, ताका भीक घाली ना जाल्यार, तो नवी संस्था काडटलो. सर्तीत देंवतलो. तेंय जमलें ना जाल्यार, आमचें कशें पाड घालचें हाच्योच माणण्यो रचतलो. आमकां त्रास दीत रावतलो.

आमकां त्रास दिवपाची ताका इत्सा आसता म्हूण तो त्रास दिता, अशें न्हय. तो त्रास दिता हाचें कारण ताका आमी लेखिल्लो नासता हेंच आसता. ताका मात ताची खबर नासता.

कांय जाण चारचौग एकठांय जमले म्हणटकूच उलय-उलय-उलयतात. एकासारक्यो आपणाल्योच व्हडविको सांगीत रावतात. कित्या खातीर? तांचे कडेन सांगपा सारकें कितेंय तरी आसता म्हणूच न्हय, तांचे भितर कितेंय तरी खतखतता तें तांकां 'ओंकपाचें' आसता म्हणूच न्हय, बारकायेन पळेशात जाल्यार तुमकां दिसतलें, हांकां आपणाकडेन तुमचें लक्ष ओडचें, आपूण तुमचे परस कितलो आगळो वेगळो हें तुमकां दाखोवन दिवचें हीच भूक लागिल्ली आसता.

कांय जाण भेस जगा भायलो करतात. भीस वेगळे तरेची दवरतात, खाडां दवरतात, चलता आसतना झेतान चलतात. लोकांचे नदरेंत भरपाखातीर तरा तरा करतात. सभा संमेलनांनी वांटो घेवप, संद मेळटा थंय उलोवंक उबो रावप, संगीत समजनासतना मैफिलीक वचप, वर्तमानपत्रांनी भौन भौन नांवान पत्रां बरोवप, राजकर्णांत ओगीच लुडबुडप, पत्रकां काडप, समाज जांकां व्हड मानता तांकां आपूण लेखिना अशें भासोवप, वाटे वयल्यान वतना तुका हडकिनासतना रावप, पयशे आसत जाल्यार कोणा कडेनूच ना अशी चक्क बरी मोटार घेवन भोंवप, एक आनी दोन न्हय, ही भूक भागोवपाच्यो हजार तरा आसात.

हांव एकल्या मनशाक वळखतां. तो मदींच दुयेंत पडटा. आनी मागीर, आमी ताच्या समाचाराक गेले म्हणटकूच आपणाल्या दुयेंसाची व्हडलीं आबोनासांवां करून सांगता. तोय हेच जातींतलो मनीस.

खंयचीय बायल दुसरे खंयचेय बायलेच्या शिळाच्यो खबरी तुका फुतफुतून सांगता जायत जाल्यार धरून चल, तिचे परस आपूण व्हड वा बरी हेंच

तिका दाखोवन दिवपाचें आसा. दुसऱ्यांनी आपणाक लेखचें ही तिगेली भूक भागूंक ना, अशें मानूंक जाय.

आनीक एक सांगू? धसको बसतलो. तूं कोणाक तुजो खरो इश्ट मानता, सांग पळोवया ! जो तुका लेखता ताकाच.

वयर सांगलां, ही भूक मुळांत वायट न्हय. सभावीक भूक ती. वायट कितेंय आसता तें ही भूक भागोवपाचे रितींत.

ही रीत आमकां कळूंक जाय.

जाणटेल्यांनी सांगिल्लें, 'आत्मानं विदधि' तूं तुकाच सारको बरो वळखून घे.

हांव म्हाका सारको वळखलों जाल्यार दोन लाव जातात. एक, हांव दुसऱ्यांक सारको वळखूंक पावतां. आनी दुसरो, म्हज्या मनाच्यो मुळाव्यो भुको भागोवपा खातीर हांव कितलों ल्हान जातां, कितलो सकल देंवतां हाची म्हाका जाणवीक जाता.

आनी ज्या खिणाक म्हाका हांव ल्हान म्हणपाची जाणवीक जाता त्याच खिणाक हांव तांतुंतल्यान मुक्त जातां.

ही सादी सायकॉलोजी, हांतूंत अध्यात्म खंय आसा?

म्हाका सारको वळखून घेवपाक हांवें एक करुंक जाय. खिणा-खिणाक म्हजे चलणुकेकडेन नियाळून पळोवपाची हांवें म्हज्यांत एक शक्त केळोवंक जाय.

५. सोक्रेटिसान लोकांक विचारचें, 'तुमचें जोतें तुटलें जाल्यार तें लावन घेवपाक तुमी कोणाकडेन वतले?'

'चामारा कडेन.' लोकांनी जाप दिवची.

'चामारा कडेनूच कित्याक? मेस्ता कडेन कित्याक न्हय?' सोक्रेटिसान परतें विचारचें.

'जोतें लावपाचें काम चामाराचें, 'मेस्ताचें न्हय म्हूण....' लोकांनी जाप दिवची.

'बरें आसा' सोक्रेटिसान म्हणचें आनी परतें विचारचें, 'धरुंया, तुमगेली आवय दुयेंत पडली, जाल्यार वखद कितें करचें हें तुमी कोणाक विचारतले?'

'दोतोराक,' लोकांनी जाप दिवची.

'दोतोराकूच कित्याक, आदवोगादाक कित्याक न्हय?' ताणें परतें विचारचें.

कि 'दुयेंतीक वखद दिवपाचें काम दोतोराचें, आदवोगादाचें न्हय.' लोकांनी जाप दिवची.

सोक्रेटिसान, हे भाशेन, प्रस्नार प्रस्न करचे आनी लोकांकडल्यान तांच्यो जापो काडून घेवच्यो. मागीर ताणें खळखळून हांसचें आनी म्हणचें, 'जोतें लावन घेवचें जाल्यार तुमी चामारासरीं वतले. घर बांदचें जालें जाल्यार इझनेरासरीं वतले. घरांत फर्निचर जाय जालें जाल्यार मेस्ताक सांगतले. कोण दुयेंत पडलो जाल्यार दोतोराक आपयतले. नस्तें बगलांट आंगार येवन पडलें जाल्यार आदवोगादाक विचारतले... कित्याक? त्या त्या मळावेले हे जाणकार म्हुण्णूच मू? तुमकां सगळे कडेन जाणकार लागतात. आनी... चोरांनो, राज्य मात तुमी कोणाय कडेन काडून दितात? राज्य चलोवपाक जाणकार नाकात? ...तुमचें राज्य बरें कशें चलतलें...?'

स्वराज्य येत पसून आमी कोणाकूय काडून विधानसभेंत धाडून दिल्यात. कोणाकूय लोकसभेंत धाडून दिल्यात. कोणाकूय मंत्री केल्यात. तांकां कितें येता, तांणी हाचे पयलीं कसली सेवा केल्या, खंयच्या प्रस्नाचो अभ्यास केला, कितेंच पळोवंक ना. फकत तांची जात पळेल्या...

परिणाम : राण्यांच्या राज्या परस ताईचें राज्य बरें आशिल्लें, ताईच्या राज्यापरस भाऊचें कितलेंशें बरें आशिल्लें, भाऊच्या राज्यापरस फिरंग्यांचें बरें आशिल्लें, अशें आमी म्हणीत रावल्यात.

हाचेर उपाय ना? आसा. समाजांत कोणेंय तरी सोक्रेटिसाचें काम करूंक जाय, आनी लोकां कडल्यानूच जापो काडून घेवंक जाय. घडये सोक्रेटिसा भाशेन ताका विक्ख घालून लोक मारतले. पुणून, लोकशाय तिमोवपाक दुसरो उपायूच ना.

Dare to be unpopular...

६. धर्माक उबगल्ले लोक अध्यात्मूय सोडून दितात.

धर्म आनी अध्यात्म एक न्हय.

अध्यात्म आमकां आमी कोण, हो संवसार कितें, संवसाराचो आनी आमचो संबंद कितें, हें सांगता आनी जिविताचे खोलायेंत घेवन वता.

अध्यात्म तत्त्वज्ञान. धर्म कर्मकांड.

संवसारांत आयजवेर कितलेशे धर्म वयर सरले. कांय पातळ्ळे. कांय जल्मा आयिल्ले थंयच उरले. कांय ना जावनूय गेले. खंय खंय एका धर्मांतल्यान

नवे धर्म जल्मा आयले. सगळ्यांक प्रेरणा अध्यात्मा कडल्यान मेळिल्ली. अध्यात्माक धरून मनशान आनी समाजान कशें मुखार सरचें हेंच ते दाखोवपाक मुखार सरिल्ले. तांचेर काळाचो रंग चडलो. तांकां जल्मा आयिल्ल्या सुवातांच्योय शिमो पडल्यो. तसो तसो तांचो रंग बदलत गेलो.

जे मेरेन ते एकामेकां पसून पयस उरिल्ले ते मेरेन तांची कोणाक बादा जायनाशिल्ली. आयच्या संवसारान तांकां एकामेकां शेजरा हाडून दवरल्यात. आतां काळाच्यो आनी सुवातेच्यो शिमो तांकां हुपच्योच पडटल्यो. तांकां बदलचेंच पडटलें.

ते बदलपाचे नासत जाल्यार अध्यात्माक तांचे पसून पयस रावचें पडटलें.

७. खूब जाण वयर सरना फुडें पडल्यात.

शिकूंक नाशिल्ल्या घराब्यांत जल्माक आयिल्ले, शिकले आनी शिकनाफुडें हेरां परस आपणाक वेगळे मानपाक लागले, वेगळेच न्हय, तर व्हड मानपाक लागले, तेन्ना पडल्यात.

गरिबायेंत वाडिल्ले, जोडपाक लागले, जोडून गिरेस्त जाले आनी गिरेस्त जायनाफुडें हेरां परस आपणाक व्हड मानपाक लागले, तेन्ना पडल्यात.

मनीस आपणाक व्हड मानपाक लागता तेन्नाच तो पडटा.

चडटा केन्ना? आपूण शिकलां खरो, पुणून शिकपा सारकें खूब उरलां हे जाणविकेन आयुश्यभर जो शिकत रावता, सदां विद्यार्थीच उरता तेन्ना चडटा. व्हड मनशांकडेन पळेता आनी हांगेल्या पांयां पोंदच्या धुल्ल्याच्या कणा येदेंय मोल आपणाक ना, अशें मनापसून मानपाक लागता तेन्ना चडटा. आपणाच्या सभावाचीं धोंगां-पोंगां दिश्टी पडनाफुडें तीं ना करपाक वावुरपाक लागता तेन्ना चडटा.

व्हड मनशाक आपूण व्हड केन्नाच दिसना. दिसता तेन्नाच तो पडटा.

८. ताचीं मतां साप्प वेगळीं. वेगळीं म्हळ्यार, हांव मानतां ताचे जिस्त उरफाटीं. आनी तो म्हजे शेजरा येवन रावला !

हांवें कितें करपाचें?

'शी: असल्या मनशाचो शेजारूच नाका' म्हूण पयस वचून रावपाचें?

जाल्यार, म्हजे म्हाकाच हांव भित्रो दिसतलों. बरें, ताका म्हज्या मत्ताचो करपाक ताचेकडेन वाद घालीत बसपाचें? जाल्यार, म्हजे म्हाका हांव मूर्ख दिसतलों. तापलों जाल्यार दुबळो थरतलों.

म्हजे मुखार एकूच वाट आसा. ताचे पसून पयस वचप ना, ताका म्हज्या मत्ताचो करपाकूय मुखार सरप ना. ताचेर तापप तर नाच ना. ताचे म्हन्यांतूच रावप. ताका ताच्या मत्तांप्रमाण चलूंक दिवप. हांवें म्हज्या मत्तांक धरून चलप. जण एकल्याची नदर वेगळी आसूं येता आनी वेगळे वेगळे तरेन येवजूं येता अशें मानून ताका समजून घेवपाचो यत्न करप.

ल्हवू ल्हवू एक दीस ताकाय वेगळे नदरेन येवजूं येता म्हणपाचें कळटलें. आनी ताचीय नदर म्हजे भाशेन उदार जावन म्हाका समजून घेवपाचो यत्न करतली. वेगळ्या मत्तांच्या लोकां वांगडा समजिकायेन रावं येता म्हणपाचें दोगांकूय समजतलें. आनी म्हत्वाचें म्हळ्यार, आपणालें मत्त मांडटा आसतना दोगांयची भास मोव जातली.

९. सोंपी आनी कठीण अश्यो दोन वाटो मुखार येवन उब्यो रावल्यो जाल्यार मनीस सोंपीच वाट वेंचून काडटलो. पुणून, कठीण वाट वेंचून काडपीय संवसारांत कांय जाण मेळटले. ना म्हणूं नज. संवसार इतलो easy-going अजून जावंक ना.

कठीण वाटेन चलतलो मनीस कणखर जाता, तेजस्वी जाता हें जायत्या जाणांक खबर आसा. आनी आपणे कणखर जावचें, तेजस्वी जावचें हो आंवडोय जायत्या जाणांच्या काळजांत आसता. ना जाल्यार मनीस एवरेस्टाचेर चडचो नाशिल्लो.

पुणून, धरुंया, आमचे मुखार दुसऱ्योच दोन वाटो येवन उब्यो रावल्यो, एक येसाची, दुसरी अपेसाची. जाल्यार अपेसाची वाट वेंचून काडपाक कोणूय मुखार सरत व्हय?

कणखर आनी तेजस्वी लोकांतूय कोण मेळचो ना.

तेजस्वी लोकांचो संवसार लेगीत यशा फाटल्यानूच धांवतल्यांचो.

अशें आसुनूय यशाक खोंट मारून मुखार वचपी लोक ह्या संवसारांत जावन गेल्यात. कांय जाणांक तर आमी खासा आमच्या दोळ्यांनी पळेल्यात. गांधी, लोहिया, जयप्रकाश. लोकीक नदरेन अपेशी लोक हे. पुणून अपेसाक लागुनूच मुखार वचूंक पाविल्ले. जयप्रकाशजींनी एक कविता बरयल्ली --

जीवन विफलताओं से भरा है,
सफलताएं जब कभी आर्यो निकट
दूर ठेला है उन्हें निज मार्ग से

तर कितें आपणें हीं पिशेषणां केल्लीं?

नहीं; सफलता और विफलता की
परिभाषाएं हैं भिन्न मेरी.
मुझ क्रांतिशोधक के लिए
अन्य पथ ही मान्य थे...
जग जिसे कहता विफलता
थीं शोध की वे मंजिलें
और मंजिलें तो अनगिनत हैं.

आनी निमाणें सांगतात-

रुकना नहीं मुझको कहीं
अवरुद्ध जितना मार्ग हो...

जयप्रकाशजीकं खंयच थांबपाचें नाशिल्लें. ते आयुश्यभर मुखार आनी
मुखारूच चलत रावले. तांची Quest तांकां स्वस्थूच बसूंक दिनाशिल्ली.

यशस्वी मनीस यश मेळना फुडें थांबता, सोंपता, आपुणूय मुखार वचना,
दुसऱ्यांकूय व्हरिना. जो यशाक खोंट मारूंक जाणा तोच मुखार गेला... एका
सारको चलत रावला. आनी ताकाच लागून जग मुखार गेलां...

१०. 'जपानांत हांवें एका इश्टाक विचारलें, 'हांगासरल्या लोकांक दुयेसां चड
खंयचीं जातात?'

'चडशीं मॅटल, ताणें जाप दिली, 'जपानांतले शंबरांतले अंयशीं लोक
पिशे.'

'कित्याक लागून?'

'स्पीड'. ताणें जाप दिली. 'हांगां कोण चलनात. धांवतात. हांगा कोण थंडसाणेन उलयनात. बडबडटात. एकले आसले जाल्यार भितरले भितर ते एका सारके बडबडत रावतात.'

हांवें म्हळें, 'ज्या देशांत झेन बुधिझम् वयर सरलो थंय अशें कशें जावचें?'

'उद्देगिकीकरणाक लागून. आमी अमेरिकेकडेन स्पर्धा करूंक लागल्यात. जें काम एका वरसांत जावपाचें तें आमकां एका दिसांत जाल्लें जाय. हाका लागून आमचें जिवीत स्पिडिचें जालां. मन हरशींय जाल्यार वेगान धांवपी. ताका हें स्पिडिचें इंजीन लागलें म्हण्टकूच ते हरशीं धांवतालें ताचेपरस हजार वांट्यांनी चड धांवता. आनी मागीर एक खीण असो येता की जेन्ना तें ताण पडून तुट्टा....'

'हाका उपाय कितें?'

'जीवन-पद्धत, वे ऑफ लायफ बदलूंक जाय.'

सांजचो तो म्हाका 'टी सेरेमनी'क घेवन गेलो. टी सेरेमनी म्हळ्यार जपानी भाशेंत चा-नो-यू. च्या पियेवपाचो एक विधी.

स माळ्यांचे एके बिल्डिंगेचे आगाशेर एक सुंदर खोंप. खोंपिच्यो वणटी पापेलांवांच्यो. जमीन तातामीची (शेंदऱ्यांची). वयर नळ्यां बदला तण. सगळें सादें आनी सुंदर.

दारांत एक आयदन आशिल्लें. वांकडें तिकडें. पुणून आर्टिस्टिक म्हणटात तसलें. तांतल्या उदकान आमी हात पांय धुयले आनी खोंपींत भितर सरले. दोगां तिगां वयर भितर कोणाक घेनात. चा-नो-यूचे हे धर्मक्रियेंत गर्दी उपकारना हो पयलो नेम.

भितर एकलो 'चा-जीन' बशिल्लो. तो च्या करून दिवपी. आमकां पळोवन तो उठलो. 'दो-झो' करून ताणें आमकां कमर बागोवन नमस्कार केलो आनी येवकार दिलो. आमकां बसपाक सुवात दाखयली. मागीर, ताणें शोगडी पेटयली. उपरांत भितरले कुडींत वचून तो च्याचीं आयदनां घेवन आयलो. तीं एका लेंसान पुसलीं. किटलेंत उदक घालें. ती शोगडेर दवरली. तो जें कितें करतालो तें इतले सवकासायेन, इतले चारुतायेन (ग्रेसफुली) करतालो की तागेले हालचालींतल्यान जयजयवंतिचे सूर वयर सरतात काय कितें असो भास जातालो.

वातावरण शान्त. इतलें शान्त की किटलेंतलें उदक सळसळ्ळें तेन्ना ताचो आवाजूय आयकूंक आयलो.

च्या तयार जातकूच तितलेच सवकासायेन ताणें च्या पियेवपाचीं आयदनां आमचे मुखार हाडून दवरलीं. आनी तितलेच सवकासायेन तांतूंत ताणें

च्या रकयली.

दोन घोंट लेगीत जावचे नात इतलीच च्या आशिल्ली आयदनांत.

ती मागीर आमी देड वर लावन पियेले. आयदन तोंडाकडेन व्हरप आनी एक एक थेंब जिबेर घेवन तो रुचीन पियेवप.

पयलीं धा मिणटां म्हाका कितेशेंच दिसलें. गोंदळ्ळेले भाशेन जालें. उपरांत मन धांवतालें तें थांबलें, सगळें थंड किण्ण जालें. किण्णसाण आयकूंक येवची इतलें शान्त म्हजें मन जाल्लें. जसो कितें अनंत काळांत जियेतां अशें दिसपाक लागलें.

मनीस जियेता एक तर फाटल्या काळाचे कोडू गोड उगडास काडून वा फुडाराचीं रंगयाळीं सपनां रंगोवन. भूत वा भविष्यांत. दोनूय काळ मिथ्या. कित्याक, एक गेलो. दुसरो येवंक ना. आसा तो आमचे मुखार वर्तमान खीण. तोच सत्य. तोच जियेवपाचो.

पुणून आमी कोणूच वर्तमान खिणांत जियेनात.

त्या दिसा म्हज्या मनांतले भूत आनी भविष्य दोनूय काळ ना जाल्ले. मुखार आशिल्लो फकत वर्तमान खीण. आनी हो वर्तमान खीण अनंत काळा इतलो विस्तृत जाल्लो.

त्या दिसा म्हाका 'सुशेगाद' कित्याक म्हणचें तें कळ्ळें. ताचें म्हत्व पटलें. 'इटर्नल नाउ' हांतूंत जियेवप म्हळ्यार सुशेगाद जियेवप, वर्तमान खीण रुचीन आनी उत्कटतायेन जियेवपाची ही एक 'वे ऑफ लायफ'.

फकाणां मारपाची गजाल न्हय ही.

११. जैनांचें एक तत्व आसा - स्यादवाद नांवाचें.

स्याद म्हळ्यार हिन्दी भाशेंतलें 'शायद.'

मनीस खंयच्या 'एंगलां'तल्यान सत्याकडेन पळेता तें पळोवपाचें. म्हणटकूच ताच्या सत्याचें रूप आमच्या लक्षांत येतलें.

धरुंया, खंयच्याय पर्यटकान कोणाकूय विचारलें, 'प्रियोळ खंयशें येता?' जाप दिवपी मनीस पणजेचो आसत जाल्यार तो म्हणटलो, 'पणजेचे दक्षिणेक' आनी मडगांवचो आसत जाल्यार म्हणटलो, 'मडगांवचे उत्तरेक.'

प्रियोळाक विचारलें 'तूं खंय आसा' काय म्हूण, जाल्यार तें जाप दितलें, 'हांव जंय आसां थंयच आसां. एक खरें, पणजी म्हजे उत्तरेक येता आनी मडगांव दक्षिणेक पडटा.'

हांतुंतली एकूय जाप फट म्हणूं नज. सगळ्यो खऱ्यो.

सत्याचेंय अशेंच. संपूर्ण सत्य कोणाक समजना. मनीस खंयचे भुंयेर रावन ताचे कडेन पळेता ताचेर ताचें सत्याचें दर्शन निंबून उरता.

संवसारांत वेगळ्या वेगळ्या विचारांचे लोक सदांच उरतले. ते जेन्ना एकठांय येतले तेन्ना एकामेकांकडेन तांणी कशें चलचें होय प्रस्न सदां उपरासतलो. आनी एकूच वाट आमचे मुखार उकती जातली. सगळ्यांनी उदार नदरेन एकामेकांक समजून घेवन एकामेकांक सांबाळून सन्मथान चलूंक जाय म्हणपाची.

१२. मोडिल्लीं देवळां नव्यान बांदून काड, तांचो जिर्णोद्धार कर. थंय पुजा परबो सुरू कर. लोकांचो तुका आधार मेळटलो. लोक तुका मानतले. विकलांग भुरग्यां खातीर शाळा काड, थंय भुरग्यांक शिकय, तांकां आत्मनिर्भर कर. लोक तुजेकडेन तोखणायेन पळेतले. तूं मागता तें तुका काडून दितले. अनाथालय सुरू कर, वाऱ्यार पडिल्ल्या लोकांक धीर आनी आधार दी; ओश्र्पितालां काड, तांतूंत दुयेंतिचे कांशे काडपाचें काम कर, तांचे फाटी वयल्यान मायेन हात ओड. लोक तुका देव लेखतले.

समाजांतले अन्याय पयस करपा खातीर वावरूंक लाग; परंपरेन चलत आयिल्लें नश्टें, पाडें, कुस्कें ना करपा खातीर मुखार सर; चुकिचे वाटेन चलतल्यांक कानाक धरून नीट वाटेर हाडपाचो यत्न कर; लोकांक नवे विचार दी, समाजांत नवीं मुल्यां चलय. लोक तुका मानतले म्हणपाचें खरेपण ना. तुका आधार दितले हाची खातरी दिवंक येना. तुका बरो म्हणपी घडये कोण मेळचो ना. समाज बदलपाचो वावर आयजवेर जांणी केला तांचे विशीं समाजांत सदांच चुकिचे समज पातळ्ळ्यात, लोकांक तांचो रागूय आयला. रागान तांणी तांची निंदा-नालस्तीय केल्या, आनी केन्ना केन्ना तांकां दुस्मान लेखून तांचो पोटतिडकीन विरोधूय केला. कांय जाणांक तर लोकांनी मारूनूय उडयल्यात. सोक्रेटिस, जीझस, गांधी हे तरेचे सेवक आशिल्ले. तांकां दुस्मान आशिल्ले. ते तांचे आड दांतवोंठ चाबून उलयताले. केन्ना केन्ना तांचेर खुबून तांकां मारपाकूय फुरफुरून येताले.

तिगांकूय तांणी मारून उडयल्यात.

तूं समाज बदलपाचो वावर करता आसशीत जाल्यार तुजे आड उलोवपी लोक समाजांत आसुंकूच जाय. नासले जाल्यार तुंवें जें कितें केलां

म्हणटा तें साप किरकोळ काम आसूंक जाय. म्हत्त्व नाशिल्लें आसूंक जाय. जीव ओतून पोटतिडकीन समाज बदलपाचो यत्न कर, तुका दुस्मान आशिल्ले तुका दिश्टी पडटले. एकलो म्हणटा, If you have none, small is the work that you have done.

समाज बदलपाचो वावर करतल्याक न्हिदिल्ल्यांचेर थंड उदकाची कळसुली रकोवन तांकां जागोवपाचें काम करचें पडटा. केन्ना चिमटे काडचे पडटात. केन्ना फुटल्यो मारच्यो पडटात. इतलेंच न्हय, तर केन्ना केन्ना चाबकांनी लोकांची फाटूय सोलून काडची पडटा. लोकांचें वायटपणूच न्हय, तर तांची तिडकूय मोलावन घेवची पडटा. कोडू सत्यां उलोवन लोकांक दुखोवचेंय पडटा . If you have never turned the wrong to right जाल्यार कवी म्हणटा You have been coward in the fight.

झुजारी समाजसेवक अजातशत्रू केन्ना जावंक पावना.

१३. आपणाक कांयच म्हत्व ना म्हणपाचें जे जाणात ते आपणाक म्हत्व मेळचें हे आशेन मनांत कांय हावेस धरून मुखार सरतात. ताका 'महत्वाकांक्षा' ह्या नांवान आमी वळखतात. पुणून मनांत महत्वाकांक्षा बाळगुनूय म्हत्व नाशिल्ल्यांक केन्ना म्हत्व मेळूंक पावलां व्हय ह्या संवसारांत? खंयच कोणाक मेळूंक ना. परिणामी, महत्वाकांक्षी लोकांकडेन फकत 'आकांक्षा'च उरल्यात आनी ह्यो आकांक्षा तांकां दिशीं-माशीं सकल ओडीत घेवन गेल्यात. तांकां सामके क्षुद्र केल्यात.

विनोबा म्हणटाले, मनशान 'नम्रताकांक्षी' जावचें. 'नम्र झाला भूतां तेणें कोंडिला अनंता'. जो नमळ (=नम्र) जाता तो 'अनंता'क (ईश्वराक) लेगीत आपणाले मुठींत धरूंक पावता. असल्याक मागीर महत्वाकांक्षा उरनात. तो महत्वाकांक्षां पेल्यान वता.

आनी संवसार असल्याच मनशाक म्हत्व दिता.

१४. भायर विल्लीं घेवन म्हार आयिल्लो.

भायल्यानूच ताणें विचारलें, 'बाय, विल्लीं जाय?'

बाय रांदचे कुडींत आशिल्लें. ताणें जनेलांतल्यान तोंड भायर काडून

विचारलें, 'कशीं दिलीं?'

'चार रुपयांनी एक' म्हारान जाप दिली.

'कितलीं आसात?'

'पांच....'

बायन ताका दवर म्हळें आनी भितरल्यान वीस रुपये हाडून ताका दिले.

हांव भायले कुडींत बसून बरयतालॉं. थंयच्यान हांवें हो संवाद आयकलो. काल बाजारांत गेल्लों. थंय ह्याच म्हाराक हांवें दोन दोन रुपयांक विल्लें विकतना पळेल्लो. दोन रुपयांचें विल्लें हांगा येवन चार रुपयांक विकता हें पळोवन म्हाका ताची तिडक मारिल्ली. हांवें बायक विचारलें, 'घेतलीं तीं घेतलीं. वाणपण करी नासतना कशीं घेतलीं? काल होच मनीस बाजारांत दोनांनी विल्लें विकतालो.'

बायन थंडसाणेन जाप दिली, 'बाजारांत तो रुपयाक लेगीत विकीत आशिल्लो. लोक वाणपणां करपाक लागले जाल्यार बाबडो कितें करतलो? ताका इतलेंच हें काम येता. आनी हेच जोडिचेर तो संवसार चलयता. ताचे कडेन वाणपणां कसलीं? आमी येद्या व्हडल्या घरांत रावतात. हांगा आपणालीं विल्लीं आपूण सांगतां ते दरेन खपतलीं हे उमेदीन तो आयिल्लो. आतां खोश्शी जावन वतलो. ताणें आपणालें काम केलें. हांवें म्हजें केलें. ह्या घराची इज्जत राखूंक जाय म्हाका.'

बायची जाप आयकून हांव शेळेलों. इतलेंय वाचून 'स्वदेशी'चें मर्म समजूंक नाशिल्लें तें ल्हानशे हे घडणुकेन समजावन सांगलें. गांवांत एकलो कोण आपणाले लागणुकेक चुकता. मागीर सगळो गांव चुकता...

बाय म्हळ्यार लक्ष्मी म्हज्या घरची.

१५. लोक आमकां वळखनात म्हणटात ते खरें न्हय. बेस बरे वळखतात, आमचें मोलूय ते बेस बरें आंखतात. आमच्यांत नाशिल्लें व्हडपण आमी तांचेर लादलें जाल्यार तें ते मोन्यांनी मानून घेनात. आमकां सारके मेजून आमकां आमची खरेली सुवातूय ते दाखोवन दितात.

एक खरें, कांय जाण आमकां पयसल्यान पळेतात आनी आमचेविशीं कांय समज-अपसमज करून घेतात, पुणून, हेवूय लोक एक दीस आमकां सारके वळखूंक लागतात.

लोक कोणाचेरूच अन्याय करिनात.

खूब लागिंच्या पुणून दुस्वासी लोकांची गजाल वेगळी. तांकां सोडून दिवपाचे. पुणून तेवूय आमकां सारके वळखतात. तोंडान कबूल करूं नाका. तांच्या काळजाच्या खोल तळांत आमची सुवात नित्शीत जाल्ली उरता. म्हणूच ते आमचो दुस्वास करतात.

पुणून म्हजे मुखार केन्ना केन्ना एक वेगळोच प्रस्न उबो रावता --

हांव म्हज्या मनांत हांव असो म्हूण म्हजीच एक प्रतिमा तयार करतां. आनी जांकां हांव म्हजे इश्ट सांगाती वा बरें मागते मानतां तांच्याय मनांत म्हजी एक प्रतिमा म्हज्या करण्यांनी उबी करतां. तांच्या मनांतली ही प्रतिमा म्हजेविशींचे म्हजे प्रतिमेपरस कांय कांय वेळार सकयल्या पांवड्याची आसता. अश्या वेळार हांवें म्हजी खंयची प्रतिमा खरी मानपाची? म्हज्या मनांतली, कांय तांच्या मनांतली?

म्हजे अस्वडीं लोक म्हज्या संबंदान उलयतात तें केन्ना केन्ना कानार येता तेन्ना म्हाका तांच्या मनांतले म्हजे प्रतिमेचो अदमास येता.

अश्या वेळार तुमकां म्हजेविशीं अशें दिसचेंच कित्याक, अशें शिणपांत अर्थ ना. मेले तुमी, म्हाका तुमी सारके वळखनात, अशेंय म्हणपांत अर्थ ना. तांच्या मनांत उबी राविल्ली प्रतिमाच म्हजी खरी प्रतिमा अशें मानून हांवें अंतर्मुख जावंक जाय. मागीर ल्हवू ल्हवू म्हज्या मनांतले म्हजे प्रतिमेवेलीं अडेचीं आंगां आपशींच गळून पडटलीं. आनी हांव इल्लो इल्लो करुन बदलतलों.

तेन्ना तांचेय तकलेंतली म्हजी प्रतिमा बदलतली.

१६. समाज मनशाची कदर करिना म्हणटात तें खरें न्हय.

मुम्बयच्यान दिल्ली विमानान देडा वराची वाट. पुणून आयज विमान तीन वरां उसरां सुटलें. साडे चार वरां म्हाका य. दि. फडक्यान बरयल्लें र. धों. कर्वेचें जिवीत वाचपाक मेळ्ळीं. सुंदर बरयलां. म्हजीं पत्रांय भितर आसात. म्हजो उल्लेखूय केला. पुणून पुस्तक मात म्हाका राजाध्यक्षां कडल्यान मागून घेवचें पडलां. भेट मेळूंक ना.

र. धों. अण्णासाहेब कर्व्यालो पूत. ध्येया फाटल्यान पिसो जाल्लो. त्यागी. ते भायर, रँग्लर परांजप्यांचो भाचो. बुद्धिवादी. परंपरेन चलत आयिल्लें मोन्यांनी कितेंच मानून घेवपाक तयार नाशिल्लो. म्हजे बुद्धीक पटना तें मानपाक हांव बांदिल्लों ना अशें म्हणपी. धीट आनी व्हड मनीस.

तो उकतेपणान संततिनियमनाचो प्रचार करतालो म्हूण कांय जाणांक तो व्हड दिसता. हेय नदरेन तो व्हड, पुणून ताचें खरेलें व्हडपण तें काम-स्वातंत्र्याचो पुरस्कार करतालो ह्या तागेल्या धाडसांत येता. आयज लेगीत हें धाडस दाखोवपी मनीस ह्या देशांत पळोवंक मेळना.

र. धों. ची महाराष्ट्रांत उवेखणी जाली अशें कांय जाणाचें म्हणणें. ताची जावंक जाय आशिल्ली तशी कदर खंय कोणेच केली ना. हें कितलेंशें खरें मानपाचें? र. धों. चें कार्यक्षेत्र केदें? महाराष्ट्रा येदेंय न्हय. मुम्बय, पुणे, नागपुरा येदेंच. तेदेंय न्हय, ह्या तीन शारांतल्या शिक्षीत संवसारा येदेंच. तागेल्या 'समाज-स्वास्थ्य'क तीनशां चारश्यां वयर पटयेकार मेळिल्ले आसत, अशें दिसना. इतल्या ल्हान वाटारांत काम केल्ल्या ह्या मनशाचीं मराठींत दोन जिवितां उजवाडा आयल्यांत ! दोनूय आदरान बरयल्लीं. खंयच्या तोंडान म्हणचें, समाज मनशाची कदर करिना म्हूण. समाज केन्नाच कोणाची उवेखणी करिना. जाका जें फावता तें ताका दिताच दिता. र. धों. कर्वेक फावतालें ताच्याकूय चड समाजान ताका दिलां.

१७. 'भैया, कुछ दो' अशें म्हणून तिणें आपणालो हात मुखार केलो. तिगेले हाण्डीर एक भुरगें आशिल्लें. हांवें बोल्सांत हात घालो. मोड नाशिल्ली. आशिल्लो एक अखंड सुब्रो. काडलो आनी दिलो.

म्हजे वांगडा एक इश्ट आशिल्लो. तो म्हणपाक लागलो, 'भिकाऱ्यांक अशें दिवप समा न्हय. भीक मागप आयज बऱ्यांतलो बरो एक धंदो जावन पडला कांय जाणांचो. तांकां काम करपाक सांगूंक जाय...'

म्हजे कडेन जाप आशिल्ली, 'समाजान म्हाका काम दिलां ?' काय म्हूण. ती दिवं येताली म्हज्यान. जिबेर लेगीत आयिल्ली. पुणून म्हळें, भोंगूं. दुखावतलो. आनी हांव चलपाक लागलों.

मन कितल्या-श्या वर्सां फाटल्यान धांवलें.

रेल्वेच्या तिसऱ्या वर्गाक दुसऱ्या वर्गाचो पांवडो मेळूंक नाशिल्लो. पुणून रिझर्वेशनां निकतींच सुरू जाल्लीं. हांव पश्चिम एक्सप्रेसीन दिल्लीक वतालों. वाटेर दनपारच्या कडार गाडी एका स्टेशनार थांबली. थंय म्हजी 'थाळी' आयली. पयलीं 'ऑर्डर' दिल्ली. जेवंक सुरवात करपाक, 'भैया, बच्चे को कुछ दो' एक आवाज कानार पडलो. एकली बायल मनीस एका शेंबड्या पोराक हाण्डीर घेवन भीक मागताली.

'पाड पडलें हिगेलें. जिस्त जेवपा वेळार आयल्या.' हांवें मनांत म्हळें. काळीज घट्ट करून तिका 'आगे जाओ' म्हळें आनी हांवें जनेल धांपून घेतलें.

पुणून, उंडी ताळ्या सकल वचूं नाका? ती कशीच वचना जाली. खीणभर घुसमटलों. मनांतल्या मनांत हांवें म्हाका खेत्शिलो. म्हळें, हांवें अशें करपाचें न्हय. तिका धांवडावपाची न्हय. रोखडोच निर्णय घेतलो. एके चपातेर थोडीशी भाजी घाली; म्हाका तितलीच पुरो आशिल्ली उरिल्लें सगळें तिका दिवपाक काडलें. धांपिल्लें जनेल उकतें केलें आनी हांवें तिका उलो मारलो. लागींच खंय तरी आसतली अशें दिशिल्लें. प्लॅटफॉर्मर देंवलों. खंयच दिश्टी पडली ना.

म्हजे खातीर वेगळी काडिल्ली चपाती आनी भाजी खावपाचो यत्न केलो. पुणून ताळ्या सकल ती देंवली ना. चपाती भाजी थाळयेंत परती घाली आनी थाळी धांपून ती बांका पोंदा दवरली. गाडी सुटपाक वेटर आयलो आनी तो थाळी आनी पयशे घेवन गेलो.

म्हजे म्हऱ्यांत एकलो भुरगो बशिल्लो. इन्टर्व्यूक वतालो. वाचनाची आवड आशिल्लो. एन रँडचीं कांय पुस्तकां घेवन आयिल्लो. ताचे कडेन उलोवपांत गुल्ल उरलों. दीस पडऱसर आमच्यो खबरी चल्ल्यो.

गाडी धांवताली. बरीच रात जाल्ली. खंयच्या तरी स्टेशनार गाडी थांबल्या. म्हजी थाळी आयल्या. हांव जेवपाक सुरवात करतां थंय आसां. 'भैया, बच्चे को कुछ दो.' म्हज्या कानार तोच आवाज पडटा!

'अब्बा! ही आमचेच वांगडा प्रवास करता तर!' हांव मनांत अजापान म्हणटां. ती हात मुखार काडटा. हांव बांका पोंदा दवरिल्ली थाळी सोदतां. थाळी म्हाका मेळना. अवचीत तिच्या तोंडाकडेन म्हजी नदर वता आनी हांव आकूळ-पिकूळ जातां. 'तूं? तुजी गत अशी जावची? भीक मागपाचो प्रसंग येवंचो तुजेर?' हांव कळवळून तिका विचारतां आनी 'ना...ना, हांव जितो आसांसर तुका भीक मागूंक दिवचों ना...केन्नाच ना....' अशें म्हणटां, म्हज्या गळ्यांतल्यान एक हुंदको फुट्टा.

आनी हांव जागो जातां.

म्हाका सपन पडिल्लें. सपनांत हांवें म्हजे आवयक भीक मागतना पळेल्ली....

गाडी झुक झुक झुक... झुक झुक झुक करीत धांवत सुटिल्ली.
तेन्ना सावन खंयच्याच भिकाऱ्याक 'आगे जाओ' म्हणपाचो म्हाका धीर जायना. कितेंय तरी काडून दितां म्हळ्यार दितांच दितां.

१८. आमच्या नीत-शास्त्रांत नाका नाका जाल्ल्यो गजाली भरसल्यात. हेंच पळेयात, मनशान खंय सदां खरें तेंच उलोवचें, सत्यम् ब्रुयात. दुबावूच ना, खरें तेंच उलोवंक जाय. खरें न्हय तें निखालूस उलोवंक जायना. पुणून तेच बराबर खंय 'प्रियम् ब्रुयात'. म्हळ्यार, कितें ब्रुयात? गोड तेंच? गोड तें खरें आसतलेंच म्हणपाचें खरेपण खंय आसा? पुणून सोडात, गोडूय उलोवंच्या. पुणून आमचें नीत-शास्त्र इतल्यार थांबना. तें मुखार वता आनी म्हणटा, 'न ब्रुयात सत्यम् अप्रियम्'. कोडू सत्य उलोवं नाकात. कसली शिकवण ही? दांभिकपण वाडोवपी न्हय? सत्य गोड आसतलेंच म्हूण कोण सांगता? तें कोडूय आसूं येता. न्हय, चडशें कोडूच आसता. जिवितांतलें नश्टें, पाडें, कुसकें ना करपाचें आसत जाल्यार कोडू सत्य उलोवपाचो धीर मनशाक जावंकूच जाय. आयकतल्याक वायट दिसतलें, दिसूं. तो दुखावतलो, दुखावूं. खुबतलो, खुबूं. पुणून तें निर्मळ मनान उच्चारिल्लें आसत जाल्यार अंतीं ताचो परिणाम बरो जावंकूच जाय.

सत्य कोडू आसलें तरूय ताका अंतीं जैत मेळुंकूच जाय.

काल आनीक एक 'नीत' वाचली.

'प्राप्य चलान अधिकारान / शत्रुषु मित्रेषु बंधुवर्गेषु / नाऽपकृतम् नोपकृतम् न सत्कृतम् / किम् कृतम् तेन.'

सुभाशीत पकदस्त दिसलें. अर्थ कितें मेळचो? 'तुज्या हातांत तुर्ताक अधिकार आयल्यात. ते सदांकाळ उरपाचे नात. ते आयज आसल्यार फाल्यां ना जातले, हे तरेचे. म्हणटकूच, कितें कर, जे मेरेन तुज्या हातांत अधिकार आसात ते मेरेन दुस्मानाचें जाता तितलें लुसकान कर. इश्टांचेर जाता तितले उपकार कर. आनी घरच्या लोकांचें जाता तितलें बरें कर. तुका हें करुंक आयलें ना जाल्यार तुंवें अधिकार हातांत घेवन केलें कितें? 'किम् कृतम् तेन...'

अर्थ कळटकूच कपलार हात मारुन घेतलो. म्हळें, हे तरेची शिकवण ज्या लोकांक मेळ्ळ्या ते वयर सरतलेच कशे? इतली उणाक देख ज्या देशाक मेळ्ळ्या तो भ्रश्टाचारा पसून मेकळो जातलोच कसो?

शी. आमचें पुर्विल्लें नीत-शास्त्रूय आतां घांसून पुसून काडचें पडलें.

१९. चडांत चड लोक जे वाटेन वतात तेच वाटेन आमी वतात. कित्याक? हीच वाट खरी अशें आमकां दिसता म्हूण व्हय? अशें कांय न्हय. चडांत चड लोकांच्या सांगातान रावलो म्हणटकूच मनशाक आपूण सुगूर आसां अशें दिसता म्हूण.

मनीस एकलो पडपाक भियेता.

मनीस परंपरेक धरून चलता तोवूय हेच खातीर. परंपरा खरी अशें ताका दिसता म्हूण न्हय. परंपरेक धरून बाकिचेय चलतात आनी तांच्या सांगातांत रावन आपूण सुगूर उरतां म्हूण.

'महाजनो येन गतः स पंथः'

२०. आमकां दुख्खां नाका आसतात. तरी आसतना, दुख्खां जिवितांत येतात. आपय नासतना येतात. दुख्खान मनीस भितरल्यान गिरेस्त जाता.

सामान्यतायेन आमकां आमचे शक्तिचो अदमास नासता. दुख्खां येतकूच, संकश्टां कोंसळटकूच आमी जेन्ना तांचो प्रतिकार करपाक मुखार सरतात तेन्नाच आमच्यांतले शक्तिचो आमकां अदमास येता.

एके तरेचो नवो जल्म हो आमचो. जल्मावेळार त्रास जावंकूच जाय.

पुणून आपणांत भितर कांय शक्ती लिपिल्ल्यो आसात हाची जाणवीक जावन खोसूय जावंक जाय.

२१. इतलीं वर्सां आमी हेंच खरें म्हूण मानीत आयिल्ले. आतां तें फट म्हणपाचें कळ्ळें. पुणून इतलीं वर्सां जें मानीत आयल्यात तें आतां कशें सोडून दितले, हे तरेचो पेंच कांय जाणांक पडटा.

पयर एकल्याक हांवें म्हळें, 'गांधीचे वाटेन आमी गेल्ले जाल्यार वीस पंचवीस वर्सां भितर देशांतली गरिबी ना जातली आशिल्ली. आमी ती वाट out of date मानून सोडून दिली. आनी चाळीस वर्सां उपरांत लेगीत आमी गरिबी ना करूंक पावले नात.'

तो म्हणपाक लागलो, 'हें आमकां आतां कळपाक लागलां. पुणून इतलीय ही वाट चल्ले उपरांत आयज आमी ती कशी सोडून दितले? आतां हेच वाटेन मुखार वचपाचें.'

हांवें म्हळें, 'म्हाड्डोळच्यान पणजे वचपाक भायर सरिल्लो कोणूय काणकोणा पावलो जाल्यार कितें समजुपाचें? तो वाट चुकला हेंच मू? मनीस वाट चुकलो जाल्यार आपूण वाट चुकलां म्हणपाचें ताका समजूंक जाय. समजले उपरांत मेकळेपणान आपूण वाट चुकलो म्हूण सांगपाचें ताच्यांत धैर्य आसूंक

जाय. इतलेंच न्हय, तर हांव हे मुखार हे वाटेन चलपाचों ना असो निर्णय घेवपाचेंय ताका काळीज जावंक जाय. आपूण एकलो पडटलों, हो भय ताणें काळजांतलो काडून उडोवंक जाय.

अख्ख्या संवसाराक फटोवं येत. मनीस खासा आपणाकूच कसो फटयतलो?

गुजराती भाशेंत एक म्हणणी आसा- 'जाग्या त्यांथी सवार'. मनशाक जाग येता त्या खिणासावन ताची सकाळ सुरू जाता. चुकिल्ली वाट केन्ना खरी जायना. पणजे वचपाक भायर सरिल्लो मनीस काणकोणा पावलो आनी तेच वाटेन मुखार चलत रावलो, जाल्यार तो कारवारा पावत, मंगळुराक पावत, कोचिनाक पावत, नीट दक्षिण ध्रुवार पावत, पणजे केन्नाच पावपाचो ना. चुकिल्ले वाटेन मनीस कितलोय मुखार वचूं, खरे वाटेर तो केन्नाच येवंक पावना. चुकिची वाट ती चुकिची वाट. हेच वाटेन तो मुखार गेलो जाल्यार ताचें प्रत्येक पावल चुकिचेच वाटेन पडत रावतलें. खऱ्या मुक्कामा पसून ताका तें पयसूच व्हरतलें. 'आतां कितें करूं? इतलो पयस पावलां, आतां फाटल्यान कसो सरूं?' असलें समर्थन करपांत मनीसपण ना. चुकलां तें चुकलां अशें मानून ती वाट सोडुनूच दिवंक जाय. चुकिचे वाटेन चलचों ना म्हूण ताणें निर्धार करचो. म्हणटकूच 'आतां कशें जातलें?' असले तागले दुबाव ना जातले. दुबाव ना जाले म्हणटकूच मनांतलो सगळो गोंदळ, सगळे बोवाळ, सगळे घुटमळे एका खिणांत उबून वतले. आनी ताचीं पावलां पडूंक जाय तेच दिकेन थीरसाणेन पडूंक लागतलीं. कळाव नाका. नीट वाटेनूच चलपाचें.

२२. आमकां जाय तसो संवसार केन्ना चलना. तत्वान आमी सगळे सारके. पुणून एकलो येवजिता तसो दुसरो येवजिना. जण एकल्याची येवजुपाची तरा वेगळी. जण एकल्याच्यो आवडी-नावडीय वेगळ्यो. जण एकल्याची कार्यपद्धतय वेगळी आसता. कित्याक, जण एकल्याचे संस्कार वेगळे आसतात. हाका लागून दोन जिवाभावाच्या इश्टां मजगतीं लेगीत मतभेद जातात. इतलेंच न्हय, तर तांचे मजगतीं केन्ना केन्ना अपसमजूय पातळटात.

आयच्या 'सभ्य' समाजांत औचित्याचे कांय चुकिचे समज पातळ्ळ्यात. आपणाक दिसता तें मेकळेपणान सांगल्यार दुसरो दुखावतलो, बेश्टें वायटपण कित्याक घे, अशें म्हणून आमी तें ताका सांगिनात. बरें, सांगिनात म्हूण उलयनात व्हय तर? उलयतात. पुणून तिसऱ्या कडेन उलयतात. केन्ना केन्ना तर लटकीं

नांवां घेवन बरोवनूय उडयतात ! परिणामी, उलयल्लें त्या मनशाच्या कानार पावता आनी बरयल्लेंय कोणे बरयलां तें ताका कळटा. आनी मनां दुशीत जातात.

खंय तरी एक 'नीत' वाचिल्ली, आयचो तुजो इश्ट फाल्यां तुजो दुस्मान जावं येता, हें विसरूं नाका. तसो, आयचो तुजो दुस्मान फाल्यां तुजो इश्ट जावं येता, हेंवूय विसरूं नाका.' आयचो इश्ट फाल्यां दुस्मान जालो जाल्यार तुजीं वर्मा तो वाऱ्यार घालीत ही भिरांत आसता. देखून, इश्ट आसतनाय तुजीं वर्मा ताचे नदरेंत भरचीं नात हे तरेची जतनाय घे. तेच भाशेन, आयचो तुजो दुस्मान फाल्यां तुजो इश्ट जावं येता. तो इश्ट जातकूच लजेन मान सकल घालपाचो प्रसंग तुजेर येवंक जायना. म्हूण तो दुखावत असली कसलीच करणी तुजे हस्तुकीं घडची ना, हाची जतनाय घे.' असो हे शिकवणेचो अर्थ जाता. वयल्या वयल्यान ही शिकवण 'वेव्हारवादी' कशी दिसतली. पुणून खोलायेंत देंवन चिंतूंक जाय, हे शिकवणेंत कितेंय तरी 'आर्य' आशिल्लें दिश्टी पडटलें.

कोणाच्याय वर्माचेर घाय जायत असली कसलीच करणी आमचे हस्तुकीं घडूंक जायना.

अवगूण कोणांत नात? आमच्यांतल्या बऱ्यांतल्या बऱ्या मनशांत लेगीत कितलेशे अवगूण आसतले. आनी वायटांतल्या वायट वा दुश्टांतल्या दुश्ट मनशांत लेगीत कितलेशे गूण दिश्टी पडटले. गुणांच्या आनी अवगुणांच्या आडव्या उब्या धाग्यांनीच आमचें सगळ्यांचें जिवीत विणिल्लें पळोवंक मेळटलें.

मनीस आपणाले अवगूण वाऱ्यार पडचे न्हय हाची सदां जतनाय घेत आयला. जण एकल्याच्या अंतरांत हो आंवडो दिश्टी पडटलो. म्हूण संस्कारी मनशान दुसऱ्याचे अवगूण वाऱ्यार घालपाचो केन्ना यत्न करचो न्हय. कांयच न्हय जाल्यार, ताचे अस्वडीं तरी ताच्या वर्मार घाय घालचे न्हय. अस्वडीं दुसऱ्यांचें वायट उलयतल्या मनशाक गीतेन 'पिशून' म्हळा. पिशून म्हळ्यार चाडयाळो. आनी चाडयाळ्याक आमी सदां उणाक लेखीत आयल्यात.

हाचो अर्थ, कोणेंच कोणाची टिका करची न्हय, असो न्हय. करची. तोंडार करची. नांवान करची, अस्वडीं न्हय. आनी लटकीं नांवां घेवन तर न्हयच न्हय. एका ध्येयान वावुरतल्यां भितर उण्यांत उणी इतली तरी संस्कारिताय आसुंकूच जाय. ना जाल्यार, ध्येय फाटीं पडटा. आनी आयुश्यभरची तपश्चर्या आनी सेवा मातये भरवण जाता.

२३. १५ ऑगस्ट १९४७ आदलीं पन्नास वर्सा आनी उपरांतचीं पन्नास वर्सा

मातशीं नियाळून पळोवचीं. केदो व्हडलो फरक पडला !

पयलीं देश गुलाम आशिल्लो. आयज स्वतंत्र जाला. पयलीं देशांत ५६५ संस्थानां आशिल्लीं. सगळीं विलीन जावन आयज देश एक जाला. पयलीं देशांत लोकशाय नाशिल्ली. आयज लोकशाय चलता. पयलीं आमकां जाय तें करुंक मेळनाशिल्लें. आयज जाय तें करुंक मेळटा. आंतरराष्ट्रीय राजकर्णांत आमकां पयलीं कोण विचारी नाशिल्लो. आयज आमी आमचीय एक शक्त उबी करुंक पावल्यात.

पयलीं आमकां भायल्यान अन्न हाडचें पडटालें. आयज लोकसंख्या दुपेटीन वाडिल्ली आसुनूय अन्नाच्या मळार आमी स्वावलंबी जाल्यात. पयलीं देशांत व्हडलेशे उद्योग नाशिल्ले. आयज उद्योगीकरणाच्या मळार आमी पयल्या पांवड्याच्या आठ देशां भितरलो एक देश जावंक पावल्यात. पयलीं तंत्रज्ञ आमकां भायल्यान हाडचे पडटाले. आयज आमचे तंत्रज्ञ आमी भायर धाडूंक लागल्यात. पयलीं बाल-मृत्युचें प्रमाण खूब आशिल्लें. आयज तें खुबूच थोडें जालां. पयलीं देवी कॉलेरा प्लेग जावन लोक मरताले. आयज हे रोग साप्प ना जावन गेल्यात.

पुणून पयलीं केदें उचुंग व्यक्तिमत्व आशिल्ले फुडारी ह्या देशान जल्माक घाल्ले ! आयज सामके गिड्डे फुडारी आमच्या वांट्याक आयल्यात. पयलीं त्यागाक, चारित्र्याक मोल आशिल्लें. आयज सत्तेक, सुवार्थाक आनी दुडवांक मोल आयलां.

आनी सगळ्यांत म्हत्वाचें -

पयलीं भोंवतणीं काळोख पातळ्ळेलो आसतालो. पुणून काळजांत भितर उजवाड दिश्टी पडटालो. आयज उजवाड भायर सगळे कडेन दिश्टी पडटा. भितर काळोख पातळ्ळा.

२४. आश्रम भजनावलींत एक भजन आसा, 'उठ जाग मुसाफिर भोर भई, अब रैन कहां जो सोवत है' हे वळीन सुरु जावपी. ह्या भजनांत एक कडवें येता, 'जो कल करे सो आज कर ले, जो आज करे सो अब कर ले'. फाल्यां कितेंय करपाचें थारायल्लें आसत जाल्यार तें आयजूच करुन उडय. तशें, आयज करपाचें, आतांच करुन उडय. फाल्यांचें कोणें पळेलें? खरेपणानशीं, समजूक लागत पसून मनशान फायचीं कामां आयज आनी आयची कामां आतांच करुन उडोवपाची संवय लावन घेवंक जाय. पुणून तरणेपणांत हें खबर आसून लेगीत म्हाका तें जमूंक नाशिल्लें. म्हजे मुखार फुडार शेकानशेक पातळिल्लो आशिल्लो

आनी ताचो अंत दिश्टी पडनाशिल्लो. आयचें काम फाल्यांचेर धुकलपाक हांव अनमन नाशिल्लों. चाळिशी सोंपऽसर अशेंच करीत रावलों. पन्नाशी सोंपपाक कितें करपाचें उरलां हाचो हिशोब लायलो आनी फुडल्या पंदरा वीस वर्सांत जें कितें करपाचें येवजिल्लें ताची आंखणी केली. वेळ होगडावपी कामां सगळीं सोडून दिलीं. तांच्यांतलें आंगूय काडून घेतलें, मनूय काडून घेतलें. साठी सोंपपाक पळेलें, येवजिल्लें तांतलें अर्दे लेगीत काम जावंक ना. साठी उपरांत वर्सां भरभरीत धांवपाक लागलीं. वर्सां इतल्या वेगान हाचे पयलीं केन्ना धांवूंक नाशिल्लीं. म्हजें जगूय आतां आंवळून आयलां. कितले-शे सांगाती जग सोडून गेल्ले पळेतां. आयज म्हाका आयचें काम फाल्यांचेर धुकलप पुटवना. फाल्यांचें आयज आनी आयचें आतां करून उडय म्हूण म्हाका आयज कोणें सांगचेंय पडना.

म्हाका ह्या दिसांनी दुसऱ्या कित्याक वेळूच मेळना...

२५. वाचपाचें कितलें-शें उरलां. भोंवपाचेंय कितलेंशें उरलां. केन्ना जातलें हें सगळें? एक जिवीत पावपाचें ना.

वाचपाचें, भोंवपाचें, पळोवपाचें सगळें तरणे पिरायेरूच करून उडोवंक जाय. चाळिसां पयलींच. अशें तशें पन्नासां पयलीं. ते उपरांत तें जावंक पावना.

बुद्धाचें 'अनागत भयानि' नांवाचें एक सुत्त आसा. तो म्हणटा, आयज तूं तरणे पिरायेचो आसा म्हूण सदांच हे पिरायेचो उरतलो ह्या भ्रमांत रावं नाका. एक दीस तूं जाणटो जातलो. तुका नाका आसतना जातलो. म्हूण, कितें कर, जें समजूंक ना तें समजून घेवपाचो, जें जोडूंक ना तें जोडपाचो तरणे पिरायेरूच यत्न कर. म्हणटकूच, फाल्यां जाणटेपण येतलें तेन्ना 'आरेरे, जोडपाचें जोडूंक पावलें ना' हे तरेचो पच्छात्ताप तुका जावपाचो ना. आयज जोडलां तें त्या वेळारूय तुका उपकारा पडटलें.

बुद्धान ह्या सुत्तांत पांच 'अनागत भयं' दाखयल्ले. 'अनागत' म्हळ्यार जे येवंक नात, पुणून येवपाचे आसात ते. पयलो भयं जाणटेपणाचो, दुसरो, हांतुळणार पडपाचो. तिसरो येवजूंक नाशिल्ल्या संकश्टांचो. चवथो मरणाचो, पांचवो विसरलों. इतलें लक्षांत उरलां, जें वाचूंक ना, पळोवंक ना, जोडूंक ना, कळूंक ना तें सगळें मनशान तरणेपणांतूच जोडलें जाल्यार तें ताका जाणटेपणांत, हांतुळणार पडिल्लेकडेन, संकश्टांत पडिल्लो आसतना, खंयचेय परिस्थितींत उपकारतलें. ना जाल्यार आड परिस्थितींत ताचेर पच्छात्ताप करपाचो प्रसंग

येतलो.

तात्पर्य 'जो कल करे सो आज कर ले । जो आज करे सो अब कर ले ।' नाजाल्यार 'जब चिडियन खेती चुग डाली । फिर पछताये क्या होवत है?'

जिवीत म्हळ्यार साधना एक, जागरुकपणन आयुश्यभर करपाची.

२६. हांवें प्रेमचंदाचें गोदान वाचपाक घेतिल्लें. वाचतां वाचतां होरी आनी धनिया हांच्या जिवितांकडेन एकरूप जालों. तांचीं दुख्खां म्हजीं दुख्खां जालीं. पांच-सात दिसांनी पुस्तक सोंपलें तेन्ना हांव हुंदक्यां हुंदक्यांनी रडलों. शरतबाबूंची 'विप्रदास' नवलकथा वाचिल्ली तेन्नाय अशेंच जाल्लें. खूब रडूंक आयिल्लें.

म्हज्यांत कितें बदल घडून आयिल्लो म्हूण हांव रडिल्लों? हांव म्हजे कुडी भायर सरिल्लों. भायर सरून हांव दुसऱ्याच्या दुख्खाकडेन एकरूप एकजीव जाल्लों. निखटो हांव उरुंक नाशिल्लों. म्हजें व्यक्तित्व वाडिल्लें.

व्यक्तित्वाचे हे वाडीक गीतेन नांव दिलां, अध्यात्म. आनी मनशान आपणालो हो अध्यात्म वाडयत वचूंक जाय अशें सांगलां.

संस्कारितेची हीच मोख आसूं येता.

२७. विचारीक बरपावळ दोन तरांची -

एक, जी येवजूंक लायता आनी हजार प्रस्न आमचे मुखार उबे करून हांच्यो जापो सोदून काड म्हूण सांगता ती. दुसरी, जी येवजूंक तर लायताच. पुणून न्हिदिल्ल्यां आमकां जागयता. जागोवन उबे करता आनी कितें न्हय कितें करपाची प्रेरणा दिता ती.

दोनूय गूण एकठांय आशिल्ली बरपावळ बरोवंक येवंक जाय. पुणून, ते खातीर बरोवपी फकत विचार करपीच आसून उपकारना, कृतिशिल्लूय आसूंक जाय.

२८. ताणें म्हाका तुकाराम वाचूंक सांगलो. हांवें म्हळें, 'तुकारामाक बरोवंकूच येना. तागेली भास धोंगां-पोंगांची. शाळेंतलो खंयचोय भुरगो आयज तसली भास

बरयत जाल्यार परिक्षेंत पास जावपाचो ना.'

तो म्हणपाक लागलो, 'ताचे भाशेकडेन कितें पळेता? ताचेकडेन पळे. व्हड मनीस तो.'

हांव ओगी पडलों.

कांय दिसांनी ताणें म्हाका आनीक एक पुस्तक हाडून दिलें. सुंदर, ओडलायणें. हांवें म्हळें, 'बरयलां सुंदर. इतले सुंदर रितीन कोणाक बरोवंक येवपाचें ना. पुणून, बरयतल्याक हांव वळखतां. फटींग मनीस. दारांत लेगीत उबो करपाचो न्हय.'

तो म्हणपाक लागलो, 'ताचे कडेन कितें पळेता? ताणें बरयलां त्या पुस्तकाकडेन पळे.'

हेय खेपे हांव ओगी पडलों.

२९. हालिसाराक म्हाका एका पुस्तकान पिशें लायलां, 'पंचतंत्रा'न.

भुरग्यां खातीर बरयल्लें एक पुस्तक हें अशी छाप पडिल्ली मनाचेर ताची. चाळीस पंचेचाळीस वर्सां पयलीं वाचिल्लें. आतां हे उतार पिरायेर परतें हातांत घेतलें तेन्ना कळ्ळें, हें फकत भुरग्यां खातीर बरयल्लें पुस्तक न्हय. बरोवपाक भुरगीं निमित्त्याक कारण जाल्यांत. पुणून विष्णुशर्मान तें जाणट्यां खातिरूच बरयलां.

हातूंत नीतिशास्त्र आसा, राज्यशास्त्र आसा, अर्थशास्त्रूय आसा.

विष्णुशर्मान बरयता आसतना सामान्य मनशाक (भौसाक) आपूण शाणो करतलों होच उद्देश दोळ्यां मुखार दवरिल्लो आसूंक जाय. अमरशक्ती राजाचे तीग पूत बहुशक्ती, उग्रशक्ती आनी अनन्तशक्ती. हीं भौसाचींच दुसरीं नांवां.

'पंचतंत्रा'न आमचो भौस घडयला. बरप-अक्षर शिकूंक नाशिल्ल्या आमच्या भौसांतल्या कांय जाणांत जें सामान्या भायलें शाणेपण भरिल्लें पळोवंक मेळटा, तें पंचतंत्रान तांकां दिलां.

पंचतंत्र पोरण्यांतल्या पोरण्या पुस्तकां भितरलें एक. पोरण्या काळांत बरयल्लें आसूं, तें एका सारकें चलत आयलां हें म्हत्वाचें. अजून मेरेन नवें ताल्ल उरलां.

सर विलियम् जोन्सान भारताच्या तीन मौलीक - original - गजालिंचो उल्लेख केला. तांतूंत बुद्धिबळ, गणितांतली दशमान पद्धत हांच्या सांगातान

वागां-कोल्यांच्यो, सुण्या-माजरांच्यो, कावळ्या-बक्यांच्यो काणयो सांगून भौसाक शाणे करपाचे हे पंचतंत्राचे रितिचोय आसपाव केला.

संवसारांतल्या पत्रास भासांनी पंचतंत्राचे दोनशां वयर अणकार मेळ्ळ्यात. एक बायबल सोडीत जाल्यार इतलीं भाशांतरां जाल्लें दुसरें खंयचेंच पुस्तक विश्व-साहित्यांत पळोवंक मेळचें ना.

कोंकणींत हें पुस्तक फकत भुरग्यां खातीर न्हय, जाणट्यां खातीर तांतल्या नीतिशास्त्र-अर्थशास्त्रा सयत आमी केन्ना हाडूंक रावल्यात? अकादेमीन अनुदान दितकूच? बाकिच्या भासांनी तें खासा आपणाले प्रेरणेन अणकारून हाडलां. आमच्यांत असलो कोण अजून जल्माक येवंक ना?

आहवान हें एक, खंयच्याय प्रतिभावंत कोंकणी-भक्ताक.

३०. एक वाक्य दोन खेपे वाचले उपरांतूय तें सारकें समजलें ना, तर धरून चलूंक जाय : ह्या मनशाक सारकें बरोवंक येना. विशय कितलोय गडखळ आसूं, तो सोंपो करून सांगूंक येवकूच जाय. शॉपेनहावर, बर्ट्रांड रसेल कितल्या सोंप्या उत्तरांनी कठिणांत कठीण विशय समजावन सांगताले ! आनी ते फकत सामान्य लोकांखातीर बरयनाशिल्ले. आपणाल्याच पांवड्याच्या लोकांखातीर बरयताले.

समजना असलें बरोवप काव्यांत चलता. आनी साहित्याच्या मळार सगळ्यांत चड 'बुवाबाजी' काव्यांतूच चल्ल्या. गद्यांत बुवाबाजी वाच्यार पडटा. गद्याची शैली सादी सोंपी सरळ आनी प्रांजळ आसूंक जाय. मनोहरराय म्हणटा ते भाशेन : 'ओता सारकी, इन्द्रधनुष्याचे सातूय रंग आशिल्ली, पुणून एकूय रंग दिश्टी पडना असली.' बल्कांवार, तिट्यार, प्रासार वा जेवणा वेळार जे भाशेंत आमी एकामेकांकडेन उलयतात तेच भाशेंत आमकां महाभारत सांगूंक येवंक जाय. गीता सांगूंक येवंक जाय. शॉपेनहावरूय समजावन सांगूंक येवंक जाय.

हे तरेची भास बरोवप सोंपें काम न्हय. बरेंच कठीण काम हें. बरीच साधना करची पडटा हे तरेची भास बरोवंक येवपाक. स्टॅण्डालान 'द स्कार्लेट अॅण्ड द ब्लॅक' हो आदर्श दोळ्यां मुखार दवरून बरयल्या. एकल्यान ताचे शैलियें वर्णन केलां : No fine phrases, no heroics, no broad sweeps of imaginative writing, but a story told in the language men use in talking to each other by fireside.

आंद्रे जीद कितलो आंवडेलो आपणाक हे तरेन बरोवंक येवचें म्हण!

तॉलस्तॉय हेच तरेचे सोंपे, सादे, सरळ आनी प्रांजळ शैलींत बरोवपी

एक लेखक. हालींच ताच्या हाजी मुराद, दॅथ ऑफ इवान इलीच, द डॅविल नवलकथा वाचूंक मेळ्ळ्यो 'एक आशिल्लो कोलो आनी एक आशिल्ली कोली' हे शैलींत बरयल्ल्यो. पुणून त्यो कितले खोलायेंत घेवन गेल्ल्यो ! 'द किंग्डम ऑफ गॉड इज विदीन यू' आनी 'वॉट दॅन वुड मस्ट डू ' असलीं गंभीर (गंभीरूच न्हय, तर न्हीद खळोवपी) पुस्तकांय ताणें हेच सादे सोंपे सरळ प्रांजळ शैलींत बरयल्यांत.

इतलें सोंपें ताका कशें बरोवंक आयलें?

एकूच जाप आसा - ताणें बरयलां ताचे पयलीं त्या विशयाचेर खूब येवजिलां. खोलायेंत देंवन येवजिलां आनी येवजिलां तांचीं सगळीं आंगां तर्जून येवजिलां. आनी विशय तकलेंत 'स्पस्ट' जाले उपरांतूच बरोवपाक घेतलां. इतल्यान ताची साधना सोंपूंक ना. 'म्हाका जें समजलां तें दुसऱ्यांक समजावन सांगल्यार समजुंकूच जाय' हे तळमळीन बरयलां.

बरोवंक बसचे पयलीं तीन गजाली तकलेंत स्पस्ट जावंक जाय. आपूण कितें बरोवंक बसलां, कोणा खातीर बरोवंक बसलां आनी कित्या खातीर बरोवंक बसलां? जाल्यारूच मनीस सोंपे सादे सरळ आनी प्रांजळ शैलींत बरोवंक पावतलो.

चडशे लोक बरयता आसतना येवजितात आनी त्या वेळार येवजता तेंच बरयतात... हें बरप दोन दोन खेपे वाचुनूय सारकें समजुपाचें ना...

३१. बरोवपाक खंय स्फूर्त येवंक जाय. खरें.

पुणून स्फुर्तिचें एक गणीत आसा. ती आपशीं येना. तूं काम करीत राव, येतली. ती येतली ते उपरांत तूं कामाक हात घालतलो म्हूण रावशीत, जाल्यार तूं कामाक सुरवात करी सर ती वाट पळेत बसून रावतली.

हालीं आनीक एक गणीत होलमलां. खंयचेंय काम हातांत घेवचे पयलीं तें घेवचें काय घेवचें न्हय, हाचो विचार करचो. एक फावट हातांत घेतकूच तें तडीक व्हरपाचो मनांत नित्याय आसत जाल्यार, तें कामूच तुका आपणाल्या हातांत घेतलें. तुका स्वस्थ बसूंक दिवचें ना, तुका कामाक लायतलें.

३२. बरयत रावलो म्हणटकूच मनशाक बरोवपाची संवंय जाता. आनी

खंयचीय संवय जेन्ना संवय जाता तेन्ना ती हाता-पांयांची एके तरेची बेडी जावन पडटा.

आमच्या एका सोयऱ्याक संवय जाल्ली, णव जायनाफुडें फात घालून 'रेपार्तिसांवा'क वचपाची. तीस वर्सा ताणें 'सिर्विस' केली. उपरांत एक दीस तो 'रेफोर्माद' जालो. पुणून तागेली ही फात घालपाची संवय सुटली ना. सकाळच्या णवांक तो फात घालतालो. घरांत असो असो पासयो मारतालो. अर्द पाउण वरा उपरांत फात देंवयतालो आनी पुडवें न्हेसतालो.

पावलोव्हच्या 'कंडीशन्ड रेफ्लेक्सा'चो एक दाखलो हो.

तसो बरोवपी. ताका बरोवपाची संवय जाली म्हणटकूच बरोवपाच्या वेळार तो बरोवपाक बसतलो. सांगपा सारकें ताचे कडेन कितेंय आसूं वा नासूं, बरयले बगर ताच्यान रावं नज जातलें. तो कितेंय तरी बरयतलो आनी 'सिद्धहस्त' काय कोण जाल्ल्यान, अणभवी जाल्ल्यान, जें बरयतलो तें छापपा सारकें जातलें आनी तें छापूंक धाडून दिलें जाल्यार छापुनूय येतलें.

बरोवप्यान हांगाच आपणाक सांवरून धरूंक जाय. बरोवप ताणें आपणालें 'कर्तव्य' जावंक दिवंक जायना; तशें 'व्यसन' जावंक दिवंक जायना.

एक बरें, कितलेंय बरयलें म्हूण लोक तें वाचतलेच हाचें खरेपण ना. आमचे उपरांत आमच्या बरपांतलें कितें उरतलें आनी कितें उबून वतलें, सांगूंक येना. वॉल्टेरान काळीज ओतून जें बरयल्लें तें सगळें व्हडल्या व्हडल्या आरमारिंनीं धुल्ल खायत पडलां आनी जें हल्कें फुल्कें बरयल्लें - कान्दीदा सारकें - तें नवें ताल्ल उरलां, अशें मनोहरराय म्हणी. देखून म्हणटां, आमी जें बरयतात तांतलें कितें उरतलें, देव जाणा. तें देवाचेर वा काळाचेर सोडचें आनी बरयता तें आपणाक उक्तावपा खातिरूच बरोवचें. तांतूंत समाधान मानचें. मागीर, तें कोणेंय वाचूं वा ना वाचूं. बरोवंक जाय म्हूण बरयतां असो प्रसंग मात येवंक दिवचो न्हय.

केन्ना थांबचें हें जण एकल्यान आपणाकूच विचारून थारावचें. जे मेरेन The best is yet to come अशें भितरल्यान दिसता ते मेरेन बरयत रावचें. पुणून ज्या दिसा कितें बरोवचें, समजना, कांयच येवजना, अशें दिसतलें त्याच दिसा, आनी त्याच खिणाक निर्णय घेवचो : हांव आतां सोंपलां. आतां नवें कांय बरोवंचो ना.

आनी थंयच थांबचें. कोण आमकां शिणपाचो ना.

३३. रवीन्द्रनाथांनी आयुश्य खर्चिलें शान्तिनिकेतन उबें करपाच्या वावरांत. आयज शान्तिनिकेतनांत कितें उरलां? रवीन्द्रनाथांनी इतलेंच हें काम केल्लें जाल्यार शान्तिनिकेतना वांगडा तेवूय सोंपतले आशिल्ले. ते उरल्यात तांगेल्या साहित्यांत. बंगाली भास जे मेरेन संवसाराचे फाटीर उरतली ते मेरेन रवीन्द्रनाथ उरतले.

कोणें म्हळ्ळें, याद जायना. 'निनेवे सारक्या शाराचे अवशेश लेगीत आयज उरूंक नात...'

उरतात फकत विचार, संस्कार, प्रेरणा.

३४. आपूण बरयतां तें आपूण जिवो आसतनाच छापून येवंक जाय अशें आमकां कित्याक दिसचें?

काफकाचीं सगळीं पुस्तकां तो गेले उपरांतूच छापून आयल्यांत. फेर्नान्डु पेस्सोआचीय तो गेले उपरांतूच आयल्यांत. आपूण बरयतां तें काळाचे कसवटणेक उरतलें ही श्रद्धा मनांत बाळगून लेखकान बरोवंक जाय.

केन्नाय तरी पुस्तक येतलें.

३५. म्हजी आवय तिचे मुस्तींतल्या चारचौगां बायलां सारकीच एक आशिल्ली. 'शिवलीलामृत' आनी 'भागवत' सोडून तिणें कितेंच वाचूंक नाशिल्लें. म्हजें शिक्षणाचेर लक्ष व्हडलेशें ना हें पळोवन तिका वायट दिसतालें आनी ती म्हाका सांगताली, 'पापया, शीक, शिकले बगर तूं मनीस जावचो ना.'

शिकप तें 'मनीस जावपा खातीर' हें तिका शिक्षणशास्त्रावयलें एकूय पुस्तक वाचिल्लें नासतना खबर आशिल्लें.

अजाप जाता, तिका जें समजतालें तें व्हडल्या व्हडल्या शिक्षण-तज्ज्ञांक कशें समजना? शिक्षण म्हणिना फुडें भुरग्याक खंयचे भाशेंतल्यान शिकोवचें, कोंकणींतल्यान, मराठींतल्यान, काय नीट इंग्रजींतल्यान... कितल्यो भासो शिकोवच्यो, खंयच्या क्रमान शिकोवच्यो... इतिहास-भुंयगोल कितलो आनी कसो शिकोवचो... विज्ञानाचीं खंयचीं आंगां शिकोवचीं... गणीत कितले मेरेन शिकोवचें... असल्याच प्रस्नांची भासाभास ते चडशी करतात.

सभाग्यांनो, हे सगळे विशय म्हत्वाचे. पुणून हे सगळे विशय शिकोवन

भुरगो 'मनीस' जातलो व्हय?

म्हत्वाचो विशय, शिकूंक येता त्या भुरग्याक 'मनीस' करचो हो आसूंक जाय आशिल्लो. हाचेर केन्नाय भासाभास करतात व्हय तुमी?

अडचणी कितल्योय येवं, धीर खचूंक दिवंक जायना. संकश्टां कितलींय कोसळूं, थतर वितर जावंक जायना. केदेंय कठीण काम करचें पडूं, आपणाच्यान जावचें ना, अशें म्हणून फाटीं सरुंक जायना, आत्मविस्वास होगडावंक जायना. कोणूय कितलोय हुशार आसूं, ताची नसाय करुंक जायना. केदोय लाव जावं (वा केदेंय लुसकान जावं) सत्य सोडूंक जायना. हातांनी कामां करपाक लज दिसूंक जायना, हें आनी असलें सगळें भुरग्यांच्या आंगांत कशें उतरतलें हाचो हुसको तुमी केन्नाय काडचे नात?

खरें म्हळ्यार, सगळ्यांत चड चिंतन ह्याच विशयांचें जावंक जाय आशिल्लें. भुरगीं संस्कारी कशीं जातलीं, तांची जिज्ञासा सदां जागरूक कशी उरतली, कसलींय कामां तीं फिशालकायेन कशीं करतलीं, ह्या गजालींक जें म्हत्त्व आसा तें इतिहासाक, भुंयगोलाच्या वा गणिताच्या ज्ञानाक आसा व्हय?

जिज्ञासा जागी उरत जाल्यार ह्याच कित्याक खंयच्याय विशयांचें ज्ञान मनीस आयुश्यभर जोडीत रावतलो. अणभवान शिकतलो, प्रयोग करून शिकतलो, जाणकारांच्या पांयांकडेन बसून शिकतलो. पुस्तकां वाचून शिकतलो.

जे विशय आयुश्यभर शिकपाचे ते भुरगेपणांतूच शिकोवन सोंपोवपाचे आसतात व्हय? भुरगेपणांत मेळूंक जाय ते मनीसपणाचे संस्कार. पुणून हे संस्कार दिवपी शिक्षकूच खासा संस्कारी आसूंक जाय.

शाळेंत सगळ्यांत म्हत्वाचो विशय आसूंक जाय तो - Character formationचो. ताची उवेखणी करून गणीत इतिहास भुंयगोल बी शिकोवपाचो?

३६. स्वराज्य मेळत पसून आमी देश गिरेस्त वा म्हणुंया, समृद्ध करपाचे दिकेनूच वावर करीत आयल्यात. पुणून, इतल्यान भागता व्हय?

एक गजाल विसरुंक फावना, आमी गुलाम जाल्यात तेन्ना हो देश दळिद्री नाशिल्लो. संवसारांतल्या समृद्ध देशां भितरलो एक आशिल्लो. हांगा जो माल तयार जातालो तो आमी संवसारभर व्हरून विकताले. आमी समृद्ध आशिल्ले म्हणुणूच तर इंग्रज हांगा आयिल्ले. गरीब देशांत ते कित्याक येतले आशिल्ले?

मागीर, प्रस्न उपरासता, समृद्ध आसुनूय आमी गुलाम कशे जाले? कित्याक लागून आमी आमचें स्वातंत्र्य होगडायलें? जाप एकूच मेळटा : आमकां स्वातंत्र्याचें म्हत्त्व समजूंक नाशिल्लें. स्वातंत्र्याची राखण करची पडटा हें आमकां खबर नाशिल्लें. आमी एकामेकांकडेन झगडटाले. एकामेकांक नडटाले, लुट्टाले. एकामेकांक ऊंच-उणाक वा आपले पेले लेखून एकामेकां पसून पयस रावताले.

आमकां राष्ट्रीय चारित्र्य नाशिल्लें.

इंग्रजांनी सगळ्यांत पयलीं आमचे भितरले वेगळेचार पळले. ह्या वेगळेचारांक पोसवण दिवन कांय जाणांक फोडले. तांकां बऱ्यो नोकऱ्यो दिल्यो. तरातरांचीं हांगसां दाखयलीं. तांकां आपले केले. आनी तांच्याच आधारान आमचेर ते राज्य करूंक लागले.

आयज? आमचें राज्य आमच्या हातांत आसा. आमी नवे नवे कितलेशे उद्योग-धंदे सुरू केल्यात. आर्थीक नदरेन आमी कितलिशी उदरगत केल्या. पुणून आमचें राष्ट्रीय चारित्र्य आमी घडोवंक पावल्यात व्हय? सगळ्यांनी एकामेकांच्या हातांत हात घालून, एकामेकांक सांबाळून, एकामेकांच्या आधारान हो देश वयर काडूंक जाय म्हणपाचें आमकां समजलां व्हय? हे दिकेन आमी वावुरतात व्हय?

आयज देशा मुखार कितलेशे प्रस्न आसात. सगळे पोरणे. हांतलो एक तरी प्रस्न आमी सोडोवंक पावल्यात व्हय?

देश स्वतंत्र जाला खरो. पुणून आमचें मन? इंग्रज आयल्यात त्या वेळार आशिल्लें तशेंच उरलां. तेंच मन घेवन आमी आमचें स्वातंत्र्य तिगोवन दवरतले व्हय?

आमचे कडेन मन बदलपाची खंयचीय कार्यावळ आसा व्हय?

३७. नायबराजर्जीक हांवें म्हळें, 'आयज मंजूक घरा पावपाक मातसो कळाव जातलो. रातचीं आठ जातलीं. तुमी हुसको करूं नाकात. हांवूच हाडून पावयतां ताका.'

'खंय वचपाचें थारायलां?'

'बंगाली मार्केटांत, आयस्क्रीम खावपाक. सन्निधीतल्या सगळ्या भुरग्यांक घेवन वचपाचें आसा.'

'कित्याक बेश्टो खर्च करूंक जाय?' नायबराजर्जीनी म्हळें.

'कसलो व्हडलोसो खर्च येतलो म्हाका? वीस तीस रुपयांचोच मू?

पुणून वीस तीस रुपया खर्चून भुरग्यांक जाता ती खोस पळोवन म्हाका जाता ती खोस तीस लाख रुपयां परस कितलिशी मोलाची.' हांवें जाप दिली.

नायबराजजी वोगी रावले. मागीर म्हणपाक लागले, 'लक्ष्मी ती. विष्णुची घरकान्न. आमची आवय. आवय भोगपाची नासता. तिची भक्ती आनी सेवाच करूंक जाय...'

३८. देवाची भेट घेवन तो देवळांतल्यान भायर आयलो तेन्ना सपणाचेरूच ताका ती दिश्टी पडली. ती देवाचे भेटेक देवळांत वताली. तिचे बगलेक तिचो घोव आशिल्लो. हाचे बगलेक हाची बायल. दोगांयची नदर एकामेकांचेर पडली तेन्ना दोगांय थांबलीं.

'बरो आसा मरे?' तिणें विचारलें.

'तूं कशें आसा?' ताणें विचारलें आनी आपणाले बायलेकडेन बोट दाखोवन म्हळें, 'ही म्हजी बायल.'

'हो म्हजो घोव' तिणें आपणाल्या घोवाची वळख करून दिली.

मागीर, 'भुरगीं कितलीं, कितें शिकतात' बी एकामेकांक प्रस्न केले आनी दोगांय आपापणाले वाटेन चलपाक लागलीं.

पंदरा वर्सांपयलीं दोगांय एकामेकांच्या मोगांत पडिल्लीं. सामकीं पिशीं जाल्लीं. लग्न जावंक सोदतालीं. पुणून, जावंक पावूंक नाशिल्लीं. उपरांत एकामेकांक मेळूंकूय पावूंक नाशिल्लीं. कित्याक, हो पयस अमेरिकेक पाविल्लो, ती हांगा गोंयांतूच उरिल्ली.

पंदरा वर्सांनी दोगांय एकामेकां पसून इतलीं अलिप्त कशीं जालीं, हो म्हाका प्रस्न. हांवें ताका विचारलें, 'पोरणे उगडास उचांबळून आयले नात?'

'आयले' ताणें जाप दिली. 'पुणून खीणभरूच... कित्याक, ती ती उरूंक नाशिल्ली. तिची आवय कशी दिसताली.'

हांवें म्हळें, 'तिकाय घडये तूं तुजो बापूय कसो दिसला जातलो.'

मागीर म्हजे तकलेंतलें चाक सुरू जालें. म्हळें, ' धरूंया, तो तोच उरिल्लो, तसोच दिशिल्लो. तशी तिवूय तीच उरिल्ली, तशीच दिशिल्ली. जाल्यार, सांगूं नज, घडये दोगांयचे पोरणे उगडास उचांबळीत जावन वयर सरूं येताले. पुणून आयज पंदरा वर्सां उपरांत तो तो उरूंक नाशिल्लो. बदल्लेलो. तिवूय ती उरूंक नाशिल्ली. बदल्लेली. 'काळा'चीच किमया म्हणची पडली ही.'

काळ मोगाची ओड उणी करता. काळ व्हडांतलीं व्हड दुख्खांय ल्हव

करता. काळान दुस्मानकायूय ना करूंक जाय. अपमानूय विसरायेर घालूंक जाय. पुणून कांय जाण दुस्मानकायूय विसरनात. अपमानूय विसरनात, ते कशे? पिरायेन ते वाडूं, मनान आदीं आशिल्ले तेदेच उरल्यात अशें म्हणपाचें?

३९. संवसार दुख्खान भरला अशें बुद्धान म्हळ्ळें. इतलेच खातीर बुद्ध निराशावादी आशिल्लो- Pessimist आशिल्लो- अशें म्हणूं येत व्हय?

संवसार दुख्खान भरला इतलेंच सांगून तो ओगी राविल्लो जाल्यार म्हणूं येतालो. पुणून दुख्ख आसा म्हणटा आसतनाच ह्या दुख्खांक कारणां आसात म्हूण तो सांगता. हीं कारणां पयस करूं येतात म्हणूनय सांगता आनी तीं पयस करपाची एक आठ आंगी वाटूय तो दाखयता.

जाणे खंयच्याच गुरुचो, पुरयताचो वा म्हणुंया, देवाचो लेगीत आधार घेनासतना आपणालेच तांकीन ही वाट सोदून काडली आनी हेच वाटेन लोकांक व्हेले ताका निराशावादी कसो म्हणूं येत?

४०. सगळींच उपनिषदां म्हाका प्रिय. ईशावास्य सगळ्यांत चड. एक ल्हानशें उपनिषद हें. फकत अठरा श्लोकांचें. म्हाका तें पाठ आसा. केन्ना केन्ना तें तकलेंत घोळपाक लागता. पयर अशेंच घोळपाक लागलें.

सांजची पासय मारूंक लागिल्लो. पंदरा-एक मिणटां तें तकलेंत घोळपाक लागलें. पुणून, पयल्याच श्लोकाच्या दुसऱ्या अर्दा मुखार वचच ना जालें. ह्या दुसऱ्या अर्दांत आयलां -

'तेन त्यक्तेन भुंजीथाः/मा गृधः/कस्यस्वित् धनम्'- त्यागून भोगचें. कोणाच्याच धनाचेर वसवशी नदर धरची न्हय.' चडश्या सगळ्या जाणकारांनी ताची हीच अर्थावणी केल्या. आनी सगळ्यांनी ती प्रमाण मानल्या. हांवूय हीच प्रमाण मानून चलत आयिल्लो. पुणून आयज एक नवीच अर्थावणी मुखार स्पस्ट जायत वचूंक लागली.

'तेन' म्हळ्यार 'तारणें', ईश्वरान, जें 'त्यक्तेन' सोडलां (तुजे खातीर) तेंच तुंवें खावपाचें, भोगपाचें. ताचे भायलें न्हय. ताच्याकूय चडूय न्हय. 'मा गृधः' बेश्टो गिदा भाशेन संवसाराकडेन पळोवं नाका. हो संवसार फकत तुजो एकल्याचो न्हय. तो कोणाचो? ताचो. ईश्वराचो. मुखार जें तुका 'यतकिंच जगत्यां

जगत' दिश्टी पडटा तें ताचें धन. ताणें वसयलां. तें तुंवें लुटपाचें न्हय.

सट्ट जालें. म्हळें, उपनिषद आयज म्हाका एकोलोजी शिकोवपाक लागलां काय कितें? तें सांगता, फळ खा. झाड मारूं नाका. दूद पिये, गाय मारूं नाका. तुज्यो गरजो भागोवपा खातीर सैमान खूब कितें 'सोडलां' तेंच तुंवें खावपाचें. बाकिचें तूं जें हें तोड, तें तोड करपाक लागला, हें explore कर तें exploit कर अशें करपाक लागला तें करपाचो तुका अधिकार ना. तुका रानां मारपाचो हक ना. मारतलोच जाल्यार, तितलेंच मार जितल्याची तुका गरज आसा. पुणून तेच बराबर एक झाड मारलें जाल्यार दोन रोय. तीं जतनायेन वाडय. मीन काडटलो जाल्यार तितलेंच काड, जितल्याची तुका गरज आसा. उण्यांत उणें काड. सगळें काबार करून उडोवं नाका. सैमाकडल्यान घेतिल्लें जें तुका परतें सैमाक दिवंक येना, तें तुका काडपाचो हक ना. काडटा तें तुका दिवंक येवंक जाय. जमल्यार दुपेटीन दिवंक येवंक जाय. तुर्ताक तूं विकासाच्या नांवान जें कितें करता ती लूट. सैम लुटपाची वस्त न्हय. तूं तुर्ताक गिदा सारको जाला. तसो जावं नाका.

आतां, म्हळें, कोणाय जाणकाराक मेळटलों आनी 'तेन त्यक्तेन भुंजीथाः'ची अशी अर्थावणी करूं येता जाल्यार विचारतलों. येवंक जाय अशें खोलायेन दिसता.

४९. स्वर्गाचीं आनी नर्काचीं वर्णनां जायते कडेन वाचिल्लीं. तीं वाचून म्हजेर उरफाटो परिणाम जाल्लो. 'च्यें, स्वर्गूय ना, आनी नर्कूय ना' अशें हांव म्हणपाक लागिल्लों. पयर म्हाका स्वर्गूय आसा आनी नर्कूय आसा म्हणपाचें कळ्ळें.

मुम्बय गेल्लों. ज्याँ पॉल सार्त्राचें एक नाटक पळोवंक मेळ्ळें. No exit नाटकाचें नांव.

एक पत्रकार आसता. एका दंग्याचें रिपोर्टिंग करपाक वता आनी थंय गुळी लागून मरता. मरतकूच खंय वतलो? पुण्य कसलेंच जोडूंक नाशिल्लें. म्हूण नर्कांत पावता. नर्कांत तरातरांच्यो यम-यातना भोगच्यो पडटात अशें बावड्यान जिवो आसतना आयकल्लें. पुणून हांगा पळेत जाल्यार रावपाक ताका एक बऱ्यांतलें साल मेळटा. सालांतलें फर्निचर बऱ्यांतलें बरें. जेवणूय बऱ्यांतलें बरें. काम ना, धंदो ना; कोण विचारपी ना, पाचारपी ना, जाय तेन्ना न्हीद, जाय तेन्ना उठ, जाय तें कर. ताका दुबाव येता, हो नर्क काय स्वर्ग? नर्कूच म्हूण ताका जाप मेळटा.

थोड्या वेळान यमदूत एके सुंदर बायल-मनशेक हाडून थंय सोडटा. आनीक थोड्या वेळान आनीक एकलेक हाडून सोडटा. पत्रकार यमदुताचेर तापता. तेन्ना यमदूत म्हणटा, 'ना, आनीक कोणाक हाडिना. तुमी तिगांनीच हांगा रावपाचें. तुमकां जाय तेन्ना, जाय तें मेळटलें'. तिगांय एका-मेकांकडेन अशे तरेन चलतात की नर्क म्हूण आमचे भायर वेगळो ना, हें तिगांकूय पट्टा.

हय, स्वर्गूय आमचे भितर आसा. नर्कूय आमचे भितरूच आसा. आमचे भोंवतणच्या लोकांकडले संबंद गोड आसले, जाल्यार आमचे भोंवतणीं आपशींच स्वर्ग निर्माण जातलो. आमीच तो निर्माण करतले. संबंद कोडू जाले, जाल्यार नर्क निर्माण करतले. मरतकूच न्हय, जिवे आसतनाच.

४२. अन्याय, पिसाय वा असलें कितेंय पळोवन तुका तिडक मारली जाल्यार, तिडकीन ताचे आड उलोवं नाका. ताचीं फकांडां मार. फकांडांक लागून लोक हांसतात आनी तांचे तकलेंत गिन्यानाचो लख्ख उजवाड पडटा. आनी तें तांच्या काळजांतलो ज्वालामुखीय पेटयता.

वॉल्टेरान फकांडां मारुनूच फ्रांस बदल्लेलें. एकल्यान म्हळां, इटालींत रेनेसांस जालें. जर्मनींत रेफोर्मेशन, जाल्यार फ्रांसांत वोल्टेर जालो आनी ताणें ह्या दोनूय चळवळीं वांगडा रेवोल्यूशनय घडोवन हाडलें. हांसुनूच ताणें सगळ्यांक मारुन उडयल्ले.

४३. पयर टाइम्सार एक खबर वाचली. कोणाचेंच लक्ष वचूंक ना. एकलो येवरोपेव म्हणटा, आशिया, आफ्रिका खंडांतल्यो आमच्यो वसणुको आमच्या हातांतल्यो सुटल्यो. सुटपाच्योच आशिल्ल्यो त्यो. पुणून म्हणून आशिया आफ्रिका खंडा वयलो आमचो शेक उणो जाला व्हय? आमचें अजुनूय थंय राज्य चलता. एक, आर्थीक मळार आनी दुसरें, संस्कृतायेच्या मळार.

दोनूय मळांचेर आमी सांगतात तेंच थंयचे लोक करतात. संस्कृतायेच्या मळार आमच्योच देखी घेतात. कशें येवजुचें, विचार कशे करचे हें आमीच तांकां शिकयतात. आर्थीक मळारूय आमीच तांकां कितें करचें तें सांगतात.

आशिया आफ्रिका खंडांचे खरे धनी आमीच.

जवाहरलालानुय आमकां सांगिल्लें-

'यत् यत् आचरति श्रेष्ठः तत् तत् एव इतरः जनः... स यत् प्रमाणम् कुरुते, लोकः तत् अनुवर्तते।' व्हड मनीस जे वाटेन वतात तेच वाटेन हेर सगळे वतात. व्हड जी देख घालून दितात, तीच हेर सगळे चिरतात.

खासा जवाहरलाल तांची देख चिरपाक लागले. आमी जवाहरलालांची चिरपाक लागले.

आयज आमी 'आमचे' उरुंकूच नात. 'तांचे' जाल्यात.

४४. धुवड्यो भाचयो लग्नाच्यो जाल्यात. आवय बापूय तांचे खातीर थळां सोदतात. मागीर, म्हाका विचारतात, हें थळ कशें, तें कशें? आनी हांव तांकां म्हणटां, चली दिवचे पयलीं एके गजालिची वासपूस काडात. भुरग्याक बापायन इश्टे दवरल्या व्हय? ती मागीर, बेसां भाटांच्या रुपान आसूं वा बँक एकाउंटाच्या...

हय म्हूण जाप मेळत जाल्यार म्हणटां, भुरगो बरो आसूं येता. पुणून इश्टे आशिल्ल्या भुरग्याक चली दिवची न्हय.

जाणीं भुरग्यांक बेसां भाटां दवरलीं तांणी भुरग्यांच्या कर्तुत्वाचे फोंड मारले. म्हजे पिळगेंतल्या कांय जाणांक हांवें बेंसा भाटांनी पुरोवन घेतिल्ले पळेल्यात. आयुश्यांत ते कितेंच करूंक पावूंक नात. बेंसां भाटांचे ते गुलाम जाले. आनी स्वराज्यांत जेन्ना तीं वचपाक लागलीं तेन्ना थतरवितर जाले. खूब जाणांचें जिवीत बेंसा भाटांक लागून बावलां.

जांकां बेसां भाटां नाशिल्लीं तांणीच कितेंय तरी कर्तुत्व करून दाखयलां.

बेंसां भाटां आसप भाग्य न्हय. दुर्भाग्य लेखूंक जाय.

४५. थोरोचें 'वॉल्डन' वाचल्यार खूब तेंप जालो. पुणून संस्कारांच्या रुपान तें भितर खंय तरी उरलां.

अमेरिकेंत वॉल्डन नांवाच्या एका तळ्या लागसार थोरोची जमीन आशिल्ली. थंय वचून तो राविल्लो. थंयच ताणें आपणाक रावपा खातीर आपणाल्याच हातांनी एक खोंप बांदून काडिल्ली, लाकडांची. कुदळ खोरें घेवन

तो जमनीर वावुरतालो. आपणाक लागता तें पिकोवन काडटालो. दोनूच वर्सांचो तागेलो हो प्रयोग. तो म्हणी, सादें जिवीत जियेतलों म्हणपाचो तुजो नित्याय आसत जाल्यार, तूं हातांत कुदळ खोरें घेतलो. खासा आपूण काम करतलो. काम केल्ल्यान तुका चुरचुरीत बरी भूक लागतली. भूक लागतकूच तूं रुचीन जेवतलो आनी जेविल्लें पचयतलो. तुजें आरोग्य बरें उरतलें. मन प्रसन्न उरतलें आनी तुगेलें वाचन चिंतनूय बरें चलतलें. बरोवपी आसशीत जाल्यार जें बरयतलो तें बऱ्यांतलें बरें बरयतलो...

पोटाक जाय तितलें उत्पन्न काडपाक व्हडलेशे त्रास पडनात. हूम गळोवन पुरो जायसर काम करपाची गरज ना. भूंय उदार. तूं काम करशीत जाल्यार पन्नास शंबर वांट्यांनी चड तुका ती उत्पन्न दितली...

थोरोन केल्लो हो प्रयोग फाटल्या शेंकड्यांतलो. 'मोडेल' म्हूण आयज तो घडये दोळ्यां मुखार दवरुंक येवपाचो ना. दवरप समाय जावचें ना. पुणून ताचे कडेन एक दिवो म्हूण पळोवचें. त्या दिव्याच्या उजवाडान आमच्यांनी एक एक पावल मुखार घालूंक जातलें. मातशी अक्कल वापरची पडटली, इतलेंच.

उत्पादकश्रमाक आमच्या जिवितांत आमी एक भौमानाची सुवात जोडून दिवंक जाय. कमरार हात दवरून उबो रावपाचें काम पंढरपुरच्या विठोबान केलें तें अठ्ठावीस युगांक पुरो. आमी आमचे हात मातयेंत घालूंक जाय. कमर बागोवन काम करुंक जाय, आमची नदरूच बदलतली.

धवाड्यांनी 'काम करप ना' असो एक नेम केलो. परिणाम : 'काम करप उणाकपणाचें लक्षण' अशें सगल्यांनी मानलें. जे आयजवेर काम करीत आयिल्ले तेय आयज धवाड्यांची देख घेवन 'काम करप ना' ह्या नेमान चलपाक लागल्यात. असलो विठोबाच्या अनुयायांचो हो समाज मोडूंक जाय. ताची प्रतिश्ठा उणी करुंक जाय. धवाड्यांनीच उत्पादकश्रमाचीं कामां करून समाजाक आतां एक नवी देख घालून दिवंक जाय.

'काम करप ना' ह्या तत्वाचेर आधारून धवाड्यांनी 'श्रमविभागा'चें एक अर्थशास्त्र निर्माण केलें. ते म्हणपाक लागले, सगळ्यांनी शेतांत काम करप पिशेपणाचें.... सगळ्यांनी आपणालें लुगट विणप ताच्याकूय चड पिशेपणाचें. खूबश्या जाणांनी शेतांत काम करचें, कांय जाणांनी मित्तींनी वचून लुगट विणचें. तितल्याच लोकांनी कारखान्यांत वचून काम करचें.

आनी धवाड्यांनी? लेख बरोवचे, भाशणां दिवचीं, पदां म्हणचीं, नाटकां करचीं. संस्कृतायेंत भर घालची. 'तूं रांद, हांव जेवतां' हे तरेचो न्याय हो. होच न्याय चलता आयज संवसारांत. तो मोडूंक जाय.

'वॉल्डन' परतें वाचचें पडलें वा तसलेंच एक नवें पुस्तक बरोवचें पडलें.

४६. पुरो जाल्ले वरी दिसचें. नज नजशें जावचें. आड पडचें. कुशी परतुच्यो...

दोन दीस सोंसलें.... तिसऱ्या दिसा उठलों. आंगार सदरो चडयलो. जोतें पांयांक घालें आनी चलत रावलों, घरच्यान शिमे पायणींत. थंयच्यान मंगेशीं. मंगेशींच्यान घरा. वर भर चल्लों. पुरो जाल्लेवरी दिसतालें तें खंय फुरर करून उबून गेलें, कळ्ळेंच ना. खरें म्हळ्यार, पुरो जाल्लें आसतना वर भर भोंवन येतकूच अदीक पुरो जावंक जाय आशिल्लें. परतें, ल्हव-ल्हव-शें दिसपाक लागलें. बांयचेर गेलों. आनी कांय कळश्यो घसघशीत बऱ्यो तकलेर ओतोवन आयलों....

स्वर्ग-सुख कित्याक म्हणटात तें त्या दिसा कळ्ळें.

म्हाका बाबाचो उगडास जालो. ताणें सदां म्हणचें, आळसाय ना करतलो जाल्यार श्रम करूंक जाय. हूम गळोवंक जाय.

श्रम बुन्याद जिविताची. श्रम केले बगर अन्न पिकना, वस्त्र विणून मेळना, घर बांदून जायना. मनशाची खंयचीच गरज भागना. चडशे आमी सगळे आमच्यो गरजो भागोवपाक खासा आमी श्रम करिनात. पुणून आमी केले नात म्हणून कितें जाता, दुसऱ्याक कोणाक तरी आमचे खातीर ते करचेच पडटात.

आपणा खातीर दुसऱ्याक श्रम करचे पडप हाची लज दिसूंक जाय मनशाक. पुणून आयचे संस्कृतायेन मनशाक साप्य निर्लज्ज केला आनी ह्या निर्लज्ज मनशान आपणाखातीर असो एक समाज निर्माण केला की जातूंत दोनूच तरांचे लोक पळोवंक मेळटात, एक, जांकां सुमारा भायर श्रम करूनूय कांय मेळना असले. आनी दुसरे, जांकां कसलेच श्रम करिनासतना सगळें मेळटा असलें. एकल्याक एके तरेचे परिणाम भोगचे पडटात. दुसऱ्याक दुसरे तरेचे. ही समाज वेवस्था मोडूंक जाय. कशी मोडपाची? श्रमाक सभ्य जिविताचें, संस्कारी जिविताचें एक पवित्र आंग करून. मनीस कोणूय आसूं, दोतोर आसूं, पाद्री आसूं, प्रॉफेसर आसूं, लेखक आसूं, फुडारी आसूं, वेपारी आसूं, केदोय 'व्हड' आसूं. कुदळ खोरें घेवन ओट्टांत वतलों, वर भर तरी काम करून कितेंय पिकयतलों, हूम गळयतलों, ते बगर जेवचों ना, असो सोपूत घेवंक जाय ताणें. म्हणटकूच दोन गजाली घडून येतल्यो -

एक, देशाचे संपत्तींत ताचे हस्तुकीं थोडी भोव तरी भर पडटली आनी दुसरी, आळशी, ऐदी कोण समाजांत दिश्टी पडचो ना. मनशाचो सभावूच बदलतलो.

मागीर, आसनां करपाची, जॉर्गींग करपाची, व्यायाम करपाची, भोंवक वचपाची गरजूच भासची ना मनशाक. मनीस आंगान तसो मनान तरतरीत

उरतलो. आनी (अजून कोणाच्या लक्षांत येवंक ना) मनशां मनशां मजगतचो ऊंच उणाक फरकूय ना जातलो.

सत्यान चलतलों म्हूण सोपूत घेयात म्हूण सांगपी लोक आसात संवसारांत. ब्रह्मचर्याचो सोपूत घेवंक जाय अशेंय म्हणपी आसात. अहिंसा, अस्तेय, अपरिग्रह ह्या व्रतांकूय पाळो दिवन चलपी लोक आसात. श्रमाक इतलेंच न्हय, तर हाचेकूय चड मोल आसा, मुळावें आनी म्हत्वाचें अशें एकूच व्रत हें, अन्यायी समाज मोडून नवो, न्यायाचेर आधारिल्लो समाज उबो करपाचें एक प्रभावी साधन हें, अशें सांगपी कोण मेळ्ळा व्हय तुमकां? एकलोच मेळटलो. पुणून, 'फॅडां' घेवन बशिल्लो मनीस हो, अशें म्हणून आमी ताका कुशीक उडयला !

देशाचें केदें लुसकान केलां आमी, अदमास आसा व्हय आमकां?

४७. जाती ना करुंक जाय म्हणपी सुधारकांनी, राजा राममोहन रॉय पसून डॉ. राम मनोहर लोहिया मेरेनच्या सगळ्यांनी, ब्राह्मणांक जाती खातीर जापसालदार धरल्यात. जश्यो कितें, तांणीच त्यो निर्माण केल्यो. आनी तांणीच त्यो तिगोवन दवरल्यो. खंयच्याच सुधारकान - ब्राह्मण सुधारकान लेगीत - ब्राह्मणाक सुके सोडूंक नात.

गांधीन मात एका उतरान लेगीत ब्राह्मणाक दुशण दिवंक ना.

हांवें काकासायबांक विचारलें. पुणून हांवें तांकां हो प्रस्न केला त्या वेळार तांगेले दोनूय कान गेल्ले. पाटयेर बरोवन विचारचें पडटालें. तांकां म्हजो प्रस्न सारको समजलो ना. तांणी म्हाका गांधी वर्ण मानताले ते कित्या खातीर तें समजावन सांगलें. म्हज्या प्रस्नाक जाप मेळूंक नाशिल्ली. हांवें दादा धर्माधिकारींक विचारलें. तांणी म्हळें, 'हिन्दू नांवाचो मनीस खंय आसा? कोळी आसा, माळी आसा, वाणी आसा, ब्राह्मण आसा... हिन्दू समाजांत फकत वेगळ्या वेगळ्या जातिंचेच लोक आसात. हिन्दू नात,' हीय म्हज्या प्रस्नाची जाप नाशिल्ली.

हांवेंच मागीर अर्थावणी केली. म्हळें, जातींत हो हाच्याकूय ऊंच, तो हाच्याकूय ऊंच हे तरेचीं सपणां आसात. Hierarchical वेवस्ता ही. एका पांवड्यार कोणूच नात. कोण कोणा परस ऊंच ना जाल्यार उणाक. धरुंया, एका गांवांत वीस जातिंचे लोक आसले. जाल्यार सगळे अशेच वेगळ्या वेगळ्या सपणांचेर बशिल्ले पळोवंक मेळटले. हांतलो पंदराव्या सपणाचेर बशिल्लो

वयल्या चवदा सपणांचेर बशिल्ल्यांक 'व्हडले तुमी ! तुमी व्हड तुमच्या घरा' म्हूण दुशण दितलो. आपणाक ते उणाक लेखतात म्हूण दांत वोंठ चाबून तांचे आड उलयतलो. पुणून ताचे सकयल्या पांच सपणांचेर जे बशिल्ले आसतले तांचे परस आपणाक ऊंच लेखतलो. म्हळ्यार, सगळेच ब्राह्मण हे. तांचे सारकीच मत आशिल्ले. म्हणटकूच, सगळ्यांत वयर बशिल्ल्या ब्राह्मणाकूच खंयच्या तोंडान दुशण दिवपाचें. मतीन ब्राह्मण न्हय अशी एकूच जात हिन्दू समाजांत आसा, ती भंग्याची. ताचे सकल कोण ना आनी तो कोणाक आपणा परस उणाक मानिना. गांधीन हाकाच आपणाल्या हातांत घेतलो. ब्राह्मणाक दितात तो भौमान हाकाय दियात म्हूण सगळ्या सवर्णांक सांगलें. भंग्याच्या हातांतली सात्र काडून ती सवर्णांच्या हातांत दिली आनी, हो आतां तुमचे पायखिळे निवळ करपाक येवपाचो ना, आपूण ताका वेद शिकयतलों म्हूण सांगलें. आनी जातिसंस्थेची बुन्यादूच हालोवपाचो यत्न सुरू केलो.

गांधी सुधारकांत radical आशिल्ले.

पुणून तेच बराबर गांधी वर्ण मानताले. इतलेंच न्हय तर वर्णवेवस्ता हिन्दूधर्माचें एक खाशेलें आंग, अशें म्हणटाले. एक विज्ञानीक वेवस्ता ही. फाटीं फुडें संवसारान हिन्दू कडल्यान घेवपा सारकी, अशेंय म्हणटाले. मेस्ताचो भुरगो मेस्तूच म्हूण मुखार येवंक जाय. वाणयाच्या भुरग्यान व्यापारूच करूंक जाय. ब्राह्मणान कसलोय तरी उत्पादक श्रम करून पोट भरूंक जाय आनी वांगडाच अध्ययन अध्यापनूय करूंक जाय, अशें म्हणटाले. अनुवंशीक संस्कारांचेर तांचो भावार्त आशिल्लो. मेस्तपण कोणाच्यानूय शिकूं येता. पुणून मेस्ताचो भुरगोच बरो मेस्त जातलो, इतलें अनुवंशीक संस्कारांक म्हत्त्व आसा, अशें म्हणटाले. मेस्ताच्या भुरग्यान चार्टर्ड एकाउन्टंट कित्याक जावंक जाय, मेस्तपण उणाक व्हय तर? अशेंय विचारताले.

आयचें शिक्षणशास्त्र लेगीत हेंच मानता. भुरग्याची natural tendency पळेता. आनी तेच तरेचे शिक्षण ताका दिवंक जाय म्हणटा.

शेतकाम, मेस्तपण, कुंभारपण - खंयचोच धंदो उणाक न्हय. सगळ्यांचो पांवडो एक अशें गांधी म्हणटाले. पुणून, दोन कामां अशीं जीं दायजान करून आयिल्ल्या मनशांनी तीं करूंक जायनात, तांच्या हातांतलीं तीं काडून घेवंक जाय, अशें ते मानताले. एक, पायखिळे निवळ करपाचें भंग्यांचें काम, आनी दुसरें, मेल्ल्या गोरवांचें चामडें काडपाचें म्हाराचें काम. दोनूय कामां तांणी सवर्णांच्या हातांत दिल्लीं. अप्पा पटवर्धन चामडेंय काडटाले आनी भंग्यांचेंय काम करताले. विनोबा तर भंग्याच्या कामांत 'एक्सपर्ट' जाल्ले. दोगूय जातीन ब्राह्मण आशिल्ले.

वर्णा मजगतच्यो ऊंच उणाकपणाच्यो वण्टी हे भाशेन ते मोडूंक पळेताले.

अवचीत एक दीस हातांत भाशमार्चे The wonder that was India पुस्तक पडलें. तांतूंत जाती वर्णा विशीं कितें सांगलां तें पळेलें. वेदांत कितें आशिल्लें, स्मृतींत कितें आसा, सगळी जाणकारी बारकायेन तांतूंत आयल्या. सगळी जाणकारी दिवन भाशम म्हणटा, फाटल्या साठ सत्तर वर्सांतूच जात ना जावपाचे वाटेक लागल्या. एक, शिक्षणाच्या प्रसाराक लागून, दोन, सुधारकांच्या वावराक लागून. तीन, दलितांत भितर आयिल्ले जागेक लागून. आनी चार, लोकशायेसारक्या आदर्शाक लागून. But when Mahatma Gandhi persuaded his followers to sweep their own floors and clean their own latrines he sounded the death knell of the old hindu social order. एका व्हड इतिहासकाराचें म्हणणें हें.

कितले खोलायेंत गेल्ले गांधी!

४८. जियेवपा खातीर मनशाक कसलें न्हय कसलें काम मेळूंकूच जाय. काम सोदपाचो प्रसंग कोणाचेर येवंक जायना आनी काम करी नासतना कोणाक जियेवंक मेळूंक फावना.

कामां बगर समाज चलपाचो ना.

जल्माक आयिल्ल्या जण एकल्याक काम करचें पडटलें आनी काम ताका सदां मेळटलें हे तरेन समाज बांदून काडूंक जाय.

दोन गजाली म्हत्वाच्यो -

पयली, मनीस जें काम करता तांतूंत ताच्या आंगांत आशिल्ले कुशळतायेचो पुराय उपेग जावंक जाय. आनी काम करतां करतां ताची ही कुशळताय वाडत वचूंक जाय.

दुसरी, आपूण काम करतां तें फकत आपणाखातीर करिना, समाजाखातीर करतां, चार चौगांक उपकारा पडस सारकें करतां हाची जाणवीक मनशाक आसूंक जाय. ह्याच उद्देशान ताणें काम करूंक जाय आनी ताका तें दुसऱ्यांच्या सांगातांत करूंक मेळूंक जाय, करूंक येवंक जाय.

ह्यो दोनूय गजाली कामांत आसल्यो जाल्यार मनीस जें काम करतलो तांतूंत ताका आनंद मेळटलो. ताचे सृजनशक्तीक पोसवण मेळून ती अदीक सर्जक जावंक पावतली.

कामांत मनशाचे घुसमटमार जावंक फावनात, ताची कुशळताय मरूंक फावना. ताची सृजनशक्ती दबूंक फावना.

आनी आपूण वेंटिचो वावर करतां अशें ताका दिसूंक फावना.

काम 'खरें' आसूंक जाय. 'समा' आसूंक जाय. संस्कारी मनशाक 'सोबता' असलेंच आसूंक जाय.

४९. जपानांत आमी दोन म्हयने भोंवले, आगगाडयेन. खंयच्याच स्टेशनार आमी कुली वा हमाल पळेलो ना. येवरोप अमेरिकेंतूय अशेंच आसतलें. खंयच हमाल वा कुली मेळचो ना. हमाल कुली नाशिल्ल्यान सगळे प्रवासी आपापणालें सामान आपुणूच उबारून व्हरतात आनी सामान आपणाकूच उबारचें पडटा जाल्ल्यान जण एकलो आपणाच्यान उबारूंक जायत येदेंच बॅग प्रवासाक घेवन वता.

जपानांत जण एकलो आपणालो कुली, आपणालो हमाल.

थंय आमी वावराडीय कोणागेर पळेली ना. ना म्हळ्यार; ओसाकाच्या एका भारतीय व्यापाऱ्यागेर पळेल्ली. ती दिसाक दोन फावटीं येताली. आपणालेच खाशेले मोटारीन. आनी दोनूय खेपे अर्द अर्द वर काम करून म्हयन्याक सुमार तीन हजार रुपयांचो पगार घेवन वताली.

जपानांत जपानी लोकांगेर वावराड्यो नात. वावराडेचें काम घरचीं सगळीं मनशां सांगातान करतात. आनी वावराडेचें काम घरच्याच मनशांक करचें पडिल्ल्यान घरांत लोक उण्यांत उणीं आयदनां वापरतात.

जपानाची संस्कृताय म्हणुंया, शारांची. चीन आमच्या देशा सारकें. लाखांनी गांवांचें. थंयूय आमी कोणागेर वावराडी पळेली ना. थंयूय खंयच हमाल, कुली पळेलो ना.

तें कित्याक, थंय आमी कोणागेर भंगीय पळेलो ना. चिनांत गांवांनी सॅप्टिक टँकी पावूंक नात. सद्दां निवळ करपाचे पायखिळे आसात. आनी ते इतले निवळ आसतात की दुसऱ्या दिसा ते निवळ करपाक घरचीं मनशां मात लेगीत अनमननात.

चिनांत जण एकलो आपणालो हमाल, आपणालो कुली, आपणालो चाकर, आपणालो भंगी.

कुली, हमाल, वावराड्यो, चेडे, चेडवां, भंगी हे 'प्राणी' आमच्याच देशांत पळोवंचे. तेवूय घे म्हूण. मुम्बय, दिल्ली, कलकत्यासारकेल्या शारांत तर

ते सगळ्यांत चड पळोवंक मेळटात.

सभ्य देशांत खंयच मेळचे नात.

आमी आमकां हालीं 'सुधारिल्ले' मानपाक लागल्यात. आपणाक 'मॉडर्न' लेखपाक लागल्यात. पुणून सरंजामशायेच्या संस्कारांतल्यान आमी अजून मेकळे जावंक नात.

जण एकल्यान आपणालो कुली जावचो, जण एकल्यान रांदपाच्या आनी वावराडेच्या कामाची संवय लावन घेवची, जण एकल्यान आपणालो नोकर जावचो, भंगी जावचो, ही देख ह्या भारतवर्षांत एकेच कडेन पळोवपाक मेळटा : गांधीजींच्या सेवाग्राम आश्रमांत वा म्हणुंया, देशांत जंय जंय गांधी आश्रम चलतात थंयच फकत. थंय जण एकलो आपणालें काम आपुणूच करता. आपुणूच घरांत सान्न मारता. आपुणूच आपणाले कपडे उमळटा, आपुणूच आपणालो पायखिळो निवळ करता. जयप्रकाश नारायणांक लेगीत आमी हीं कामां करतना पळेल्यात. तें कित्याक, ह्या आश्रमी संस्कारांत वाडिल्ले राजेनबाबू राष्ट्रपती जावन दिल्लीच्या राष्ट्रपतीभवनांत रावपाक लागले तेन्ना खंय न्हाले उपरांत मान्यांतल्यान भायर सरतना आपणालें पुडवें आनी आपणालो सदरो आपल्याच हातांनी उमळून भायर येताले. राजाजीय ह्या नेमाक आयुष्यभर पाळो दीत आयिल्ले.

आतां हीं सगळीं कामां सगळे सभ्य देश करपाक लागले जाल्यार गांधींचे आदर्श out of date आशिल्ले अशें खंयच्या तोंडान म्हणपाचें?

आमी आमचेच कुली, आमचेच चाकर, आमचेच भंगी जातले तेन्ना आमच्यो संवयोय आपशींच बदलतल्यो. आमी प्रवासाक वतना तितलेंच सामान घेवन वतले, जितलें आमच्यांनी उबारूंक जातलें. आमी घरांत तितलीच आयदनां वापरतले, जितलीं आमकां घांसूंक सोंपीं जातलीं. उमळपाक सोंपें जावचें म्हूण कपडेय आमी चडशे म्हेळे जावंक दिवचे नात. आमच्यो संवयो मुळाथावन बदलतल्यो. आनी जेन्ना आमी आमचेच भंगी जातले तेन्ना पायखिळे तर आमी निवळ दवरतलेच. पुणून तेच बराबर वचत थंय घाण करून दवरपाची जी संवय आमकां जाल्या ते संवयेंतल्यानूय मेकळे जातले.

आमचीं कामां आमीच करपाक लागतले तेन्ना खरेल्या अर्थान आमी सभ्य जातले. खरेल्या अर्थान 'मॉडर्न' जातले.

आमची 'लायफ स्टायलू'च पुराय बदलतली.

देशांत कुली हमाल वावराडचो नोकर चाकर भंगी आसप हाचे सारकी दुसरी लज ना.

५०. गार्फार बेंदल्ल मातूंक दिवंक जायना. तशी, सरकारी कारभारांत चिटणिशीय- ब्युरोक्रसीय- वाडूंक दिवंक जायना. चिटणिशी जितली चड तितली सरकाराची कुवेत - एफिशियन्सी - उणी. आनी आमच्या देशांत तर आमी जाय आशिल्ली तिचे परस तिपेटीन चिटणिशी वाडोवन दवरल्या. सरकार सारकें चलचें, लोकांचीं कामां वेळार जावचीं, अशें खऱ्यांनीच आमकां दिसता आसत जाल्यार दोन वांटे चिटणिसांक घरा धाडून दिवंक जाय. दुसरो उपाय ना. तांकां काडून उडोवंक येवचें ना, हें खरें. काडून उडयल्यार ते कोर्टांत वतले आनी 'स्टे' घेवन येतले. म्हूण, कितें करपाचें? तांकां सांगपाचें : तुमकां घेवन आमची चूक जाली. आतां तुमी घरा बसात. तुमकां म्हयन्या म्हयन्याक पगार घरा पावतो जातलो. एक तर कसलेंय उत्पादक काम करात, शेतकाम करात, कसलोय उद्देग सुरू करात, वा मेळटा तो पगार घेवन सुशेगाद बरे देशाचे जांवय कशे घरा रावात. हांगा ऑफिसांत तुमी नाकात. तुमी येतकूच कामां सारकीं जायनात.

फकाणां-शीं दिसतलीं. हीं फकाणां न्हय, हे लोक चड-शे आळशी. जाता तोंवेर काम करचें न्हय, करचेंच पडलें जाल्यार दुसऱ्याचेर धुकलचें आनी धुकलूंक आयलें ना जाल्यार जिवार येवन करचें, हे तरेची एक 'लायफ-स्टायल' ह्या लोकांनी केळोवन काडल्या. समाजाक हे लोक कितेंच दिनात. समाजाकडल्यान फकत घेत रावल्यात. बेंदल्ल कशे मातल्यात. हांकां श्रमांचें मोल ना. परतें, हातान काम करप उणेपणाचें अशें ते मानीत आयल्यात. आनी सत्या संपत सगळें असल्याच लोकांच्या हातांत आशिल्ल्यान हेर लोकूय 'मासिस् फोलो द क्लासिस' ह्या नेमान तांचेच देखीन चलपाक आंवडेवंक लागल्यात. हाका लागून जालां अशें, उत्पादक कामां करपाक आयज कोणूच मुखार सरना. शेतकाम करपी शेतकाम करिना, मेस्त मेस्तपण करिना, गवंडो गवंडेपण करिना. समाजाच्या धारण पोशणा खातीर जीं कामां उणेगाचीं तीं कामां कोणूच करिनात. पिळग्यान पिळग्यो करीत आयिल्ले लोकूय तीं सोडून दितात आनी चिटणिशी पंगडांतल्या लोकां भाशेन चार्टर्ड एकांउंटन्ट, मॅनेजर, वकील, येंप्रेगाद, क्लार्क असले निरुपयोगी कोणूय जावंक वावुरतात. तांकांय दुशण दिवंक येना. कशे दितले? हीं कामां उणेपणाचीं, तीं करतलेय लोक सकयल्ल्या पांवड्याचे, तांकां समाजांत प्रतिश्टा ना, असो सगळ्यांचो ह्या चिटणिसांनी समज करून दिला.

परिणामी, हीं कामां करपाक आमकां 'घांटी' हाडचे पडटात.

उत्पादक कामांक समाजांत प्रतिश्टा ना हें आनीक एके गजालीन सिद्ध करून दाखयलां. हीं कामां करतल्यांक समाज दिसवाडोय उणो दीत आयला. दोन वेळचें जेवणूय सारकें मेळचें न्हय, आनी जे कसलेंच उत्पादक काम करिनात तांचें घर भरून दार ओतचें हें पळेतकूच असलीं उत्पादक कामां

करपाक कोण राजी जातलो? श्रम करतल्यांक उणी जोड जावपाक लागली आनी करिनात तांकां सुमारा भायर जावपाक लागली जाल्यार, समाज श्रम केन्ना करचोच ना. आयज आमच्या समाजांत जो चडांत चड शिकता तो समाजा कडल्यान चडांत चड पगार मागता. आपणाक शिकोवपा खातीर सरकारान शाळा कॉलेजां काडलीं, तीं चलूंक पावचीं म्हूण समाजान सरकाराक टॅक्साच्या रुपान दुडवांचो आधार दिलो, सरकारान म्हळ्यार, समाजान आपणाक शिकोवपा खातीर खर्च खूब केलो, ह्या समाजाक आपणें कितेंय तरी दिवंक जाय, ताच्या उपकारांतल्यान थोडो तरी मेकळो जावपाचो यत्न करूंक जाय, हें भानूच ह्या लोकांक उरना. उरफाटे ते म्हणपाक लागतात, 'तुमी आमकां शिकोवन व्हड केले मू? आतां आमकां पगारूय व्हड दियात...!'

समाजांतलीं सगळीं मुल्यांच हाणी आरतीं-परतीं करुन उडयल्यांत.

बारा म्हयन्यांचो पगार घेवन वर्साक साडे स म्हयन्याच्यो सुटयो घेवप हो नेम ह्या लोकांनी घडयला.

समाजाचीं मुल्यां कित्याक लागून उरफाटीं जालीं हाचो विचार करूंक बसतां तेन्ना विनोबांचो आवाज कानांत घुमूंक लागता. विनोबा सांगताले -

'तुमी दुडवांक सुमारा भायर म्हत्व दिलें म्हूण अशें जालें. दुडवां हातांत तुमी तुमचो सगळो कारभार काडून दिलो. म्हूण सगळें आरतें परतें जालें. दुडू मुदलांतूच फटींंग ताका खासा आपणालेंच मोल ना. तो आपणालें अवमूल्यन एका सारकें करीत गेला. एका काळार रुपयाचें मोल रुपयो आशिल्लें. आतां पांच पयशे जालां, हाचे वयल्यान समजना? दुडवांक उतराचें मोल ना. दुडवांचें अवमूल्यन ज्या प्रमाणांत जायत गेलां त्या प्रमाणांत तुमचे नितिवेंय आनी मनीसपणाचेंय अवमूल्यन जायत रावलां. तुमी दुशण आतां कोणाक दितले?'

दुडवांक लागून लोक 'बेंदल्ल' कशे जाल्यात. ते दुसऱ्याच्या श्रमाचेर जियेतले. आनी वयल्यान मेळटा तें पावना म्हूण हाचेर ताचेर हात मारीत रावतले.

५९. खंयचें मत खरें मानपाचें? मनीस माकडा पसून आयला म्हणटा तें, काय मनीस आरंभाक शिकारी अवस्तेंत रावतालो आनी सुकणीं सावदां मारुन खातालो म्हणटा तें?

दोनूय मतां विज्ञानिकांचीं.

पयलें मत खरें धरलें जाल्यार मनीस आरंभाक शिकारी अवस्तेंत

रावतालो म्हणटा तें मत फट म्हणचें पडटलें. कित्याक, माकड सुकणीं सावदां मारून खायना. माकड सामको शिवराक. शिवराक माकडा पसून आयिल्लो मनीस आरंभाक तरी माकडा सारकोच शिवराक आसूंक जाय.

उपरांत तो इबाडला आसूं येता. आनी मास खावंक लागला जावं येता. मनीस भोळो. कित्याचेरुय भावार्त दवरून चलपी. समाजाचेर धर्माचो शेक चलतालो तेन्ना तो धर्माच्या मळावयल्या लोकांचेर भावार्त दवरून चलतालो. ते सांगतात तें खरें मानतालो. आयज समाजाचेर धर्माचो शेक व्हडलोसो चलना. विज्ञानिकांचो चलपाक लागला. म्हूण विज्ञानीक सांगता तेंच खरें मानून मनीस आयज चलपाक लागला.

विज्ञानिकांचीं मतां लेगीत तर्जून पळेले बगर, बुद्दिच्या वरकुलार घांसून काडले बगर, मोन्यांनी मानून घेवंक जायनात.

५२. सिगरेटी सुमारा भायर ओडपी कोणूय खांकेन बेजार जालो आनी दोतोरगेर गेलो जाल्यार दोतोरान ताका कितें सांगूंक जाय? 'सिगरेट सोड. ना जाल्यार तुजी खांक वचपाची ना' हेंच मू? पुणून दोतोर हें सांगिना. तो ताका 'ग्लायकोडीन' वा असलेंच कसलें शारोप दिता आनी दिसांतल्यान तीन खेपे कुलेर कुलेर घे म्हूण सांगता.

तसो, धरूंया, घरांत बसून रावपी कोणूय आपणाक गोडेंमूत जालां म्हूण दोतोरगेर गेलो, जाल्यार दोतोर ताका सकाळ सांज वरवर भर पासय मार म्हूण सांगिना. ताका 'दाओनिल' वा असल्योच कसल्यो गुळयो घे म्हूण सांगता.

खांकेक खरो उपाय सिगरेट सोडप आनी गोडेमुताक खरो उपाय पासय मारप. ग्लायकोडीन वा दाओनील घेवप न्हय.

पुणून हो उपाय कोणूच सांगिना.

कित्याक, हो उपाय सांगलो जाल्यार दोतोरांची दोतोराकी चलपाची ना.

अशेंच-शें कितें देशाच्या विकास कार्यांतूय चल्लां.

एका मुम्बय शारांत वर्साक पांच लाख नवे लोक भायल्यान पोट्टा-पाणयाच्या सोदांत येतात. ह्या हिस्पान विसावो शेंकडो सोंपता सर मुम्बयंत एक कोटी अंयशें लाख लोक जातले म्हणटात. एका दसका भितर खंय मुम्बय सारकेल्या शारांनी धर्तरे वयले अर्दे लोक येवन रावतले.

लोक गांव सोडून शारांनी येवन रावले जाल्यार शारांचें कितें जातलें?

लोकांक रावपाक घरां मेळचीं नात. लोक झोंपडपट्ट्यो उब्यो करून

रावतले. तांगेली परसाकडे वचपाची वेवस्ता करुंक येवची ना, वचत थंय ते घाण करीत वतले. घाणीक लागून तरातरांचे रोग शारांत पातळटले. आनी ते व्हडल्या बिल्डिंगांनी रावतल्यांकूय पिडटले. सगळ्यांक चाकऱ्यो मेळच्यो नात. म्हूण तरणाट्यां मजगतीं चोर आनी वाटमारे वाडटले.

संवसारांत खंय आयज २८० व्हडलीं शारां आसात. तांतलीं महाकाय-अगडबंब शारां, दोन दोन कोटी लोक रावतात तसलीं, खंय २६ आसात. विसावो शेंकडो सोंपपाक सगळीं मेळून ३९१ शारां उबीं जातलीं आनी महाकाय शारां चाळिसां वयर वतलीं. तांतलीं तेरा आशिया खंडांत आनी ब्राझिला सारकेल्या दक्षीण अमेरिकेंतल्या देशांत वयर सरतलीं.

हें जें संवसाराचे फाटीर चल्लां तें संवसाराक खंय घेवन वतलें? तें संवसाराक विनाशाकडेन घेवन वचचें ना, म्हणपाचें खरेपण आसा? आमी 'विकास' घडोवन हाडटात तो संवसाराचो विनाश करपा खातीर? हय, तीच दिका घेतल्या आयच्या विकासकार्यान.

जावंक जाय कितें? गांवांतल्या लोकांक गांवांतूच काम धंदे मेळूंक जाय. थंयच तांचो पोटा-पाणयाचो प्रस्न सुटूंक जाय. पोटा-पाणया खातीर शारांनी वचपाचो प्रसंगूच कोणाचेर येवंक जायना.

शारांनी वचप तें फकत नांव लोकीक जोडपा खातीर. पोटा-पाणया खातीर न्हय.

पुणून हें घडोवन हाडपाक अर्थनितिची दिका बदलूंक जाय. चडांत चड माल निर्माण करून तो भायर धाडप आनी फॉरेन एक्सचेंज जोडप ही जी आयची 'विकास'ची मोख थरल्या तिचे बदला सगळ्यांक काम दिवन गांव आत्मनिर्भर करप ही मोख मुखार दवरुंक जाय, पुणून ते खातीर जी वाट आयच्या संवसारान धरल्या ती ताणें सोडून दिवंक जाय आनी गांधीन सांगिल्ले वाटेन चलपाची तयारी करुंक जाय.

एक गजाल विसरुंक फावना. विकास म्हळ्यार वाड न्हय. वाडीक दुसरें एक नांव आसा ग्रोथ. ग्रोथ म्हळ्यार कॅन्सर. आनी कॅन्सराक उपाय ना.

५३. केदारनाथाक रातचो पाविल्लो. चात्रें पीठ कशें पातळ्ळें आनी शीं आकांताचें पडिल्लें. हांव धर्मशाळेंत तीन कामळी पांगरून आड पडिल्लो.

इतल्यांत करंदीकर धांवत आयलो.

म्हणपाक लागलो, 'यो, देवळांत आरत्यो सुरु जाल्यात. भक्तिचो

असलो उसळपी सागर तुका आनीक खंयच पळोवंक मेळचो ना... चुकोवं नाका हो अणभव. पांय पडटां हांव तुज्या...'

करंदीकर जाणटो. साठ जावन तीन काय चार जाल्लीं. म्हजी अर्दान लेगीत पिराय नाशिल्ली. तो पांयां पडटा हें म्हज्यांन सोंसूं नज जालें. विचवान नांगी मारतकूच उसळटलों आशिल्लों तसो उसळ्ळों आनी शाल पांगरून देवळांत गेलों.

दोनशें अडेजशें लोक 'जय जगदीश हरे' भजन म्हणून नाचताले आनी केदारनाथाक वेंग मारताले. घांटी एका सारक्यो वाजत राविल्ल्यो...

अवचीत म्हजी नदर एके उतार पिरायेचे बायल-मनशेचेर वचून थिरावली. तिका दोळे नाशिल्ले. तिवूय पिशें लागिल्ले वरी ताळयो मारून नाचताली. हांवें तिका विचारलें, 'बाये गे, तुका दिश्टी पडना जाल्यार इतलेय हे त्रास काडून हांगा आयली कितें पळोवपाक?'

'म्हाका नाका दिश्टी पडूं... ताका दिश्टी पडटां हांव. ताची नदर म्हजेर पडची म्हूण आधल्यां हांव, पुता.' तिणें जाप दिली.

म्हजी कमर आपशींच बागवली आनी हांवें तिच्या पांयांक हात लायलो. करंदीकराचे दोळे भरून आयले. ताणें म्हाका घट्ट वेंगेंत घेतलो.

५४. तो हालींच प्रोफेसर जाला. प्रोफेसर म्हणटकूच आपणें 'एबॅट मायंडेड' आसूंक जाय असो ताणें समज करून घेतला. शेणिल्ले शेणिल्ले वरी चलता. आपणालेच तनरेंत आसता. विसराळो, भोंवतणची सुद्ध नाशिल्लो असो-सो कितें जाला.

हांवें ताका म्हळें, खऱ्यांनीच तूं असो 'एबॅट मायंडेड' जाल्लो आसशीत जाल्यार तुजे बुद्धिची धार गेल्या, ती झेमी, उबगणी जाल्या अशें म्हणचें पडटलें. प्रोफेसराची बुद्ध सदां अॅलर्ट आसूंक जाय, जागरूक आसूंक जाय. शिटूक आसूंक जाय.

म्हजेर तो रागार जालो.

बुद्ध जागरूक नासता तेन्ना आमचे हस्तुकीं घडूंक जायना तें केन्ना केन्ना घडटा. मागीर 'चत्राय उरली ना' अशें म्हणून आमी तें पासून व्हरपाचो यत्न करतात.

घाळपणान मनशाच्या हातांतल्यान कितेंच घडूंक जायना.

बुद्ध म्हणटालो, घाळ रावशात, शेणटले. जागरूक रावशात, जिखतले.

बुद्ध अशेंय म्हणी, चित्त इतलें जागरूक दवरूंक जाय की मनशाक बसता तेन्ना आपूण बसतां, उट्टां तेन्ना आपूण उट्टां म्हणपाची जागरूक जाणवीक उरूंक जाय. आपणाक राग आयिल्लो आसत जाल्यार 'हो पळे, म्हाका राग आयला', रागा भरशीं व्हांवन वता आसत जाल्यार 'हो पळे, रागा भरशीं हांव व्हांवन वतां' हाचीय जागरूक जाणवीक ताका जावंक जाय.

गुपीत खबरो हाडपी मनीस कोणाचेरुय 'नदर दवरता' तेन्ना कितें करता? ताका कळूंक दिनासतना अशे एके सुवातेर वचून लिपून बसता की जंयच्यान ताका तागेर कोण येतात, कोण वतात, सगळें पळोवंक मेळटा. मनशान हेच भाशेन आपणांत भितर अशे तरेचो एक सी.आय.डी. बसोवंक जाय की ताका आमच्या मनांत कसले विचार येतात आनी कसले येवन वतात ते जागरूकपणान कळूंक जाय. मनशाक आपणाकूच नियाळूंक येवंक जाय. 'चत्राय उरली ना' हें वाक्यूच ताचे जिबे वयल्यान केन्ना येवंक जायना.

एब्सॅट मायंडेड रावन मनीस मोटार वा स्कूटर चलयत जाल्यार ताका एक्सिडेंट जावंकूच जाय. एब्सॅट मायंडेड रावन मनीस पसरो चलयत जाल्यार ताचो वेपार बुडुंकूच जाय. एब्सॅट मायंडेड रावन आपूण देशाची राखण करतलें अशें सैन्य म्हणीत, देश दुस्मानाच्या हातांत वचुंकूच जाय.

एब्सॅट मायंडेडनेस म्हळ्यार घाळपण आनी घाळपण म्हळ्यार प्रमाद. आनी 'पमादो मच्चुनो पदम'. प्रमाद म्हळ्यार मरण. घाळपण खंयच चलूंक दिवंक जायना. खंयचेंच काम घाळपणान मनशान करूंक जायना.

कांय जाणांक 'उगडास उरना'. केन्नाय कोणूय अमक्या वेळार येतलों म्हूण सांगता आनी येना तेन्ना तो म्हजो अवमान करता अशें म्हाका दिसता. म्हाका ताचो मागीर राग मारता. आनी 'उगडास उरलो ना म्हूण पावलों ना' अशें सांगता तेन्ना इतली तिडक मारता की ताचे सणकुटेर फुलोवचें-शें दिसता. वा ताका 'टाडा' लावन भितर घालचोसो दिसता.

'उगडास उरलो ना' हें घाळपणाचेंच एक लक्षण. ताचो 'कॉग्निझिबल ऑफेंसांत' आसपाव जावंक जाय.

५५. कोणाली तें विसरलों. एक कथा वाचूंक मेळिल्ली.

एक आशिल्लें शेवणें. खूब उडटालें. वयर मेरेन वतालें. पुणून नदर सदांच जमनीर दवरून उडटालें.

एक दीस तें सदचे वरी उडत वयर गेल्लें. अवचीत ताका सकल एक

गाडो दिश्टी पडलो. वायटिंनी भरिल्लो. गाडेकारान वायटिचे किडे भरून हाडिल्ले आनी तो शेवण्यांक मोट्यान उलो मारून सांगतालो, 'एक पांख दियात, दोन किडे घेयात.'

शेवण्याक वायटी खूब आवडटाल्यो.

सकल देंवून तें एका रुखाचे ताळयेर बसलें. गाडेकाराक विचारलें, 'कशी दिली वायटी?'

'एका पांखाक दोन किडे, बाय.' गाडेकारान जाप दिली.

शेवण्यान आपणाल्या पाखाट्यांतलें एक पांख चोंचीन ओडून काडलें. तें गाडेकाराक दिलें. दोन किडे घेतले आनी फुरर करून तें उडून गेलें.

तेदूसच्यान शेवणें एक पांख दिवन दोन किडे घेवपाक लागलें. ताणें सद्दां गाडेकाराची वाट पळेत बसचें. तो दिश्टी पडना फुडें सकल देंवचें, एक पांख काडचें. तें गाडेकाराक दिवचें. ताचे कडल्यान दोन वायटी-किडे घेवंचे आनी उडून वचचें.

हें पळोवन बापायक वायट दिसचें. ताणें एक दीस शेवण्याक म्हळें, 'पुता, वायटी आमचें शेवण्याचें मुखेल अन्न न्हय. धर्तरेर तरातरांचे किडे आसात. कांय अंतराळांतूय उडटात. सगळे कडेन ते मेळटात. अशें आसतना, एकेच वायटिच्या नादाक लागप समा न्हय. ते भायर, वायटी-किडे कितलेय गोड लागले म्हूण पांख दिवन ते घेवप मातूय समा न्हय. आमचें शेवण्यांचें खरें भांडवल म्हळ्यार आमचे पांखाटे. ते आसात म्हूण आमकां उडूंक येता...'

'च्ये' शेवण्यान बापायक जाप दिली. 'तुमी पोरणे पिळगेंतलीं शेवणीं. पोरण्या विचारांचीं... वायटी-किड्यांत कितें आसा, तुमकां खंय खबर!'

बापायन म्हळें, 'पुता, एक दीस तुजेर पच्छात्तापाचो प्रसंग येतलो... पळेशीत तूं.'

पुताक वायटेचीच रुच लागिल्ली. वायटींकिडे खावंक लागत पसून तो दुसरो खंयचोच किडो चोर्चीत धरी नाशिल्लो. फळ लेगीत कसलेंच खाय नाशिल्लो.

इल्लीं इल्लीं करून शेवण्याच्या पाखाट्यांतलीं पांखां उणी जायत गेलीं. ताका पयलीं भाशेन उडूंकूय येना जालें. मातशें उडटालें. पुरो जातालें. मागीर, एके ताळयेर बसून रावतालें. बाकिचीं शेवणीं वयर वयर उडटालीं आनी हें फकत तांकां पळेत रावतालें. ताणें मागीर आपणा खातीर एक तत्त्वज्ञान रचून काडलें - उडपांत कितें अर्थ आसा? उडून उडून हांकां कितें मेळटा? एकाद-दुसरो किडोच मू? ... मूर्ख खंयचे कडले. एक पांख दिवन दोन किडे मेळटात. तेवूय वायटिचे. तर मागीर उडपाची कितें गरज आसा? ...

इश्टांनी ताका सांगचें, 'सभाग्या, तुका पच्छात्ताप जातलो एक दीस !'
पुणून हें आयकता कित्याक? ल्हवू ल्हवू ताका उडूंक येना जालें. एका
रुखावयल्यान दुसऱ्या रुखार तरी तें वतालें. तेंवूय आतां ताका जमना जालें.
चडांत चड एके ताळये वयल्यान दुसरे ताळयेर वचप, इतलेंच तें करपाक लागलें.
हाच्याकूय पयस वचप ताका जमना जालें.

एक दीस गाडेकार आयलो ना. शेवण्यान दीस भर वाट पळेली. त्या
दिसा तें उपाशीं उरलें. दुसरो दीस उदेलो. त्याय दिसा गाडेकार आयलो ना.
तिसऱ्या दिसाय आयलो ना. शेवणें उबगलें. म्हणपाक लागलें, 'झक् मारलो
गाडेकार. हांवूच वायटी किडे सोदून काडटलें.' तें सकल देंवलें. मातशें मुखार
गेलें. मुखार एक आकांताची व्हड वायटेची वसणूक ताका दिश्टी पडली. तीन
दीस तें उपाशीं आशिल्लें. वायटी किडे दिश्टी पडना फुडें पट् पट् करून तें एक
एक खायत सुटलें. उपरांत ताका एक माण्णी येवजली. ताणें किडे पुंजावन
दवरचे अशें थारायलें. एक गाडो भरीत इतले वायटी-किडे ताणें पुंजायले.

चवथ्या काय पांचव्या दिसा ताका गाडेकार दिश्टी पडलो. शेवणें
खुशालभरीत जालें. ताणें गाडेकाराक विचारलें, 'सभाग्या, खंय आशिल्लो तूं
इतले दीस...? तुजी वाट पळोवन पळोवन म्हाका पुरो जालें. आतां पळे, कितले
किडे हांवें पुंजावन दवरल्यात ते.'

गाडेकारान म्हळें, 'बरें केलें.'

'आतां हे सगळे किडे तूं व्हर. आनी म्हजीं पाखां म्हाका परतीं दी.'

गाडेकार खो खो करून हांसलो. म्हणपाक लागलो, 'हांव किडे दिवन
पाखां घेतां. पाखां दिवन किडे न्हय. कळ्ळें...?'

शेवणें फणफणलें; कितें करचें, ताका समजना जालें. सुखा खातीर
आपणे आपणालें स्वातंत्र्य होगडायलें, हाचो ताका पश्चात्ताप जाल्लो. इतल्यांत,
खंयच्यान तरी एक बुकलो आयलो आनी ताणें शेवण्याचेर उडी घाली. शेवणें
मेलें.

५६. ओपीनियन पोला मुस्तींतली खबर. एका गांवांत एका इश्टाक मेळपाक
गेल्लों.

चिंचेकडेन पावपाक बस थांबयली आनी देंवलें. इश्टाचें घर थंयच्यान
सुमार तीन किलोमिटरांचे वाटेर. चलून वचचें पडटालें.

वर भर बसून बस धरपाक परतलों तेन्ना इश्ट म्हाका पावोवपाक

चिंचेकडेन आयलो. येतना आपणाल्या पांच वर्सांच्या नातवाकय वांगडा घेवन आयलो. हांवें म्हळें, 'तूं पावपाक आयलो तें बरें आसा... हाका बाबड्याक कित्याक हाडलो?' ताका प्रकृत हाडले तें रिक्त आसले म्हणुन सांगले. ताका का 'ताचेच खातीर तर आयलां' इश्टान जाप दिली. 'पावण्याचो भौमान कसो राखूंक जाय हें ताका कळूंक नाका?'

५७. कांय जाणांचो कित्याचेरुय भावार्ता. भुतां खेतां, देंवचार म्हारु, घाडी भगत, राहू केतू, मंगळ शनी, कित्याचेरुय.

ह्या भावार्तांक ते श्रद्धा म्हणटात. सारकें चिंती नासतना, तर्जी नासतना आमी मानतात तिका श्रद्धा न्हय, अंधश्रद्धा म्हणूंक जाय.

ईश्वर आसा काय ना, आमकां खबर ना. कांय जाण आसा म्हणटात. म्हणटकूच घडये तो आसूं येता. ना म्हणपाचें म्हाका काळीज जायना. खातरी नासतना, अणभव नासतना बेश्टो अविस्वास कित्याक दाखोवं? अंधश्रद्धे इतलीच अंध-अश्रद्धा कुड्डी. हांव म्हजें मन उकतें दवरतलों अशें म्हणून अणभव नासतनाय 'मानप' हिकाय कांय जाण श्रद्धा म्हणटात.

'कितेंय मानपी' पयले तरेचे श्रद्धावंत संवसारांत पावला कणकणी मेळटले. दुसरे तरेचेय खंय खंय पळोवंक मेळटले.

पुणून श्रद्धेची आनीक एक तरा आसा — समाजांत असत्य कितलेंय चलूं, अंतीं जैत सत्याकूच मेळटलें. असत्यान म्हाका कितलोय लाव जावं, हांव सत्य सोडपाचों ना. असत्यान कितलोय अच्छेव मांडूं, सत्या आड कितलेय पुरावे मेळूं, सत्य सोडप ना म्हळ्यार नाच ना. अंतीं सत्यूच जैतवंत जातलें, हांव सत्य सोडपाचोंच ना, हे तरेची श्रद्धा आशिल्ले लोक समाजांत कांय जाण पळोवंक मेळटले. समाज अजून मेरेन चलता तो असल्या श्रद्धावंतांक लागून.

लोकांची हीच श्रद्धा वाडोवंक जाय. घट करूंक जाय. खासा आपणाली वाडोवन, घट करून.

५८. करूंक फावना असलें कितेंय मनशान केलें म्हणटकूच आमी ताका

म्हणटात, 'तुका हें सोबलें ना, आं...'

म्हळ्यार, आमी निती कडेन सौंदर्याचेच नदरेन पळेतात असो हाचो अर्थ जालो.

नीत हें सौंदर्याचेंच दुसरें नांव.

५९. आदर्श जोडपें खंयचें? भारतीय संस्कृताय जाप दितली : राम-सीता, सत्यवान-सावित्री सारकें.

सीतेन आपणालें व्यक्तिमत्त्व रामांत विरगळावन उडयल्लें. सावित्रीनूय तशेंच केल्लें. तिकाय स्वतंत्र व्यक्तिमत्त्व नाशिल्लें. ती घोवांत एकरूप जाल्ली.

घोव केन्ना बायलेंत एकरूप एकजीव जाला व्हय? जो बायलेच्या आदर्शा फाटल्यान गेला, असो एक तरी घोव पळोवंक मेळत व्हय?

बायलेन घोवांत एकरूप जावचेंच. घोवानूय बायलेंत एकरूप-एकजीव जावंक जाय. असल्या घोवाचें नांव घेवन हें आदर्श जोडपें अशें म्हणूंक येवंक जाय.

घोव आंगापांगान बायले परस घट. ते भायर, जोडकार. घरांत ताचोच शेक चलतलो. बरें आसा, पुणून बायल संवसार चलयता, घर सांबाळटा, भुरग्यांक वाडयता. ही तिगेली जापसालदारकी उण्या मोलाची न्हय. जे मेरेन हे जापसालदारकेचें म्हत्व घोवाक कळचें ना ते मेरेन घोव-बायलेंत समानताय येवपाची आस्त ना. समानताय आयल्यारूच एकताय येतली. ही एकताय बायलेन आपणालें व्यक्तित्व घोवाच्या व्यक्तित्वांत विरगळावन येवपाची ना.

दोगांय एक जावंक जाय खरीं. पुणून एक जावपाक दोगांकय स्वतंत्र व्यक्तिमत्वां आसूंक जाय.

६०. लोहियांक रामाची तिडक. सीतेक लागून चड. एका मडवळान तिच्या चारित्र्याचो दुबाव घेतलो म्हूण तिका रामान रानांत व्हरून सोडली, ही रामाची करणी तांकां निखालूस मानूंक नाशिल्ली. तिची अग्नि-परिक्षा करून घेतली ही करणी तर तांकां भिरभिरी मारपा सारकी लागिल्ली. ते म्हणटाले, आपूण प्रजातंत्रान चलपी राजा इतलेंच ताका दाखोवन दिवपाचें आशिल्लें मू? मागीर दुसरो कसलोच उपाय ताका कसो येवजलो ना? दुसरो उपाय आशिल्लो : ताणें

राज्य सोडपाचें आनी सीतेक घेवन परतें रानांत वचपाचें.

पतिव्रतेची जी देख हो देश आपणाल्या बायलांक दीत आयला ते देखी आडूय लोहिया उसळटाले. पतिव्रता बायलेची दुसरी एक प्रतीक सावित्री. यमागेर वचून ती सत्यवानाक जितो करून घेवन आयली म्हूण तिची तुस्त तोखणाय चल्या ह्या देशांत. लोहिया विचारताले, यमागेर वचून बायलेक घेवन आयिल्ल्या एकल्या तरी पतिव्रती मनशाचो दाखलो तुमकां दिवंक येता व्हय?

हिन्दुस्तानी मनशान सीता-सावित्रीच्यो कथा रचून हिन्दुस्तानी बायलेक मनान दादल्यांची गुलाम केल्या. तिका हे गुलामींतल्यान सोडवची आसत जाल्यार तिचे मुखार सीता-सावित्रीची न्हय, तर द्रौपदेची देख दवरूंक जाय, अशें लोहिया म्हणटाले.

'सावित्री काय द्रौपदी' हे तरेचो वादूय तांणी मदीं सुरू केल्लो.

द्रौपदी एक तेजस्वी बायल. तिचे बगर महाभारतांतलें एकूय चाक घुंवना. जेन्ना जेन्ना खंयच्याय पांडवान तिका आपणाली संपत मानपाचो यत्न केला तेन्ना तेन्ना द्रौपदी उसळ्ळ्या. हांव तुमची घरकान्न, दासी न्हय, हें तिणें सगळ्यांक दाखोवन दिलां. राज्यसभेंत तिका ओडून हाडले उपरांत तिणें थंय बशिल्ल्या जाणटेल्यांक जे प्रस्न केल्ले ते पळोवन लोहिया म्हणटात, 'हम कह सकते हैं कि पुरुष के प्रभुत्व पर इतना कडा प्रहार किसी ने भी नहीं किया, व्यवस्था के तमाम नियामकों की उपस्थिति में अपने पक्ष को जितनी ताकत के साथ द्रौपदीने रखा था, शायद उसके समकक्ष दूसरा उदाहरण आजतक के लिखित-अलिखित इतिहास में उपलब्ध नहीं है।'

द्रौपदे मुखार सगळे मानो सकल घालून बशिल्ले. कोणाच कडेन तिच्या प्रस्नाच्यो जापो नाशिल्ल्यो. एक प्रखर बायल मनीस म्हूण लोहिया द्रौपदेची देख हिन्दुस्तानी बायलां मुखार दवरूंक सोदताले.

हिन्दुस्तानी लोकांची बायलांकडेन पळोवपाची नदरूच बुरशी. एक तर ते तिका दासी लेखीत आयल्यात वा देवता मानीत आयल्यात. बायल दादल्यांचे बराबरिची हो विचार ह्या देशांत सगळ्यांत पयलो मांडलो तो महात्मा गांधीनी. दुसरो, लोहियांनी. बाकिचे सगळे एक तर पुर्विल्ल्यांचे गडे वा येवरोप-अमेरिकेचे शिश्य.

मौलीक विचारूच जायना ह्या देशांत, खंयच्याच मळार.

६१. एकल्याची नामना आयकली, मनीस चारित्र्यवान, निर्मळ म्हूण.

'म्हळ्यार कसलो?' हांवें विचारलें,
'रामा सारको. एकपत्निव्रती' ताणें जाप दिली. 'खंयचेच बायल-मनशे
कडेन वांकडे नदरेन पळोवचो ना असलो.'

म्हाका हांसो आयलो. हांवें ह्या मनशाक सत्ताधिसां मुखार शेंपडी
हालयत उबो राविल्लो कितलेशेच खेपे पळेला. सत्ताधिसां कडल्यान हाडाचो एक
कुडको मेळटा जाल्यार तो कितलोय सकल देंवता तो पळेला.

हांवें म्हळें, असल्या चारित्र्याक मोल ना. फकत सेक्साच्या मळार मनीस
निर्मळ आसलो म्हूण तो चारित्र्यवान जायना. चारित्र्यवान मनशांत दुसरेय
कितलेशे गूण आसूंक जाय.

पयले सुवातेर मनीस उतराचो आसूंक जाय. दिल्ल्या उतराक पाळो
दितलो, केन्ना कोणाक फटोवचो ना, दुसऱ्याच्या दुबळेपणाचो केन्ना लाव घेवचो
ना, लाखांनी कोटिंनी रुपया ताच्या हातांत कोणेंय दिले जाल्यार तो एका
पयशाक लेगीत हात लावचो ना, वेव्हारांत स्वच्छ आसतलो असलो आसूंक जाय.
दुसरे सुवातेर, तो न्यायी आसूंक जाय. आपणाल्या हातान चूक घडली जाल्यार,
चूक ती चूक म्हूण कबूल करपाचें धैर्य ताच्यांत आसूंक जाय. चुकितें प्रायश्चित
घेवपाचीय तयारी ताणें दाखोवंक जाय. तिसरे सुवातेर, हातांत घेतिल्लें काम
मदींच सोडून दिवचो ना, परतो, अडचणीक धिरान तोंड दितलो आनी घेतिल्लें
काम पुरें करतलो, असलो आसूंक जाय. वोट वारो पावस सोंसपाची, श्रम
करपाची, तकालस काडपाची, बारीक बारीक गजालींत लक्ष घालपाची ताच्यांत
तांक आसूंक जाय. चवथे सुवातेर, तो विवेकी आसूंक जाय. बरें वायट
पारखुपाची आनी वायट तें सोडून बरें तें घेवपाची तांक ताच्यांत आसूंक जाय.
अणभव आनी कल्पना, कल्पना आनी आदर्श हांतलो फरक कळपा इतली ताची
बुद्द तीख आसूंक जाय. पांचवे सुवातेर, केदीय व्हडली पदवी मेळूं, केदोय
व्हडलो भौमान मेळूं, केदीय सत्ता ताच्या हातांत येवं, आपणा परस व्हड
संवसारांत जायते जाण आसात, कांय जाणांच्या तर पांयां पोंदच्या धुल्लाच्या
कणा इतलीय योग्यताय आपणांत ना, हाची जाणविकूय ताका आसूंक जाय. मुखा
वयलो मनीस पिरायेन वा पदवेन कितलोय ल्हान आसूं, ताचे मुखार ताच्याकूय
ल्हान जावंक ताका येवंक जाय. सवे सुवातेर, ताका अन्यायाची आनी असत्याची
तिडक आसूंक जाय. अन्याय आनी असत्य चलोवपी मनीस केदोय व्हड आसूं,
ताका शिंगार घेवपाची तांक ताच्यांत आसूंक जाय. सत्या खातीर पुराय संवसारा
आड उबो रावतलो, सत्य उलोवपाक केन्ना कोणाक भियेवचो ना, कोडू सत्य
उलोवपाक तर मात् लेगीत अनमनचो ना, असलो आसूंक जाय. तो धीरवान
आसूंक जाय; दुख्खां, संकश्टां, अरिश्टां कोंसळ्ळीं जाल्यार थतर वितर जावचो

ना, Panicky जावचो ना असलो आसूंक जाय. आनी सगळ्यांत म्हत्वाचें म्हळ्यार, तो स्वाभिमानी आसूंक जाय. कोणाचे धमकेक भीक घालचो ना. कितेंय मेळचें म्हूण सत्ताधिशं मुखार शेंपडी हालोवचो ना, लेंगें लेंगें करचो ना, असलो आसूंक जाय. चारित्र्यांत ह्या आनीक असल्या जायत्या गुणांचो आसपाव जाता. सेक्साचे नदरेन निर्मळ ताकाच चारित्र्यवान लेखप समा न्हय. तो बाप्पा शिवराक आसूं येता.

६२. कांय जाण 'तत्वांचे मनीस आसतात. दुसऱ्यांकूय ते तत्वांच सांगतात. तांचो गुन्यांव ना. एकाद्रें तत्त्व मनशाक पटिल्लें आसलें, जाल्यार तें ताका सस्त बसूंक दिना. दुसऱ्यांक सांग म्हूण सांगीत रावता. आनी जे मेरेन मनीस तें दुसऱ्यांक सांगिना ते मेरेन ताका समाधान जायना. पुणून, जाता वेगळेंच. दुसरे ताची परिक्षा घेवपाक लागतात. आमकां हो जें सांगता तें ताच्या जिवितांत कितलें-शें आसा, हें ते पळोवपाक लागतात. आनी खंय तरी तो उणो पडिल्लो तांकां दिश्टी पडटा. ते बराबर 'हो मेलो आमकां तत्वां सांगतलो... पयलीं तुंच तीं चलोवन दाखय' अशें म्हणून ते ताका नापास करतात.

आनी चलत आयल्यात तशेंच चलत रावतात. धरूंया, लोकांचे हे परिक्षेंत तत्वां सांगतलो पास जालो. हो सांगता तसोच चलता म्हणपाचें तांकां दिसून आयलें, जाल्यार 'तूं खंय आनी आमी खंय? तुका जमलें म्हूण आमकां जमतलें व्हय? तूं म्हात्मो... चार चवगां सारको न्हय' अशें म्हणून ते ताची तुस्त गायतले. 'मनीस खरो आं,' अशेंय मेकळ्या ताळ्यान म्हणटले. पुणून, तो सांगता तें करतले व्हय? ना. चलत आयल्यात तशेंच चलत रावतले.

चाळीस वर्सां वयल्या रासवळ जिवितांत हांव एक शिकलां. सुधारकान आपूण चारचवगां परस वेगळे अशें चुकून लेगीत भासोवंक जायना. हेरां सारकोच आपूण एक दुबळो, स्खलनशील मनीस म्हणपाचें ताणें जाणोवन दिवंक जाय, 'आमी चलतात तशें चलप समा न्हय. अमकेच भाशेन चलूंक जाय. जाल्यार, आमचेंय बरें जातलें, दुसऱ्यांचेंय जातलें' अशें सांगूंक जाय. जाल्यारूच लोक थोड्या भोव प्रमाणांत तरी ताच्या सांगातान मुखार वतले. दुसऱ्यांच्या सांगातांत रावनूच सुधारणा घडोवन हाडूं येतात. आपूण दुसऱ्यां पसून कडेक सरुन आनी दुसऱ्यांक आपणा फाटल्यान येयात म्हूण सांगून न्हय.

६३. ऋषिपुत्राक तिडक मारता. तिडके भरशीं तो श्राप दिता. श्राप दितकूच ताका पच्छात्ताप जाता. आपणें बेश्टो श्राप दिलो अशें ताका दिसता आनी तो म्हणटा, कितें करूं, श्राप तोंडांतसून भायर सरलो. हांव जल्मांत केन्ना फट उलोवंक ना. म्हूण, म्हज्या तोंडांतल्यान भायर सरिल्लें केन्ना फट जावचें ना. श्राप ताका लागतलो. म्हज्यान एकूच करूं येता, ताका उश्राप दिवन श्रापांतल्यान मेकळो करूं येता.

पुराणांत असल्यो कितल्यो-श्यो काणयो मेळटात.

जाच्या तोंडांतल्यान केन्नाच फट भायर सरूंक ना ताच्या तोंडांतल्यान भायर सरता तें उतर केन्नाच फट जावचें ना, तें खरें जावंकूच जाय, केदो भावार्त हो ह्या लोकांचो सत्याचेर?

कोणाचें 'उतर फुकट वचना? - केषां अमोघ वचनम्? शंकराचार्य विचारता आनी जाप दिता, जो सदां खरें उलयत आयला ताचें. जो गरजे परस एक उतर चड उलयता ताचें. जो गरज पडटा तेन्नाच उलयता ताचें. उलयता तें मेजून उलयता ताचें. उलयतना तिडक ओडी सारके अवगूण आडवे येवंक दिना ताचें. असल्याच मनशाचें उतर फुकट वचना. तें अमोघ आसता. तें खरें जाताच जाता.

वाचा शुद्धीक इतले मानताले लोक आमच्या देशांत.

जिबेची शक्ती ही. हे शक्तिची फावट ती जतनाय घेवन उपेग करीत जाल्यार जग बदलपाक शस्त्रांची अस्त्रांची कसलीच गरज भासची ना.

६४. एकल्यान म्हळां, मनीस जल्माक येतना मेकळो येता. पुणून जल्माक येनाफुडें ताच्या हातां-पांयांक तरांतरांच्यो बेडयो पडटात. कांय लोखणाच्यो, कांय रुप्याच्यो, कांय भांगराच्यो. कसल्योय आसूं त्यो, पुणून बेडयो. ह्यो बेडयो ताका बंदो करतात.

चोंय दिकांनी भोंवन येयात, तुमकां सगळेकडेन बंदेच बंदे पळोवंक मेळटले. शिश्य गुरुंचे बंदे. गुरु राजांचे बंदे. राजा धर्माचे बंदे. धर्म रुढिचे बंदे.

जिब्रानाचें एक गद्य-काव्य वाचिल्लें. अजून थोडें भोव मतींत उरलां. तो म्हणटा, आपणें संवसारांत सगळेकडेन कुड्डें बंदेपण पळेलें, जें मनशाक ताच्या म्हालगड्यांच्या कुळाचारांकडेन बांदून दवरता आनी बाविल्ले-झडिल्ले रीत-रवीस ताचेकडल्यान मनोवन घेवन ताचे तरणे कुडींत मर्तमडे आत्मे भरता. आपणें संगळेकडेन मोनें बंदेपण पळेलें, जें दोळ्यां मुखार नाका आशिल्ल्या एका

दादल्याक एके बायल-मनशेचें जिवीत ओंपता आनी तिका नाका आसतना आपणाली कूड तिका ताच्या विकारां सुवादीन करची पडटा. आपणें संवसारभर भेड्डें बंदेपण पळेलें, जें मनशाच्या कानाक गुड्डे मारता आनी ताचे तकलेचीं दारां जनेलां धांपून मेकळे विचार भितर वचपाचे आडायता. आपणें विद्रूप बंदेपण पळेलें, जें मनशाची मान सुलताना मुठींत दिवन ताका ऊठ बस करुंक लायता आनी तो ऊठ बस करता. आपणें थोंटें बंदेपण पळेलें, जें निश्पाप पोरांक गिरेस्त अन्नाड्यांगेर जल्माक घालता आनी तांकां भ्रश्ट, अपराधी करुन लोकांच्या माथ्यार बसयता. आपणें उमथें बंदेपण पळेलें, जें शिंदळेक बुदवंतकाय म्हूण तोखेता, फुरफुन्या फेणेराक गिन्यान लेखता, दुबळेपणाक नमळाय म्हणटा आनी भिजुडकायेक सदाचार लेखता. हे भाशेन, पांगळें, शिरकळें, विद्वाटें... तरातरांचें बंदेपण पळोवन आपणाक पुरो जालें, आंग मोडून आयलें. तेन्ना आपूण युगांचे खोलायेंत एकलोच देंवलों आनी चलत चलत अंत आनी पार नाशिल्ल्या दुख्खांनी भरिल्ले एके न्हंये तडीर पावलों. थंय मध्यान रातच्या बेळशेल्ल्या चात्र्यांत आपणें एक मर्तमडी बायलमनीस पळेली. ती आपणाले दोळे चंद्राकडेन लावन बशिल्ली. आपूण तिचे म्हऱ्यांत गेलों आनी तिका विचारलें, 'बाय गे, कोण तूं... तुजें नांव कितें?'

'म्हजें नांव स्वतंत्रताय', तिणें जाप दिली.

'तुका पूत नात?'

'आसात'

'खंय आसात तें?'

दोळ्यांतलीं दुकां पुशीत तिणें जाप दिली, 'एकल्याक ह्या चांडाळांनी खुर्सार मारलो. दुसरो पिसावन मेलो. तिसरो अजून जल्माक येवंक ना.'

६५. आयज आनी फाल्यां मजगतचें अंतर फकत एकाच दिसाचें, प्राकृत मनशाचे नदरेन आसूं येता. कित्याक, प्राकृत मनशाचो फायचो दीस आयच्या दिसा सारकोच आसतलो.

पुणून कर्तुत्वी मनशाचे नदरेन आयच्या आनी फायच्या दिसा मजगतचें अंतर खूब व्हडलें आसता. रोयले बगर लुंवक येना ह्या नेमान ताका जें फाल्यां लुंवपाचें आसता तें तो आयज रोयता.

देखून तागेल्या दोनूय दिसां मजगतीं अंतर पडटा तें -

१-यत्नाचें. २-श्रद्धेचें. ३-निष्ठेचें.

६६. म्हाका एक संवय आशिल्ली : जंय पावतालों थंयचो एक ल्हान-सो फातर घेवन घरा येतालों. हांवें, हे भाशेन, कितलेशे फातर एकठांय केल्ले.

पयर वाराणसीक पावलों. वाराणसीकूय एक राजघाट आसा. थंय सर्व-सेवा-संघाचे कॉलनींत एकल्या इश्टागेर रावलों. म्हजो हो इश्ट जैन. पुणून बुद्धाचें त्रिपिटक कोळून पियेल्लो. तसो हिंदुंच्या धर्मशास्त्रांतूय खोलायेंत पेंविल्लो. चार दीस तागेर उरलों. तो म्हाका सगळेकडेन घेवन भोंवलो. कितल्याश्या जाणांकडेन ताणें म्हज्यो वळखी करून दिल्यो. भायर सरलां त्या दिसा फांतोडेर दशाश्वमेध घाटार वचून गंगेंत पर्थून एक फावट न्हालों. म्हळें, परतो केन्ना पावतलों, कोणाक खबर ! हेच खेपे गंगेंत निमाणी बुचकळी मारिल्ली बरी. न्हावन घाटाचीं सपणां चडटालों, थंय म्हाका एक ल्हानसो गुळगुळीत फातर दिश्टी पडलो. उखल्लो आनी बोल्सांत घालो. इश्टान म्हळें. 'काल सारनाथाक तुंवें असोच थंयचो एक फातर उखल्लेलो... तूं फातर कित्याक एकठांय करता?'

'खूब एकठांय केल्यात हांवें', हांवें जाप दिली. 'जंय जंय पावलां थंय थंयचो एक फातर घेवन आयलां... आतां जाण्टेपण आयलां. आतां मेरेन भोंवलों तसो हे मुखार भोंवूंक पावतलों, अशें दिसना. म्हूण आतां हांवें एक बेत केला. म्हज्या घरा मुखार आंब्याचें एक गार्फ आसा. ताच्या मुळांत एक सोंपो बांदून घेतलों म्हणटां. जमयल्ले सगळे फातर तांतूंत घालून ताचेर एक पाशाणी फातर बसयतलों म्हणटां. आनी तिचेर 'यत्र भारतम् भवति एक नीडम्' म्हूण कोंरांतून घेतलों म्हूण आसां... सांजचो ताचेर वचून बसतलों आनी पळेल्ल्या सगळ्या थळांचो उगडास काडीत रावतलों...'

तो हांसलो, 'जवाहरलालांकूय असली संवय आशिल्ली. अलाहाबादेच्या तांगेल्या आनंद भवनांत तांणी जमयल्ले कितलेशे फातर हांवें पळेल्ले...'

'अशें?' हांवें अजापान म्हळें. 'म्हाका खबर नाशिल्ली...'

वयर सरतकूच आमी घरा वचपाक एके रिक्षेंत बसले. ताणें म्हळें, 'वाराणसींतली मातीच न्हय, तर मातयेचें आयदन लेगीत वाराणसी भायर व्हरूंक जायना, असो एक नेम आसा, खबर आसा तुका?'

'ना... कोणें घडयला हो नेम?'

'शास्त्रांनी...'

'कित्या खातीर? ...'

ताणें जाप दिवपा बदला म्हाका विचारलें, 'तूं पावापुरीक पावला?'

'ना.'

'एक तीर्थ-स्थळ तें जैनाचें ... थंय एक आयस पयस तळें आसा आनी तळ्यांत मदीं एक देवूळ आसा. 'जल-मंदिर' म्हणटात ताका... ताची एक

आख्यायिका आसा. महावीराचे निमाणे संस्कार खंय हे सुवातेर जाल्ले. ह्या निमाण्या संस्कारां वेळार मनिसच न्हय, तर देव, यक्ष, गंधर्व, किन्नरूय खंय आयिल्ले. आयिल्ल्यांनी सगळ्यांनी वतना एक एक चिमटी माती आपणा वांगडा व्हेल्ली. ताका लागून थंय एक व्हडलो फोंडारो जालो. ह्या फोंडान्यांत मागीर एक झर फुटली आनी ताचें हें तळें जालें.'

पावापुरीची ही आख्यायिका सांगून ताणें म्हळें, 'कितलिशीं युगां जालीं, वाराणसी हिन्दुंचें एक तीर्थ-स्थळ जालां... आयुश्यांत एक फावट तरी वाराणसीक येवंक जाय, काशी-यात्रा करुंक जाय, अशें युगांचीं युगां जालीं, हिन्दूंक सदां दिसत आयलां. हाका लागून वर्सान वर्स लाखांनी लोक हांगा येतात आनी गंगेंत न्हावन पावन जावन घरा वतात. णव खंड धर्तरी, तर धावो खंड काशी, अशी ह्या थळाची नामना ... भारतवर्षांत जितलेय धर्मविचार वयर सरले तितलेय ह्या थळांत येवन रावल्यात... आमचो सर्वोदय लेगीत आतां हांगा येवन रावला... धरुंया, हांगा पाविल्ल्या जण एकल्यान चिमटी-चिमटीभर माती आपणा वांगडा व्हेल्ली जाल्यार, हें थळ उरतलें आशिल्लें? तें गंगेंत बुडून वचचें नाशिल्लें?'

म्हाका खरें दिसलें. हांवें रोखडोच बोल्सांत हात घालो आनी फातर काडून थंयच वाटेर उडयलो.

ताका वायट दिसलें. ताणें म्हळें, 'तुंवें फातर भायर उडोवचो म्हूण तुका हांवें हें सांगूंक नाशिल्लें.'

'हांव जाणां' हांवें म्हळें, 'हांवें होच फातर न्हय, तर ताचे वांगडा फातर एकठांय करपाची संवयूय आयज सोडून दिल्या... काशी-थळांत मनशान कितेंय तरी सोडूंक जाय, अशें म्हणटात न्हय? हांव आयज कितल्या-श्या वर्सांची फातर एकठांय करपाची म्हजी संवय सोडून दितां...!'

कितल्या-श्या वर्सांची म्हजी एक संवय हे खेपेचे म्हजे काशी-यात्रेंत हांवें सोडून दिली.

६७. मनशांत एक पशू आसा तसो ताच्यांत एक देवूय आसा. ताच्यांतलो देव ताका दाखय नासतना फकत पशू दाखोवप, चूक. देव दाखयता आसतना ताच्यांतलो पशू ताका दाखोवप ना, व्हडली चूक. दोनांय पसून ताका अज्ञानांत दवरप सगळ्यांत व्हडली चूक. ताका ताच्यांतल्या पशुचीय वळख करुन दिवंक जाय, देवाचीय करुन दिवंक जाय. म्हणटकूच आपणाक खंयच्यान खंय वचपाचें आसा हें ताचे ताकाच कळटलें.

६८: आमच्यांनी कोणाकूय दिवं येता अशे तरेची एक वस्त आमचे कडेन आसा. खंयची? एक कवी जाप दिता - a smile. मुमुखो एक हांसो. दारांत कोणूय येवं, मुमुख्यांनी हांसून ताका येवकार दियात. ताचेकडेन उलयतना मुमुख्यांनी हांसून उलयात. ताच्या काळजाक तुमी स्पर्श करुंक पावतले. तुमचें कितेंच सरपाचें ना, कितेंच उणें जावपाचें ना. परते, तो दिवन तुमीय भितरल्यान गिरेस्त जातले. A smile costs nothing, but gives much. It enriches those who receive without making poorer those who give. एक वेगळेच तरेचें गणीत हें. दिवन लाख वांट्यांनी घेवपाचें. आमचो फकत एक खीण खर्चतलो. फकत एक खीण. पुणून जाका तुमी तो दितले ताच्या जिवितांत तो सदांकाळ तिगून उरतलो. It takes but a moment, but the memory of it lasts for ever. तो दिवन गरीब जाल्लो संवसारांत कोण ना आनी जाका ताची केन्ना गरज भासली ना इतलो गिरेस्तूय कोण ना. No one is so rich or mighty that he can get along without it. And no one is so poor that he can be made rich by it. हांसो घराचें वातावरण प्रसन्न करता. दुसऱ्यां कडले संबंद गोड करता, इश्टागतूय घटमूट करता. A smile creates happiness in the home, fosters goodwill in business and is the countersign of friendship. मनीस जिवाक उबगल्लो आसत जाल्यार आमचो एक मुमुखो हांसो ताची उबगण ना करतलो. निर्शेल्लो आसत जाल्यार निर्शेणी उबोवन व्हरतलो. दुख्खांत पडिल्लो आसत जाल्यार तें दुख्ख खिणांत ना करतलो. It brings rest to the weary, cheer to the discouraged, sunshine to the sad and is nature's best antidote for troubles. लोकांचे सगळे त्रास, सगळे कश्ट, सगळीं दुख्खां ना करपाचें मुमुख्या हांशा सारकें दुसरें वखद ना. हो हांसो विकतो मेळना, कोणाकडल्यान तो मागून हाडूंक येना, उश्णो घेवंक येना आनी कोणाकूच तो तुजेकडलो चोरून व्हरुंक येवपाचो ना. It cannot be bought, begged, borrowed or stolen. तो दुसऱ्यांक दिले बगर ताचें मोल कळना. It is something that is of no value to anyone until it is given away. तो दिले उपरांतूच ताचें मोल कळटा, दितल्याकूच कळटा, घेतल्याकूच कळटा. कित्याक दिनात तो आमी दुसऱ्यांक? दिवन उडयात. हिमटे जावं नाकात. कवी म्हणटा, कित्याक दिवन उडयात म्हणटां, जाणात? तुमकांच ताची सगळ्यांत चड गरज आसा म्हूण. No one needs a smile so much as he who has none to give. कवी मागीर म्हणटा, जिवीत सुखाचें आसत जाल्यार हांसो दिवप सोंपें. पुणून जिवितांत सगळें सकल वयर जाल्लें आसतना जो दुसऱ्यांक हांसो दिवंक पावता

तोच मनीस खरो. It is easy enough to be pleasant when the life flows along like a song. But the man worthwhile is the one who will smile when everything goes dead wrong.

पाठ करूंक जाय सगळ्यांनी ही कविता. न्हय?

६९. मनीस एकलो आसता तेन्नाच कितेंय निर्माण करूंक पावता. सृजनाची प्रक्रिया एकलेपणाचे जाणविकेंतल्यान सुरु जाता आनी एकलेपणांतूच पूर्ण जाता. पुणून मनशाची वाड एकलेपणांत जायना. ती चारचौगांच्या सांगातांत जावंक जाय.

चार-चौगां सांगातांत रावनूच मनशाक एकलो रावंक येवंक जाय.

ना जाल्यार मनीस कोल्ली जातलो, कोल्लीच उरतलो.

७०. सभावान आमी विभूति-पूजक. जो आमचो 'हिरो' जाता ताचेच भाशेन आमी उलोवपाक चलपाक लागतात.

पयर दिल्लीक एकलो मेळिल्लो. बद्द लोहिया. उठप, बसप, उलोवप, करप सारकें लोहिया वरी. लोहिया आशिल्लोच तसो : पिशें लायतालो सगळ्यांक. तशें हाकाय ताणें लायिल्लें म्हणूंक जाय. ह्या प्रभावान तो लोहिया भाशेनूच चलता जावंक जाय. पुणून लोहिया भाशेन उठलो बसलो म्हूण मनीस लोहिया जायना. मिथ्याचार हो.

मुंबय पुण्यावेटेन एका काळार कितलेशे साने गुरुजी दिश्टी पडटाले. सर्वोदयवाद्यांत कितलेशे विनोबाय पळोवंक मेळटाले. सगळे मिथ्याचारी लोक हे...

मिथ्याचाराच्यो आनीक कांय तरा आसात -

दुसऱ्याचे तकलेंत आमची एक प्रतिमा आमीच आमच्या करण्यांनी उबी करतात. ती भंगची न्हय म्हूण मागीर आमीच खुबूब जतनाय घेवपाक लागतात! होय मिथ्याचारूच.

दुसऱ्याक बरें दिसचें वा दुसऱ्यान आपणाक बरो म्हणचें म्हूण मनीस केन्ना केन्ना खासा आपणाचेर अन्याय करता. तेन्नाय तो मिथ्याचार करता. काल एके तरेन उलयल्लो, आयज दुसरे तरेन उलयलो जाल्यार आपूण दुसऱ्यांचे

तकलेंतल्यान पडटलों ह्या भयानूय मनीस काल उलयल्लो तेंच आयज उलयता. तेन्नाय तो मिथ्याचार करता.

भोंवतणच्या संवसारांत असले कितलेशेच मिथ्याचारी पळले म्हणटकूच काळीज ल्हवूच कानांत फुतफुतता : Dare to be yourself...

७१. वॉल्टेर रुसो सारकेल्या तत्वचिंतक रुशिनी मनीस-कुळयेक एक मंत्र दिलो. संवसारांत सूख नंदोवचें आसत जाल्यार तीन तत्वां संवसारान मानून घेवंक जाय, अशें तांणी सांगलें. खंयचीं तीन? Liberty, Equality आनी तिसरें Fraternity.

हे मुखार राजांचीं राज्यां चलचीं नात. लोकांचींच चलतलीं. लोकूच आपणालो राजकारभार आपूण पळेतले. कोण कोणाचो गुलाम आसचो ना.

हे मुखार कोण कोणा परस ऊंच आनी कोण कोणा परस उणाक आसचो ना. सगळे एका पांवड्याचे आसतले. सगळ्यांक सारके अधिकार आसतले. आनी -

तीन, कोण कोणाक परकी लेखचो ना. सगळे एकामेकांचे भाव आसतले; भाव कशेच एकामेकांलागीं चलतले.

आयज ह्या मंत्राचो कोणाचेर व्हडलोसो परिणाम जायना. पुणून जे मुस्तींत तो पयलोच कानार पडलो ते मुस्तींत लोकांचीं काळजां उचांबळीत जावन आयिल्लीं.

परिणाम -- पयली क्रान्ती फ्रांसाक जाली. फ्रांसांतले लोक उठले, तांणी राजाची गोमटीच कातरून उडयली आनी लोकांचें राज्य थंय सुरू केलें. उपरांत थोड्या दिसांनी लोकांचें राज्य सोंपलें. नेपोलियना सारके सरमुखत्यार वयर सरले. फ्रांसाचे क्रान्तिक प्रति-क्रान्तीन गिळून उडयली. पुणून-

स्वातंत्र्याचें वारें जें थंय व्हांवपाक लागिल्लें तें व्हांवपाचें बंदूय जालें ना आनी फकत फ्रांसांतूच बंदिस्त रावलें ना. तें अखख्या संवसारभर व्हांवपाक लागलें. आनी -

सगळे कडलीं राजांचीं राज्यां सोंपलीं.

जंय लोकांनी राजांक दवरले थंय ते लोकांच्या हातांतलीं बावलीं कशे जावन रावले.

'लोकांच्या स्वातंत्र्या आड उलोवपाचें काळीज आयज संवसारांत कोणाक जायना. आड वागूं ते. पुणून उलयनात.

मंत्राचें दुसरें आंग आशिल्लें - कोण कोणा परस ऊंच वा कोण कोणा परस उणाक आसचो ना, हें. तें चलणुकेंत हाडपाक लेनीनाक जल्म घेवचो पडलो. ताणें रशियेंत एक क्रान्ती घडोवन हाडली. फ्रांसांतले भाशेन रशियेंतल्या राजाक (झाराक) सत्ये वयलो निखळावन ताणें लोकांच्या हातांत सत्या दिली. खंयच्या लोकांच्या? समाजांतल्या सगळ्यांत सकयल्या पांवड्या वयल्या. युगान युगां चिड्डल्ल्या, चेपिल्ल्या कश्टी लोकां भितरल्या. लेनीनान फकत राजाचीच सत्या ना केली अशें न्हय. लोकांक पिडपी, नाडपी, भांडवलदारांचीय ना केली. देवा-धर्माच्या नांवान लोकांक फटोवपी चर्चाचीय ना केली.

रशियेंत १९१७ पसून काल पयर मेरेन कामदारांचीच सत्या चलताली. आयज ती ना जावं, पुणून 'सगळ्यांक सारके अधिकार आसतले' म्हणपाचें जें वारें थंय घोळपाक लागिल्लें तें रशियेंतूच फकत घोळत रावलें ना. तें संवसारांतल्या सगळ्या स्रमजिवी लोकांभोंवतणी घोळत रावलें. आयजूय घोळत आसा. समानताये आड उलोवपाचें काळीज संवसारांत आयज कोणाक जायना. समानताये आड लोक चलूं, पुणून उलोवंचे नात.

वेव्हारी नदरेन फ्रांसाची जाली तशी रशियेंतलीय क्रान्ती अपेशी थरली. पुणून -

स्वातंत्र्याचें आनी समानतायेचें क्षत्व अपेशी थरलां अशें म्हणूं येत व्हय? तें संवसारांत सगळे कडेन प्रस्थापीत जालां.

तें प्रस्थापीत करपाक रगताचे व्हाळ व्हांवचे पडल्यात. आकांताचें मोल मनीसजातीक दिवचें पडलां.

कोण कोणाक परकी लेखचो ना, सगळे एकामेकांचे भाव जाल्ले वरी एकामेकांकडेन चलतले. हें मंत्राचें तिसरें आंग आशिल्लें. तें अजून प्रस्थापीत जावपाचें उरलां. तें कोण प्रस्थापीत करतलो? भारत न्हय? इतिहास विधात्यान हें 'मिशन' ह्या देशाखातीर राखून दवरलां. ह्या देशांत संवसारांतल्या सगळ्या देशांतले लोक येवन रावल्यात. सगळ्यांच्यो आपापणाल्यो परंपरा आसात, आपापणाले धर्मविचार आसात, आपापणाल्यो चालिरिती आसात. असलो विविधतायेन भरिल्लो संवसाराचे फाटीर दुसरो देस ना. Fraternity ची साधना आनी तिचो प्रयोग केल्यार ह्याच देशान करपाचो. आहवान हें, तशी बऱ्यांतली बरी संदूय बी ही. हो देश हें आहवान पेलून घेत व्हय? हे संदिचो लाव घेत व्हय?

काळजांतल्यान एक आवाज येता - हय, ह्या देशाचेंच काम हें. न्हय जाल्यार महात्मा गांधी ह्या देशांत जल्माक येवचोच नाशिल्लो. भावके खातीर रगत व्हांवोवचें पडना. आनी समानतायेचो आनी स्वतंत्रतायेचो भोवन भोवन जपूय

करपाची गरज उरना. गांधी हांगा जल्माक आयलो आनी भावकी कशी हाडची हाची वाटूय दाखोवन गेलो.

ताचो जल्म आमी फुकट वचूंक दितले व्हय ?

स्वतंत्रतायेची आनी समानतायेची क्रांती कुड्डी आशिल्ली म्हूण रगताचे व्हाळ व्हांवंक पावले. भावकेचे क्रांतींत कुड्डेपणाक सुवात ना. दोळे उकते दवरून करपाची क्रांती ही - धिरान पावलां घालपाची.

७२. आमचे कडेन ना तेंच आमकां जाय आसता. सत्या ना, सत्या जाय.

संपत ना, संपत जाय. ख्याती ना, ख्याती जाय.

जाय तें आमकां मेळ्ळें जाल्यार आमी सुखी जातले असो आमचो समज.

पुणून, जांचे कडेन सत्या-संपत-ख्याती सगळें आसा ते सुखी आसात व्हय?

दिसा उजवाडे लापयांव घेवन तांकां सोदचे पडटले.

सूख सत्या-संपत-ख्यातींत ना. ज्ञानांत आनी चारित्र्यांत आसा.

गोंय स्वतंत्र नाशिल्लें तेन्ना आमकां गोंयचें स्वातंत्र्य जाय आशिल्लें. एक फावट स्वातंत्र्य मेळूं दी, मागीर पळेयात तुमी, गोंयचें आमी कितें करतात तें, अशें आमी म्हणटाले. 'सात लाख गोंयकार आमी युग नवें फुलयतले' म्हूण मोट्या मोट्यान गायताले.

स्वातंत्र्य मेळ्ळें. गोंयचें आमी कितें केलें? कसलें नवें यूग फुलयलें? चोरांच्या फटिंगांच्या आनी वाटमान्यांच्या हातांत काडून दिलें मू आमी तें?

स्वातंत्र्य जायच आशिल्लें. पुणून तितल्यान भागनाशिल्लें. स्वातंत्र्याचो उपेग कसो करचो हाचें ज्ञान गरजेचें आशिल्लें. ते खातीर 'खंयचे वाटेन वचचें' हाची जाणवीक आसूंक जाय आशिल्ली.

देशाकडेन जाय तितलीं अण्वस्त्रां नात. तो अण्वस्त्रां जाय म्हणटा. विज्ञान आनी तंत्रज्ञान ना. विज्ञान आनी तंत्रज्ञान जाय म्हणटा. उद्योगधंदे नात, व्हडले व्हडले उद्योगधंदे जाय म्हणटा. ते खातीर रिणां काडटा. अंतरराष्ट्रीक मुद्रा कोश आनी संवसारबँकेचे पांय धरता. हांव विचारतां, धरुंया, तुमकां हें सगळें मेळ्ळें जाल्यार पंजाब, काश्मीर, आसामचे लोक तुमचे सरीं रावतलेशे तुमकां दिसता? मुसलमान, ख्रिस्ती, तुमचे जातलेशे दिसता? भ्रश्टाचार ना जातलोसो दिसता?

देशाक गरज आसा ती अण्वस्त्रांची न्हय, विज्ञान-तंत्रज्ञानाची न्हय, उद्योगधंद्याची न्हय. सगळ्यांत चड गरज राष्ट्रभक्तिची आसा, मनीसपणाची

आसा, एकामेकांक सांबाळून घेवपाचे नदरेची आसा.. राष्ट्रीय चारित्र्याची आसा. आत्मशुद्धिची आसा.

आत्मशुद्धिचें काम लेक्वरां दिवन जावपाचें ना. तें शासनाच्या हातानूय घडून येवपाचें ना.

फकत देखीन जातलें.

देख कोणाची? तुमची आमची. आमी जेन्ना एकामेकांकडेन इश्टागतीन, भोवमानान, विश्वासान चलपाक लागतले तेन्ना कोण आमकां फोडूंक पावचो ना. देशाची अखंडताय कोण मोडूंक पावचो ना.

समाजांत धृती जाय. Cohesion जाय. लाडवांत जशें तूप गरजेचें तसो समाजांत 'स्नेह' गरजेचो. तो नासत जाल्यार देशाचे कुडके करपाक खंयचेंय कारण पुरो जातलें.

देशाक सैन्य, अण्वस्त्रां, विज्ञान-तंत्रज्ञान एकठांय दवरूंक पावपाचें ना.

७३. गरज गरज म्हूण आमी जें एकठांय करून दवरतात तें सगळें 'अर्थ नाशिल्लें' म्हणपाचें आमकां केन्ना कळटा, मरणा घडेक तेंकतात तेन्नाच मू? हें एकठांय केलां तांतलें कितेंच आमचे बरोबर येवपाचें ना हें आमकां त्याच वेळार कळचें मू?

कितलें निर्बुद्ध जिवीत जियेतात आमी !

७४. विनोबान खंय तरी म्हळां -

अहिल्या शिळा जावन पडिल्ली. कितल्या-श्या जाणांचे पांय हे शिळेक लागिल्ले. पुणून रामाचो पांय लागलो तेन्नाच तिचो उद्धार जालो.

दुसरे वाटेन, कितल्या-श्या शिळांक रामाचे पांय लागिल्ले. उद्धार फकत अहिल्येचेच शिळेचो जालो.

खंयचेय शिळेचो उद्धार जायना. आपणालो उद्धार जावचो म्हणपाची तळमळ जिका लागिल्ली आसता ते अहिल्येचोच जाता. तोवूय कोणाचोय पांय लागतकूच न्हय, रामाचोच लागतकूच जाता.

७५. कांय जाणांचें बरप सुंदर आसता, रुचीक आसता. पुणून तांतूंत खोलाय नासता. बरपांत खोलाय आसूंक जाय, depth आसूंक जाय. पुणून बरोवप्याच्या जिवितांतूच खोलाय नासली जाल्यार ताच्या बरपांत ती खंयच्यान येतली ?

जिवितांत खोलाय येवपाक खंय मनशान अपमान सोंसूंक जाय, ताचेर अन्याय जावंक जाय. संकश्टां, अरिश्टां ताचेर कोसळूंक जाय. ताका अपेसां येवंक जाय. दुख्खां सोंसले बगर खंय जिवितांत खोलाय येना.

हे लोक दुख्खांक खूब म्हत्व दितात. दुख्ख हेंच बरोवप्याचें खरेलें धन अशें मानतात.

दुख्ख मनशाक खोलायेंत घेवन वता म्हणटात ती गजाल खरी. दुख्ख मनशाचें काळीज घटमूट करता हिवूय गजाल खरी. पुणून, दुख्खां सोंशिल्ले सगळेच खोलायेंत देंवल्यात अशें ना. देंवक पावल्यात अशेंय म्हणूंक येना. तशें, दुख्ख सगळ्यांचें काळीज घटमूट करता अशेंय ना. कांय जाण तर दुख्खां सोंसून सोंसून थतर वितर जाल्ले पळोवंक मेळटात. दुबळे, अंदुखी, दुर्मुखी, मत्सरी, दुस्वासी, आपल्या वांदडाचे जाल्ले दिश्टी पडटात. कांय जाणांचो मनीसपणा वयलो भावार्तूय उडून गेल्लो पळोवंक मेळटा.

दुख्खी मनशाचें जिवीत आनी ताचे भोंवतणचें वातावरण नरका पाश्ट जाल्लें पळोवंक ना व्हय आमी ?

दुख्खाक हे लोक दितात तितलें म्हत्व फावना.

मागीर मनशाच्या बरपांत खोलाय कशी येतली ?

जिवितांत आनी बरपांत खोलाय येवपाक मनशांत प्रज्ञा आसूंक जाय. आनी प्रज्ञा जागी जावपाक ताचें चित्त प्रसन्न उरूंक जाय. कल्पना करात, गिमांत सांजचो फुटबॉल खेळून तुमी घामाघूम जावन घरा आयल्यात. बांयचेर वचून घसS घसS करून माथ्यार उदकाच्यो कळसुल्यो ओतून तुमी न्हाल्यात. न्हावन येतकूच तुमकां कशें दिसतलें ? प्रसन्न दिसचें ना ? दुसरी एक कल्पना करात, तुमकां काम करून करून चुरचुरीत बरी भूक लागल्या आनी जिस्त ह्या वेळार तुमकां रुचीक बरें जेवण मेळ्ळां. जेवतकूच तुमकां कशें दिसतलें ? प्रसन्न दिसचें ना ?

ही प्रसन्नताय म्हत्वाची. ती सुख-दुख्खा पेलेकडली. ती चिंतनानूय जोडूं येता. बुद्धाचें सगळें आयुश्य सुख-दुख्खां पेल्यान वचून चित्ताची प्रसन्नताय कशी जोडची हें शिकोवपांतूच खर्चलां आनी हे प्रसन्नतायेक ताणें 'निर्वाण' म्हूण एक नवें नांवूय दिलां.

असल्या विमुक्ति-सुखाचो आनंद अणभवूंक येतल्या प्रसन्न चित्तांतूच प्रज्ञा थीर जाता आनी ही प्रज्ञा आमकां जिवितांत खोलायेंत आनीक कोणाय परस चड

घेवन वता.

खोलाय जोडपा खातीर दुख्खांच सोंसूंक जाय अशें ना.

मळबाची खोलाय मेजपाक खंयचीच तळी मळबांत उडून गेल्या व्हय ? आपूण शांत रावल्या, एक लेगीत ल्हार तिणें आपणाल्या उदकाचेर येवंक दिवंक ना तेन्नाच मळब आपणाले खोलायेन तिच्यांत पडबिंबाच्या रुपान दिश्टी पडलां.

७६. तो असो, तो तसो म्हूण एकलो एकल्याक तासपाक लागलो. 'म्हळ्यार, तुजे म्हेजे सारकोच मरे ?' हांवें मदींच ताका विचारलें आनी म्हळें, 'सगळे आमी एकामेकां सारके. कोण दुसऱ्या परस वेगळो न्हय. दुसरेय आमचे सारके, आमीय दुसऱ्यां सारके. गुणां अवगुणांनी भरिल्ले.

डॉ. जॅकिल आनी मिस्टर हाइड सगळ्यांत आसात.

त्यागी मनशांत आमकां केन्ना भोगी दिश्टी पडना व्हय? आदर्शवादी मनशांत वेल्हारवादी दिश्टी पडना? बारकायेन पळोवंक जाय, अहंकारी मनशांत आमकां एक नमळ मनिसूय दिश्टी पडटलो. भिजूड मनशांत धिटूय पळोवंक मेळटलो. धीट मनशांत ताचीं कितलिशींच रुपां लिपिल्लीं आसतात. केन्ना खंयचें रूप वयर सरत, सांगूं येना. मनीस म्हळ्यार पाशाणाचें बावलें न्हय. जिव्या तट्टटीत खंयच्याय मनशाक सुवार्थी, दुस्वासी, आळशी, मोगाळ, नमळ, अहंकारी, धीट, भिजूड खंयचेंय विशेशण लावंक येना आनी तो अमकोच म्हूण ताका नांवूय दवरुंक येना. I contain multitudes अशें वॉल्ट विटमन म्हणटालो, आनी वॉल्ट विटमन फकत आपणालीच गजाल सांगी नाशिल्लो. सगळ्यांची सांगतालो.

इतलें सांगून हांवें ताका म्हळें, 'तुंवें केन्ना तुका सारको नियाळून पळेला व्हय? खासा आपणाक नियाळून पळोवपाची मनशान संवय लावन घेवंक जाय. दिसा उजवाडे आपणाक नियाळून पळोवप कठीण. कित्याक, दिसा उजवाडे मनीस तरातरांच्या संकल्प-विकल्पांनी घुस्पल्लो उरता. दिसा उजवाडे ताचें सुप्त-मन जागें नासता. सुप्त मन चडशें रातचेंच जागें जाता. धरुंया, रातच्या दोना-तिनांक तुका जाग आयली. तूं भायर वचून आयलो आनी परतो हातुळणार येवन पडलो. तुका परती न्हीद लागसर मदीं वर अर्द वर वतलें. ह्या वर अर्द वरांत तुजें सुप्त-मन जागें जातलें आनी तुज्यांत भितर चिड्डून उरिल्लें कितलें-शें भायर सरतलें. केन्ना कोणें तुका कितें म्हळें वा केल्लें ताचो उगडास जातलो. आनी तूं फणफणपाक लागतलो. तटस्थपणान तूं आपणाक त्या वेळार नियाळून पळोवंक पावलो जाल्यार तूं कितलो उणाक, कितलो ल्हान, कितलो हिमटो,

कितलो दुश्ट, कितलो दंभी, कितलो भश्ट, कितलो अहंमन्य, कितलो पोकळ हाची तुका खोलायेन जाणवीक जातली. तुज्यांतल्यान जें कितें भायर सरता ताचेकडेन तुका बारकायेन नियाळून पळोवंक येवंक जाय. दिसा उजवाडे तुका हें दिश्टी पडना. रातचें दिश्टी पडटा आनी तेंय उगड्या नागड्या रुपान दिश्टी पडटा. हिंवूय तुजीं कांय रुपां. तीं दिसाचीं वयर सरलीं नात म्हूण कितें जालें? तीं तुज्यांत आसात हें पुरो ना? तूं दिसता तसो न्हय असो हाचो अर्थ जालो ना? तुजीं हीं चिड्डून भितर उरिल्लीं रुपां तुज्या भायल्या रुपाइतलींच खरीं. तूं कोण तें समजून घेवपा खातीर तुज्या भायल्या रुपा वांगडा ह्याय रुपांकडेन तुका पळोवंक येवंक जाय. क्रियेटिव्ह आर्टिस्ट तूं एक - एक सृजनशील कलाकार जाल्यार तुंवें तुजीं हिंवूय रुपां सारकीं पळोवंक जाय. जाल्यारूच तूं दुसऱ्यांक वळखूंक पावतलो आनी तुज्या बरपांत तूं आंवडेता ती खोलाय - ती depth जोडूंक पावतलो.

हीं रुपां तुका दुसऱ्यांत दिश्टी पडलीं जाल्यार तो असो तो तसो म्हूण ताका तुंवें दुशण कित्याक दिवंक जाय ? तो तुजे सारकोच. ताचीं रुपां तुका दिश्टी पडल्यांत, तुजीं दिश्टी पडूंक नात इतलोच तुमचे मदीं फरक.

मुदलांत आमी सगळे सारके. तूं म्हजे सारको आनी जाची तूं नालस्ती करता तोय तुजेच सारको.

मनशाक ताच्या सुप्त-मना सयत वळखप खूब कठीण. देखुनूच तर आमचे म्हालगडे आमकां 'know thyself'- तुजे तुकाच वळखून घे म्हूण सांगताले. जाल्यारूच तूं दुसऱ्याक वळखूंक पावतलो अशें म्हणटाले. त्स्वैग सांगतालो 'to understand is to pity and forgive' - मागीर, कोणाक दुशण दिवपाचो कोणाक धीर जावचो ना.

तो असो तो तसो अशें जाचे संबंदान तूं म्हाका सांगता ताकाच वचून मेळ आनी तुका कितें दिसता तें ताकाच सांग. जाय जाल्यार झगडून यो. हें जमना जायत जाल्यार एक कर - ताका तुजे तकलेंतलो पुसून उडय. ताचे संबंदान उलोवपाचें चितपाचेंच बंद कर. पुणून-

ताचे अस्वडीं तिसऱ्याकडेन वायट कांय उलोवं नाका.

आनी टोपण नांव घेवन ताचे आड कांय बरोवं नाका.

टोपण नांवान कविता बरय, कथा बरय, नाटक बरय. टिका करचीच आसत जाल्यार नांवान कर.

टोपण नांवान आमी टिका करतात तेन्ना आमच्यांतलो मिस्टर हाइड तकली वयर काडटा आनी तो सगळें वातावरण विखाळ करून उडयता.

७७. संत संत जावंक पावले, कित्याक -

- १) परिस्थिती खोस मानपा सारकी नाशिल्ली तेन्ना ते खोशयेन जियेले म्हूण.
- २) धीर धरपाचो कोणाक धीर नाशिल्लो तेन्ना ते धीर धरून रावले म्हूण.
- ३) विसंव घेवं येतालो, तेन्ना ते मुखावयली वाट चलत रावले म्हूण.
- ४) उलोवं येतालें त्या वेळार ते ओगी रावले म्हूण.
- ५) कोडू जावं येतालें तेन्ना गोडसाणेन वागले म्हूण.

७८. मेले उपरांत लोक तुका विसरले जाल्यार तुजें व्हडपण कसलें ? मेले उपरांतूय लोकांनी तुजी याद काडूंक जाय. तुजो प्रभाव तूं नासतलो तेन्नाय, लोकांचेर पडूंक जाय. तुजी प्रेरणा सदांच काम करीत रावंक जाय.

साहित्यिकान तरी हो हावेस बाळगूंक जाय.

आपणाले लिखणेंतल्यान एक तरी पुस्तक असलें भायर सरचें की जें आठ धा वीस पिळग्यो मेरेन लोक रुचीन वाचतले, असो हावेस साहित्यिकान दवरुंकूच जाय. आमकां गीते सारकेलें पुस्तक बरोवंक येवं नाका. ज्ञानेश्वरी येवं नाका. वॉर अँड पीस येवं नाका. पुणून 'गलिव्हर्स ट्रॅवल्स' सारकेलें तरी बरोवंक येवं नाका? तेंय आमकां कोणाक बरोवंक येना.

आमचें सगळें साहित्य खिणयाळें. आमच्या खिणयाळ्या जिविता सारकें.

७९. खबरे-पत्रां वाचता आसतना नदर, पाड पडिल्ली, पडूंक जायना असल्या खबरांचेर वचून पडटा. आनी मागीर जीव सकल-वयर जाता.

असलेच एके खबरेचेर पयर नदर पडली -

उत्तर प्रदेशांतल्या बांदा जिल्ल्यांतल्या एका गांवांत चन्द्रबली नांवाच्या एका धा वर्सांचे पिरायेच्या भुरग्यान गोळाक हुमकळून खंय जीव दिलो.

कित्या खातीर? परिक्षेंत नापास जाल्लो म्हूण? न्हय. आवयन दुखपा सारकें कितेंय म्हळें म्हूण? न्हय. तर खंय सद्दां उठून सुकी भाकरी मिठाक लावन खातालो ताका तो उबगल्लो. ताका आयुश्यांत एकूच फावट कसलेय तरी भाजये वांगडा भाकरी खायन दिशिल्ली. आनी तागेली ही इत्सा भागूंक नाशिल्ली. तागेली आवय एक विधवा. तिका भाजी करप पुटव नाशिल्लें. तिची जोड असले चैनीक पावनाशिल्ली. चन्द्रबली आदल्या दिसा राखण्यां वांगडा

रानांत गेल्लो. राखणे दनपरां जेवपाक बशिल्ले. तेन्ना भाकरे वांगडा ते भाजी खाताले तें ताणें पळेल्लें. चन्द्रबलीच्या नाकांत भाजयेचो वास गेलो. आपणाक थोडीशी मेळची अशें ताका दिसलें. पुणून, राखण्यांनी ताका घे म्हळें ना, हाका मागपाचो धीर जालो ना. सांजचो घरा येतकूच तो आवयकडेन हट घेवन बसलो, 'आयज म्हाका भाजी करून दी.' आवय दुसरें कितें करतली? ती रडपाक लागली.

चन्द्रबलीक हें सोंसलें ना. आवयचें रडप आनी खावंक भाजी ना मेळप हाचे परस जीव दिल्लो बरो, अशें म्हणून ताणें जीव दिलो...

ही खबर वाचून म्हजो जीव सकल वयर जालो.

कितले चन्द्रबली आसात जातले आमच्या देशांत? हजारानी? लाखांनी? घडये कोटिनीय आसूं येतात. स्वराज्य मेळून आतां अर्दे शतक जालें. अजुनूय चन्द्रबली ह्या देशांत आसचे? पन्नास वर्सां पसून कितें करता सरकार? फ्रीज, टीवी, स्कूटर, मारुती गाडयो आनी असल्योच वस्तू भायर धाडून फॉरेन एक्सचेंज जोडपाचेंच काम मू? फॉरेन एक्सचेंज जोडप म्हत्वाचें, काय चन्द्रबली सारकेल्या लोकांक भाजी मेळोवन दिवपाचो विकास घडोवन हाडप म्हत्वाचें? दिल्लींत रावतात ते 'लॉर्ड' जातात, तांकां हिन्दुस्तान दिश्टी पडना, आनी चन्द्रबली सारके भुरगे तर निखालूस दिश्टी पडनात. हे दिल्लींतले 'लॉर्ड' देशाचें 'प्लॅनींग' करतात आनी -

सगळी शक्त फॉरेन एक्सचेंज कशी जोडची हेच विवंचनेंत खर्चितात.

देशांत फ्रीज जातले, टीवी जातले, शेम्पू शाबू जातले, स्कूटरी मोटारी जातल्यो, फॉरेन एक्सचेंज घे म्हूण मेळटली. फकत चन्द्रबलीक भाजी खावंक मेळपाची ना.

८०. फाटीं एका टुरिस्टान विचारलें, 'गोंयांत खंयूय वच. सगळे कोंकणींत उलयतात. मराठीचें एक उतर लेगीत आयकूंक येना. मागीर, हांगा पसऱ्यांचे बोर्ड मराठींत कित्याक?

'म्हाका खबर ना' हांवें जाप दिली.

पयर आनीक एकल्या टुरिस्टान विचारलें, 'गोंयची भास मराठी म्हूण आयकल्लें. मागीर, गोंयांत जे केरळी, मराठी, पंजाबी लोक येवन रावल्यात तांचीं भुरगीं एकामेकांकडेन कोंकणींतल्यान कित्याक झगडटात?'

'म्हाका खबर ना' हांवें जाप दिली.

काल आनीक एकलो आयलो. म्हज्या मेजार एक सरकारी आमंत्रण पडिल्लें - मुक्तिदिनाच्या सुवाळ्याचें. ताणें आमंत्रण चार भासांनी छापिल्लें पळोवन विचारलें, 'चार भासो कित्याक? गोंयची राज-भास खंयची?'

'म्हाका खबर ना,' हांवें जाप दिली.

८१. बायल हें उतर अबला ह्या उतरा वयल्यान आयलां अशें कांय जाण म्हणटात. अबला म्हळ्यार दुबळी.

पयर अबला ह्या उतराचो एक नवोच अर्थ वाचूंक मेळ्ळो. अबला म्हळ्यार जिच्या बळाचो मातूय अदमास लागपाचो ना असली.

सर केल्या तिची झाडांच्या मुळांकडेन. मुळां पळोवपाक नाजूक दिसतलीं. कश्याय कशीं हाताळ्ळीं जाल्यार सट्ट करून तुट्टलीं. मुळांक तांचे रितीन वाडूंक दिवंक जाय. उदकाचो तळ लागसर नीट जमनी भितर देंवत रावतलीं. फातराळ भूंय लेगीत मोव करतलीं.

दुबळीं नाजूक मुळां इतलेंय हें कर्तुत्व कशीं करूंक पावतात असो तुमकां प्रस्न पडटलो.

बायलेंतूय हेच तरेचें बळ आसा. खडपा सारकीं काळजां लेगीत तिका फोडूंक येतात. सुक्या सड्या सारक्या काळजांत लेगीत तिका मायेचे वझरे व्हांवते करूंक येतात. परक्याच्या घरांत गेली जाल्यार कांय न्हय-शें करून चार दिसां भितर तें घर तिका आपलें करूंक येता. घराची ती कब्जोय घेता.

दुबळी म्हूण तिका अबला म्हणपाची काय तिच्या बळाचो आमकां अदमास लेगीत ना म्हूण अबला म्हणपाची?

दिवन उडयात देशाचो सगळो कारभार तिच्या हातांत आनी पळेयात देश कसो बदलता तो.

८२. एक खबर आयकल्ली -

एकले बायल-मनशेक ब्रॅस्ट कॅन्सर जाल्लो. कॅन्सर आसा म्हूण कळ्ळां तेन्ना ती गुरवार आशिल्ली, पांच म्हयने जाल्ले. कॅन्सराचें ऑपरेशन जाता तितले बेगीन करून घेवंक जाय म्हूण सगळ्यांनी तिका सांगलें. 'ना, आनीक चार म्हयने रावतां... आयज ऑपरेशन केलें जाल्यार भुरग्याचेर कसलो विपरीत परिणाम

जायत, सांगू नज' अशें ती सगळ्यांक सांगपाक लागली. चार म्हयन्यांनी ती बाळंत जाली. चलो जालो. चलो जायनाफुडें तिणें आपणाले फाटले भयणीक आपोवन घेतली आनी चल्याक तिचे सुवादीन करून ती ऑपरेशनाक गेली. ऑपरेशन जालें. तरुय वीस म्हयने तिका कॅन्सराआड झुजचें पडलें. झुजली आनी अखेरेक गेली.

कोण म्हणटात, कॅन्सर जाला म्हूण कळ्ळां त्याच वेळार तिणें ऑपरेशन करून घेतिल्लें जाल्यार घडये भुरगें दगावतलें आशिल्लें, पुणून ती वाटावतली आशिल्ली. तिका ही खबर आशिल्ली. पुणून तिका आपणा परस चड भुरग्याचें पडिल्लें. आपूण दगावल्यार उपकारता, भुरगें वाटावंक जाय अशें तिचें म्हणणें आशिल्लें. अखेरेक आवय ! भुरग्या खातीर प्राण लेगीत ओंपी...

संवसारभरच्यो सगळ्यो आवयो अशोच आसतात.

पयर फ्रांसांतले एके आवयची खबर वाचली. तिकाय कॅन्सर जाल्लो. ट्रीटमेन्ट घेताली. पुणून ह्या ट्रीटमेन्टान कांय जावपाचें ना, असो तिचो समज जाल्लो. तिका घोव नाशिल्लो. तो भायर पडिल्लो. पुणून तिका दोगां धाकटीं भुरगीं आशिल्लीं. तांचे खातीर खंय तरी काम करताली. पुणून जें मेळटालें तें कित्याक पावनाशिल्लें. सामके गरिबायेंत दीस काडटाली. (हय, फ्रांसांत लेगीत असले लोक आसात.) भुरग्यांक मोव पाव दिवन हो केक म्हूण तिका सांगचें पडटालें आनी भुरगीं केक म्हूण पाव खातालीं. तिका हें सोंसनाशिल्लें. तिचें काळीज कळवळून येतालें. ती रडटाली. कितें करचें तिका समजनाशिल्लें.

नातलांचे दीस आशिल्ले. पारीस शारांत वचत त्या 'मिठाई'च्या दुकानांत केक विकपाक दवरिल्ले तिणें पळेले. घेवपाक पयशे नाशिल्ले. दोगांय भुरगीं तिच्या दोळ्यां मुखार उबीं रावलीं. पयलीं आपणाल्या नशिबाक दुशण दीत रावली. मागीर अकस्मात तिणें निर्णय घेतलो. कोण पळेनासो पळोवन एका दुकानांतलो एक केक चोरलो. आनी -

सांपडली !

न्यायाधिशान तिका विचारलें तेन्ना तिणें खरें तें सांगलें, 'म्हजे कडेन पयशे नाशिल्ले. केक घेवप म्हाका पुटवनाशिल्लें. नातलांचे हे परबेक सगळ्यांचीं भुरगीं केक खातलीं, म्हज्याच भुरग्यांक तो खावंक मेळचो ना हें येवजून म्हजें काळीज कळवळून आयिल्लें म्हूण हांवें केक चोरिल्लो!

न्यायाधिशान तिका सोडली. 'हें कितें केलें तुंवें?' कोणें एकल्यान ताका विचारलें. न्यायाधिशान ताका जाप दिली, 'मनशान घडयल्ल्या कायद्या परस व्हड दुसरे कांय कायदे संवसारांत चलतात. मनशांनी घडयल्ल्या कायद्यांक धरून हांव चलिल्लो जाल्यार तिका ख्यास्त करचीच पडटली आशिल्ली

म्हाका... पुणून हांव दुसऱ्या कायद्यांक धरून चल्लों. आवय ती, दोगां भुरग्यांची. भुरग्यांक केक दिवंक येना म्हूण तिचें काळीज कळवळून आयिल्लें. म्हूण तिणें केक चोरिल्लो. म्हज्या ह्या दुसऱ्या कायद्यान ही चोरी चोरी जायनाशिल्ली. म्हूण हांवें तिका सोडून दिली!

८३. देशी भासो; देशी साहित्य, देशी कला, देशी संगीत, देशी नृत्य, देशी खेळ - देशी संस्कृतायेचीं जितलींय आंगां आसूं येतात तितल्यांकूय स्वराज्याच्या ह्या चार दशकांत सुमारा भायर पोसवण मेळ्ळ्या. ह्या आंगांची वाड जावंची म्हूण केन्द्रीय तशीं राज्य सरकारां उदका भाशेन पयसो खर्च करतात. कितल्योश्यो अकादेम्यो चलयतात पुणून खंयच्याच वावरांत प्राण आसा-सो दिसना.

कित्याक? लोकांचें मन देशी उरूंक ना. तें विदेशी जायत वचूंक लागलां म्हूण.

खंयचेय वाटेन पळोवचें, आयज इंग्रजी भास, इंग्रजी साहित्य, इंग्रजी संगीत, इंग्रजी नाच, इंग्रजी खेळ, इंग्रजी चाली-रिती, इंग्रजी वेव्हार, हांचीच सुमारा भायर वाड जाल्ली पळोवंक मेळटली. तें कित्याक, भगवद्-गीता आनी उपनिषदां ह्या देशी ग्रंथांवयलीं चिन्मयानंदालीं प्रवचनां लेगीत आयज आमकां इंग्रजींत आयकूंक मेळटलीं. कित्याक? मध्यम-वर्गीय भारतीयाचें मन इंग्रजीचें दास जालां. आनी लक्षांत घेवपा सारकें : देशाचें हें इंग्रजीकरण घडोवन हाडपा खातीर देशांत एकूय अकादेमी चलना.

देशी संस्कृतायेची तोंडान तुस्त-तोखणाय करप आनी केलदावणी (अनुकरण) मात इंग्रजी संस्कृतायेची करप हें मध्यम-वर्गीय भारतीयाचें खाशेलें आंग जावन पडलां.

देशाच्या इंग्रजीकरणाच्या वावरांत मात्शी खंयूय सदळसाण दिश्टी पडल्यार पुरो, आमी फाटीं पडटले, आमचो स्टँडर्ड देंवतलो, हे तरेची बोबाबोब सगळे कडेन सुरू जाता. इंग्रजीकरणाच्या मळार आमी फाटीं पडूंक जायना म्हूण जतनाय घेवप हाका हालीं आमी 'मॉडर्निझम्' मानूंक लागल्यात.

इंग्रजी संस्कृतायेकडेन घेवपा सारकें जायतें आसा. जपानान जायतें घेतलां. पुणून आपणाले संस्कृतायेंतलें कितेंच सोडी नासतना घेतलां आनी जें घेतलां ताचें जपानीकरण करून घेतलां. देखून, जपानी संस्कृतायेंतलें खंयचें आंग जपानी आनी खंयचें इंग्रजी (युरोपीय) तें सोदून काडप कठीण जावन बसलां.

आमच्यांनीय अशें करूं येतालें. मन देशी दवरून इंग्रजी संस्कृतायेचें भारतीयकरण करूं येतालें. कठीण नाशिल्लें. तेन्नाच खरेल्या अर्थान आमी मॉडर्न जावंक पावतले आशील्ले.

आयज? धड इंग्रज न्हय, धड भारतीय न्हय, असले धेडगुजरी जावन आमी पडल्यात. गांवठी सायब जाल्यात.

गांधी म्हणटाले, no country can become a nation by producing a race of imitators. फट न्हय. संस्कृतायेच्या मळावयलें इंग्रजांचें हें शिश्यत्व खूब म्हारग पडपाचें आसा, ह्या देशाक.

८४. हिन्दुस्तान स्वतंत्र जायनाफुडें प्रस्न उपरासलो- स्वतंत्र हिन्दुस्तानांतलो राजकारभार आतां खंयचे भाशेंत चलतलो?

ते आदीं देडशें-दोनशें वर्सांपसून इंग्रजी भास राजभाशेची सुवात घेवन बशिल्ली. प्रशासन हे भाशेंतल्यान चलतालें. शिक्षणूय हेच भाशेंतल्यान चलत आयिल्लें. न्यायदान हेच भाशेंतल्यान जातालें. रासवळ मळार हीच भास मुखेल भास जावन राविल्ली.

पुणून ही गुलाम हिन्दुस्तानाची भाशीक परिस्थिती आशिल्ली. स्वतंत्र हिन्दुस्तानाचो राजकारभार गुलाम हिन्दुस्तानाचे भाशेंत चलूंक जायना; इंग्रजीक आयच्या संवसारांत केदेंय म्हत्व आसलें, आमकां मुखार सरपाक तिची कितलीय गरज आसली तरूय -

राजकारभार हे भाशेंत चलचो ना, केन्द्रांत तो हिन्दुस्तानी भाशेंत चलतलो. आनी प्रान्तांनी त्या त्या प्रान्ताचे भाशेंतल्यान चलतलो अशें म्हणपी एक व्हड पंगड ते मुस्तींत आशिल्लो.

ह्या पंगडाचें दळवयपण महात्मा गांधी करताले.

गांधीक राजकारभारांतूच न्हय तर शिक्षणांतूय, न्यायदानांतूय आनी रासवळ मळारूय मुळाथावन बदल घडोवन हाडपाचे आशिल्ले. इंग्रजीचें म्हत्व ते बेस बरे जाणा आशिल्ले. एक विशय म्हूण ते इंग्रजी सक्तिची करुंकूय तयार आशिल्ले. पुणून देशी भासांक बळी दिवन ते इंग्रजी दवरुंक कशेच तयार नाशिल्ले.

गांधीच्या ह्या पंगडा आड तीन शक्ती वावुरताल्यो-

१) इंग्रजींतल्यान प्रशासन चलयत आयिल्ल्या प्रशासकांची - आय. सी. एसांची.

- २) इंग्रजीत शिक्षण घेवन मुखार सरिल्ल्या धवाड्या मदल्या वर्गाची आनी -
३) हिन्दू मुसलमान हांचे मदले फुटिची.

पयल्या दोन शक्तीक इंग्रजी गेल्ली निखालूस नाका आशिल्ली आनी तिसरे शक्तीतल्या हिन्दूंक उर्दू उरिल्ली नाका आशिल्ली तर मुसलमानांक हिन्दी आयिल्ली नाका आशिल्ली.

परिणाम : जेन्ना निर्णय घेवचो पडलो तेन्ना आमच्या फुडाऱ्यांनी 'धोशी नाकात' हें निमित्त मुखार करून एक निर्णय घेतलो -

तुर्ताक राजकारभार चलता तसोच इंग्रजीतल्यान चलतलो. धा वर्सा उपरांत केन्द्र सरकार एक ऑफिशियल लँग्वेज कमिशन नेमतलें. ते उपरांत ह्या प्रस्नाचो नव्यान विचार जातलो.

हाचेर पन्नास वर्सा गेलीं. सरकारान कमिशनां नेमलीं, सगळ्या कमिशनांनी इंग्रजीची सुवात देशी भासांनी घेवंक जाय म्हूण शिफारसी केल्यो.

तरूय -

इंग्रजी जी गोमटेर बशिल्ली ती तशीच उरल्या. इतलेंच न्हय, तर दिशीं-दिशीं घट जायत गेल्या.

खंय चुकलें?

गतानुगतीक शक्ती समाजांत कसलोच बदल घडोवन हाडूंक दिनात; तांचे कडेन तडजोड करूंक फावना; खंयच्याय निमित्त्यान तांचे कडेन तडजोड केली जाल्यार त्यो दुबळ्यो जावपा बदला घट जातात आनी 'सध्या अमकें करुंया' म्हणटात तेंच सासणाच्यो उरच्यो म्हूण वावुरतात - हें आमच्या फुडाऱ्यांच्या लक्षांत आयलें ना. हीच सगळ्यांत व्हडली चूक जाली.

गांधी त्या वेळार नाशिल्ले. आशिल्ले जाल्यार ते ह्या शक्तींकडेन केन्नाच तडजोड करचे नाशिल्ले. ते गतानुगतीक शक्तींचें बळगें बेस बरें वळखताले. ताका ते कशेच पोसवण दिवचे नाशिल्ले. तुर्कस्तानांतल्या केमाल पाशा भाशेन ते विचारतले आशिल्ले -

इंग्रजीक तिचे सुवाते वयली निखळावपाक आनी तिची सुवात देशी भासांक मेळपाक कितलीं वर्सां लागतलीं? धा मूं? तशें जाल्यार, धा वर्सां आयज सोंपलीं अशें धरात आनी फुडली आंखणी आयजूच करात.

८५. 'आमच्या भुरग्यांक खंयच्या माध्यमांतल्यान शिक्षण दिवचें हें थारावपाचो अधिकार खंय आमचो - आवय-बापांयचो.'

'कोणें दिला तुमकां हो अधिकार' तर खंय लोकशायेन....!

लोकशाय फकत भारतांतूच चलता? संवसारांत हेर खंयचेच कडेन चलना? 'लोकशायेक मानपी दोन तरी राष्ट्रां आमी वळखतात. एक इंग्लंड, दुसरें अमेरिका. ह्या राष्ट्रांतले लोक भुरग्यांक खंयच्या माध्यमांतल्यान शिक्षण दितात? खंयच्या माध्यमांतल्यान भुरग्यांक शिक्षण दिवचें हें थंय कोण थारायता? लोक? काय राष्ट्राचे जाळवणदार? ह्या राष्ट्रांनी 'आमी थारायतले खंयचे भाशेंतल्यान भुरग्यांक शिकोवचें तें' अशें सांगपी तुमचे सारके आवय-बापूय आसात? नात मू? कित्याक नात?

खंयच्याच देशांत हांगा चलता तसलें अराजक चलना. आमच्याय देशांत चलूंक जायना. लोकशाय म्हळ्यार अराजक न्हय. 'आमकां जाय तें आमी करतले' अशें म्हणपी लोक लोकशाय म्हळ्यार कितें तें जाणात अशें म्हणूं येना.

इंग्लंडांतल्या भुरग्यांचें शिक्षण इंग्लीश माध्यमांतल्यानूच चलता. इंग्लंडांत तीन चार भासो आसून लेगीत. अमेरिकेंतलें शिक्षण इंग्लीश भाशेंतल्यानूच चलता. थंयूय शेंकड्यांनी भासो आसून लेगीत. शिक्षण खंयचे भाशेंतल्यान दिवचें, कसले तरेचें शिक्षण दिवचें, शिक्षणांत कितें कितें आसचें - असलें सगळें ह्या देशांनी लोक थारायनात. सरकार थारायता. सरकारूय आपणाक जाय तें करिना. तज्ज्ञांक आपोवन तांकां विचारता- 'कितें केल्यार बरें?' आनी तज्ज्ञ जें सांगतात ताका धरून सरकार आपणालें घोरण थारायता.

इंग्लंड अमेरिकेंतूच न्हय, तर फ्रान्स, जर्मनी, इटली, जपान, चीन, रशिया - संवसारांतल्या सगळ्या देशांनी शिक्षणाचें माध्यम लोकांक - भुरग्यांच्या आवय-बापांयक - विचारून थारावंक ना. तज्ज्ञांक विचारून थारायलां.

तशेंच ह्या देशांत चलूंक जाय.

माध्यम थारावपाचो अधिकार जर घटनेन आवय-बापांयक दिल्लो आसत जाल्यार ती घटना बदलूंक जाय. कोर्टान हो निर्णय दिल्लो आसत जाल्यार कोर्ट चुकलां अशेंच म्हणूंक जाय.

माध्यम थारावपाचो अधिकार आवय-बापांयक आसूंक फावना.

जे अराजक आनी लोकशाय हांतलो फरक वळखनात तांकां लोकशाय खरेपणानशीं फावना.

दुसरो प्रस्न -

भुरग्यांची आवयभास अमकीच म्हूण थरिल्ली आसतना ती तांची आवयभास न्हय, तांची आवयभास आमी सांगतात ती, अशें फट सांगून तुमी

भुरग्यांक शाळेंत घालतले? असत्याच्या दरवट्यांतल्यान विद्यामंदिरांत भितर सरतले? आनी हाका तुमी 'शिक्षण' म्हणटले? कोणाचो हो अधिकार? कोणें दिला?

संवसारांत कोणाक हो अधिकार मेळ्ळा?

फकत तुमकांच? जांवय काय कितें तुमी आमच्या सरकाराचे?

८६. जोर ही पिडा न्हय. पिडेचें तें एक लक्षण. तिचो एक Symptom.

कुडींत खंय तरी इन्फेक्शन जाल्लें आसता तेन्ना कूड 'म्हाका इन्फेक्शन जालां, इन्फेक्शन जालां... कितेंय तरी वखद करात... बेगीन करात' अशें सांगपाक लागता. तेन्ना ती जोराचे भाशेंत उलयता.

जाका ही भास समजता तो वखद जोराक करिना; इन्फेक्शन खंय जालां तें सोदून काडटा आनी त्या इन्फेक्शनाक वखद करता.

क्रॉसिन, एस्पिरीन बी गुळयो घेवन जोर देंवयलो म्हूण मुदलांतलें इन्फेक्शन ना जायना. थोडेंशें बरें दिसत. पुणून मुदलांतल्या इन्फेक्शनाक वखद करूंक जाय. तरूच मनीस पूर्ण बरो जायत.

आयज शाळांच्या माध्यमाच्या प्रस्नाचेर जो वाद चल्ला ताचेंय रूप हेंच. आमच्या राजकी जिविताक खंय तरी एक इन्फेक्शन जालां आनी तें म्हाका इन्फेक्शन जालां, इन्फेक्शन जालां, कितेंय तरी वखद करात हें ह्या वादाचें रूप घेवन सांगपाक लागलां. आमकां ताची भास सारकी समजूंक ना. देखून वखद आमी ह्या वादाच्या रुपान उपराशिल्ल्या जोराक करपाक लागल्यात. खरेपणानशीं इन्फेक्शन खंय जालां तें सोदून काडूंक जाय आनी वखद त्या इन्फेक्शनाक करूंक जाय. मुळाव्या शाळांच्या माध्यमाचो प्रस्न सोडोवन आमकां तात्पुरतें बरें दिसत. पुणून मुदलच्या इन्फेक्शनाक वखद केले बगर आमचें राजकी जिवीत पूर्ण बरें जावपाचें ना.

आमचें खंय चुकलां? आमी कोंकणीच्या माथ्यार राजमुकूट चडयला. राजदंड तिच्या हातांत दिवंक ना. तो इंग्रजीच्या हातांतूच दवरला. इंग्रजीच्या हातांतलो राजदंड कोंकणीच्या हातांत काडून दियात - पिडा साप ना जातली.

आनी आमचें राजकी जिवीत पूर्ण बरें जातलें.

जे भाशेच्या हातांत राजदंड आसता तीच भास पोटाची भास जाता. पोटाची भास जे मेरेन इंग्रजी आसतली ते मेरेन शाळेचीय भास इंग्रजीच उरतली. ती कोणाक चुकोवंक येवपाची ना. पोटाची भास जे मेरेन इंग्रजी आसतली ते

मेरेन संस्कृताये खातीर भुरग्यांक पयलीं चार वर्सां कोंकणींतल्यान शिक्षण दियात - मानसशास्त्राचे नदरेन, भुरगें जेन्ना आवयभाशेंतल्यान मुळावें शिक्षण घेता तेन्नाच तें खरेंपणानशीं शिकता - असलीं सगळीं तत्त्वज्ञानां 'परोपदेशे पांडित्यां'त मोडटलीं. पोटाची भास बदलात. संस्कृतायेचे भाशेक पोटाची भास करात. मानसशास्त्राचो आनी पोटाचो मेळ जुळोवन हाडात. आमच्या राजकी जिविताक जाल्ल्या इन्फेक्शनाक सारकें वखद केल्लेवरी जातलें. ना जाल्यार -

बरोवन दवरिल्लें बरें : एक दोन पिळग्यां भितर - फकत दोन पिळग्यां भितरूच - लोकांची आवयभासूच बदल्लेली पळोवपाचो प्रसंग सगळ्यांचेर येतलो.

८७. डेमोक्रेसींत सगळे सारके. सगळ्यांक एक मत. प्रधानमंत्र्याकूय एक, तागेल्या चपराशाकूय एक. सरसेनापतिकूय एक, तागेले फौजेंतल्या 'जवाना'कूय एक. श्रीमंताकूय एक, गरिबांतल्या गरिबाकूय एक. अंयशीं वर्सांच्या जाण्टेल्याकूय एक आनी अठरा वर्सांच्या भुरग्याकूय एक.

ही डेमोक्रेसी. ल्हान व्हड हांगा कोण ना, सगळे सारके.

सगळे सारके आसूंकूय जाय. खंयच कोणे कोणाच्या माथ्यार चडून बसूंक जायना, कोण दुख्खी आसूंक जायना. कोण अपमानांत स्थितींत उरूंक जायना. कोण फाटीं पडूंक जायना. जेवंक खावंक सगळ्यांक सारकें मेळूंक जाय. वयर सरपाच्यो संदीय सगळ्यांक सारक्यो मेळूंक जाय. 'सर्वत्र सुखिना सन्तु...!' आमची हीच प्रार्थना आसूंक जाय. पुणून - समानताये परस बरो दुसरो आदर्श मनशाकडेन आसचो न्हय? म्हजे कडेन एक आसा - समानतायेपरस वयल्या पांवड्याचो. आत्मीयतेचो.

घरांत घोव बायले भायर जाणटीं आवय-बापूय आसतात. धाकटीं भुरगींय आसतात. सगळीं 'सारकीं.' तरी आसतना आमी भुरग्यांकडेन आनी जाणट्यांकडेन चड लक्ष दितात. भुरगीं एक दीस आपणालीं कामां आपूण करूंक लागतात. स्वावलम्बी जातात. जाणटीं मात दिशीं-दिशीं परावलम्बी जायत रावतात. देखून तांचेर आमकां सगळ्यां परस चड लक्ष दिवचें पडटा आनी आमी तें आनंदान दितात. 'घरंदाज' घरांतलें वातावरण असलें आसता.

समाज ह्या नेमान चलोवंक येवचो न्हय? येवंक जाय.

८८. ताका हालीं कविता 'येवपाक' लागल्यात ! कश्यो, खंयच्यान खबर ना. ताकाय सांगूंक येना. अजाप दिसता ह्या भुरग्यांचें. व्यासंग ना, अभ्यास ना. साधना, तप, कांयच ना. तरी आसतना तांकां कितें कितें 'येता !'

तोखणायूय दिसता.

फाटीं आयिल्लो. म्हणपाक लागलो, 'कोंकणी कवींत अमको अमको सगळ्यांत व्हड कवी. येदो व्हड कवी मराठींत ना.'

म्हळें, 'अशें केन्ना म्हणचें न्हय. कम्पॅरिझन्स् आर ऑडियस्... तुंवें मराठींतले सगळे कवो खंय वाचल्यात?'

आपणाली ह्या कवी कडेन वळख करुन दी म्हणपाक लागलो. हांवें म्हळें, कविता वाचून ताची जी प्रतिमा तुज्या मनांत उबी जाल्या तिचीच पुजा कर. म्हऱ्यांत वचूं नाका. निर्शेंतलो. आमच्यांतले व्हड मनीस आमचे येदेच आसतात. केन्ना केन्ना आमकां ते आमचे परसूय ल्हान दिसपाक लागतात. व्हड जाल्ल्यान तांगेले अवगुणूय आमच्या अवगुणांपरस आमकां व्हड दिसतात आनी आमी निर्शेंतात.

आयकना जालो. हावें चीट बरोवन दिली.

दोन म्हयन्यांनी परतो आयलो. म्हणपाक लागलो, 'मनीस सामको फूंच....'

म्हज्या दोळ्यां मुखार गेटे उबो रावलो.

जर्मन भाशेंतलो हो एक व्हडांतलो व्हड कवी. व्हडांतलो व्हड नाटककार, व्हडांतलो व्हड नवलकथाकार. ताणें आत्मकथा बरयल्या : बऱ्यांतली बरी. प्रवासवर्णन बरयलां : बऱ्यांतलें बरें. ताचीं सुमार तेरा हजार पत्रां उजवाडा आयल्यांत : बऱ्यांतली बरीं. एककरमान नांवाचो तागेलो एक भक्त. ताणें ताचेकडेन केल्ल्या खबरांचें एक पुस्तक बरयलां, 'कन्वरसेशन्स विथ् गेटे' ह्या नांवान तें इंग्रजींत मेळटा. नित्शेच्या मत्तान तें जर्मन बरपावळींतलें 'बऱ्यांतलें बरें' पुस्तक. शॉ म्हणटालो, एका एका काळार साहित्याच्या मळार असो एक मनीस जल्मा येता who reaps the whole harvest and reduces those who come after to the rank of mere gleaners - एकलोच सगळें शेत लुंवन व्हरता. बाकिच्यांक वेंचून काडपाक शेंतांत कांय दाणेच फकत दवरता. तशें, एकल्या गेटेन जर्मन साहित्यांतलें सगळें व्हडपण लुंवन व्हेल्लें. उपरांतच्या लोकां खातीर कांयच दवरूंक नाशिल्ले.

पुणून मनीस ह्या रुपान खंय तो सुवार्थी, अंदुखो, आत्मकेन्द्रीत अहंमन्य, दुस्वासी आशिल्लो. तो कोणाक लेखी नाशिल्लो. कोणाक वयरूय सरुंक दिनाशिल्लो. वयर सरतल्याक सकल ओडटालो.

सॉमरसेट मॉमान गेटेचेर एक निबंद बरयला. तांतूंत ताणें गेटेचे गूण सांगल्यात, अवगुणूय दाखोवन दिल्यात आनी असल्या मनशाकडेन पळेता आसतना खंयच्या हारश्यांतल्यान पळोवंक जाय, हें सांगपाक एक परिकथा सांगल्या --

एक खंय राजकुंवरी आशिल्ली. खूब सुंदर. खूब म्हळ्यार खुबूच. तिका एक शाप आशिल्लो : तूं सुर्याच्या कोटांत बंदिस्त उरतली. तुजे खातीर जीव संकश्टांत घालून कोणूय थंय पावलो जाल्यारूच तुजी सुटका जातली. कितल्याश्या जाणांनी जीव संकश्टांत घालून तिका सोडोवन हाडपाचो यत्न केलो. सगळे अपेशी थरले. कोणाक ती मेळ्ळी ना. अखेरेक कितल्याश्या वर्सां उपरांत एकलो थंय पावलो आनी -

तिका पळोवन ताका आकांताचो धसको बसलो !

तिचे केंस पिकिल्ले. तोंडार सुरकुत्यो पडिल्ल्यो. तिची कात कवळ्ळेली. दोळे बांयंत पडिल्ले भाशेन खोल गेल्ले. ताणें राजकुंवरेक विचारलें 'तूंच ती राजकुंवरी, जिची तुस्त आख्खो संवसार करीत आयला?'

तिणें म्हळें, 'हय, हांवूच ती. पुणून तूं पळेता त्या दोळ्यांनी तुका म्हजें खरेलें रूप दिश्टी पडपाचें ना. हो हारसो घे. ह्या हारशांत पळे. तुका म्हजें खरेलें रूप तांतूंत दिश्टी पडटलें. हारसो केन्ना फटयना.'

राजकुंवरान हारशांत पळेलें. हारशांत ताका संवसारांतली सुंदरांत सुंदर एक अप्सरा दिश्टी पडली.

कविचें खरेलें रूप आमकां ताचे कवितेच्या हारशांत पळोवंक येवंक जाय. कविच्या म्हऱ्यांत वचूंक जायना.

८९. कौरवांचें सैन्य इकरा अक्षौहिणी, पांडवांचें फकत सात अक्षौहिणी. तरूय, भारतीय झुजांत जैत पांडवांकूच मेळ्ळें. कित्याक? पांडवांच्या पंगडांत श्रीकृष्ण आशिल्लो, आनी श्रीकृष्ण आसता त्याच पंगडाक जैत मेळटा अशी भीष्मान जाप दिल्या.

पुणून ही जाप नितीशास्त्राची. धर्मशास्त्राची. झुजाशास्त्र कितें जाप दितलें आशिल्लें?

पांडवांचें सैन्य संगठीत आशिल्लें. ह्या सैन्यांतलो कोण कोणाक फितूर जावंक नाशिल्लो. सगळे एकामेकांक सांबाळटाले. शिपायक, घोडेस्वार, सगळे सैनीक सेनापतिचे सुवादीन आशिल्ले. सगळे पांडवांच्या जैताचेंच येवजिताले.

आनी म्हत्वाचें म्हळ्यार, खंयच्या प्रसंगार कितें करचें हें सांगपी श्रीकृष्ण तांच्या पंगडांत आशिल्लो.

सैन्य जेन्ना हे तरेन संगठीत आसता तेन्ना तें संख्येचे नदरेन ल्हान आसलें तरूय सदांच जैत जोडटा.

झुजाशास्त्राचो हो नेम आमच्यांनी आमच्या जिविताक लावंक येत व्हय? जिवीत म्हळ्यार झुजा-मळूच एके तरेचें. हांतूंत, इन्द्रियां हें आमचें सैन्य. मन सेनापती. बुद्द सारथी. तिगांय मजगतीं एकराग घडून येवंक जाय. इत्सा, वान्सा, तिडक, ओड, भंय असल्या घरभेदी तत्वांक आमच्यांत भितर रिगूंक दिवंक जायना.

आमी रागा सुवादीन जाले, जाल्यार आमचें सैन्य कुड्डें जातलें. भंया सुवादीन जाले, भियेवन मेळत ते वाटेन पळत सुट्टलें. वान्सां सुवादीन जाले, विस्कळीत जातलें. तिडकी, ओडी सुवादीन जाले, धोशिनी घुस्पतलें. ह्या सगळ्या घर-भेद्यांक जिवितांतल्यान धांवडावन भायर घालूंक जाय आनी जिवीत अंस्कर्णांत बशिल्ल्या श्रीकृष्णा सुवादीन करूंक जाय.

आमकां जिविताच्या झुजामळार जैत मेळूंकूच जाय.

९०. आमची परंपरा खंय आमी सांबाळूंक जाय, परंपरा खंय होगडावंक दिवंक जायना...

खंयच्यो परंपरा सांबाळपाच्यो?

परंपरा सांबाळपाचे जायते यत्न ह्या देशान केल्यात -

परंपरेन आमकां जात मेळिल्ली. ती सांबाळपा खातीर आमी हाच्या हातचें खावप ना, ताची सावळी लेगीत पडूंक दिवप ना, हे तरेचे जायते नेम केल्ले. पदरांत कितें पडलें? ज्यांच्या हातचें आमी खाय नाशिल्ले, जांकां लागीं येवंक दिनाशिल्ले ते आमकां सोडून दुसऱ्यांच्या गोपांत गेले.

परंपरेन आमकां एक भास मेळिल्ली. संवसारांतली सुंदरांतली सुंदर अशी. बऱ्यांतल्या बऱ्या साहित्यान भरिल्ली. ती ब्राह्मण सोडून दुसऱ्यांचे जिबेर घोळपाक लागली जाल्यार भश्टतली असो आमकां भय दिसपाक लागलो. भास सांबाळपा खातीर ती 'भायल्या लोकां'चे जिबेर चडूंक जायना, तांच्या कानार लेगीत पडूंक दिवंक जायना, हे तरेचे कांय कडक नेम आमी केले. पदरांत कितें पडलें? 'भायले लोक' नेणार उरले. तांकां दुसऱ्यांनी आपणाल्यो भासो शिकयल्यो. आनी तांकां आपणाले करून घेतले.

परंपरेन आमकां एक धर्म मेळिल्लो. तोवूय तसलोच - सगळ्यांक आपणांत आसपावन घेवपी. सगळ्यांक जाय ते तरेन उपासना करपाची मेकळीक दिवपी. तो आमकां सांबाळून दवरपाचो आशिल्लो. भायल्या देशांत आमी गेले जाल्यार तो बुडटालो. आमी कितें केलें? भायल्या देशांनीं आमी वचप ना, असो नेम केलो. समुद्र-यात्रा करप ना अशें थारायलें.

पदरांत कितें पडलें? भायल्या देशांतले लोक हांगा आयले. तांणी आपणालो धर्म आमच्या लोकांक दिवन तांकां आमचे पसून फोडले.

परंपरा सांबाळपा खातीर ह्या देशान जें जें कितें केलें तें तें सगळें आंगलट आयलें. आमी सांबाळून दवरुंक पावले तीं फकत आमचीं दुबळीं आंगां. आमी अशीर मनाचे आनी मोटवे नदरेचेच लोक जावन उरले.

एकलोच जावन गेलो ह्या देशांत, जो सांगतालो - परंपरा सांबाळटले जाल्यार एक करात : उक्ती करात तुमचीं सगळीं दारां आनी जनेलां. घोळूंक दियात सगळीं वारीं वेगळ्या वेगळ्या संस्कृतायांचीं तुमच्या घरा भोंवतणी. तुमचे परंपरेंत तिगपा सारकें आसा तें सगळें तिगतलें. उबपा सारकें सगळें उबून वतलें. उबून वता तें वचूंक दियात. तिगून उरतलें तें संवसारा मुखार दवरात. संवसाराक दिवपा सारकें तुमचेकडेन जें आसा तें ह्या उक्त्या वातावरणांत दिवन उडयात. जें घेवं येता तें घेवन मेकळे जायात. फकत एकूच करात - आपणाक खोले मात करून घेवं नाकात - refuse to be blown off by any of these cultures.

परंपरा सांबाळूंक जाय अशें म्हणटकूच आमी नश्टें पाडें सगळें सांबाळून दवरतात आनी परंपरा मोडूंक जाय अशें म्हणटकूच बरेंय सगळें मोडून उडयतात.

विवेकाक सुवातूच ना काय कितें आमच्या जिवितांत?

९१. पयर एकलो मेळ्ळो. दांत-वोंठ चाबून म्हणपाक लागलो, हिन्दुधर्मात कितलेंशेंच नश्टें पाडें कुस्के भरलां. ताका सुधारपाची आस्तूच ना. एक सुरींग लावन तो फोडूनूच उडोवंक जाय - blow off करुंक जाय.

हांवें म्हळें, दुबावूच ना. हिन्दुधर्मात नश्टें, पाडें, कुस्के खूब भरलां. पुणून असलें नश्टें, पाडें, कुस्के तुका ख्रिस्ती धर्मातूय भरिल्लें पळोवंक मेळटलें. इस्लामांतूय मेळटलें. तें कित्याक, बौद्ध धर्मातूय घे म्हणू मेळटलें. तूं म्हण्टा तशे सुरींग लावन तुका हेवूय धर्म फोडून उडोवचे पडटले.

आर्विल्ली संस्कृताय म्हूण जिची आयज सगळेच तुस्त तोखणाय करपाक लागल्यात तिच्यांतूय नश्टें पाडें कुस्कें आकांताचें भरलां. नश्टें पाडें कुस्कें भरिल्लें आसतनाय हिन्दुधर्मान रामकृष्ण, विवेकानंद, रवीन्द्रनाथ, गांधी, अरविंद हांचे सारकेले युग-पुरुस संवसाराक कशे दिले ? बुद्ध लेगीत हिन्दू धर्मानूच दिला संवसाराक. हिन्दुधर्मांत नश्टें, पाडें, कुस्केंच फकत ना. अशेंय कितें तरी आसा की जें ह्या पांवड्याचे म्हा-पुरुस निर्माण करूंक पावता. तें कितें तें सोदून काडुंया आनी तेंच लोकांमुखार दवरुंया. लोक तें सारकें समजूंक पावले जाल्यार नश्टें, पाडें, कुस्कें आपशींच ना जावन वतलें.

रवीन्द्रनाथांनी एके कडेन म्हळां, 'वातिचें वयलें तोंक पेटूं येता जाल्यार पेटपाची तांक पुराय वातींत आसा, तिच्या पोंदच्या तोंकांतूय आसा अशें धरून चलूंक जाय. निर्शेवपाचें कारण ना. पोंदचें तोंक पेटचेंच ना अशें म्हणूंक येवपाचें ना.'

खंयच्याय धर्माची परिक्षा ताच्या वायट आंगा वयल्यान करूंक फावना. ताच्या बऱ्यांतल्या बऱ्या आंगा वयल्यानूच करूंक जाय.

ह्या मनशा सारकेच सेक्यूलरिस्ट. धर्म म्हणिना फुडें तांकां कुर्र जाता. ते हिन्दुधर्माकूच न्हय तर सगळ्याच धर्मांक सुरींग लावंक जाय म्हणटात. आनी धर्माची सुवात संस्कृतायेक, कल्चराक दिव्या म्हणटात. तांचोय गुन्याव ना. कित्याक, धर्म हातांत घेतले धर्मपिठांनी. आनी तांची अर्थावणी करून सांगपाक तांणी धर्मगुरू तयार केले. आनी सगळ्यांक खंयच्या तरी धर्मग्रंथांनी घुस्पावन तांच्यांतलें मनीसपणूच आटोवन उडयलें. धर्मूच जंय धर्माचे दुस्मान जावन बसले थंय आर्विल्ले सेक्यूलरिस्ट तांचें नांव घेनाफुडें दांत वोंठ चाबपाक लागल्यार अजाप कसलें ?

पुणून धर्माची सुवात संस्कृताय कशी घेवंक पावतली? संस्कृताय म्हळ्यार एक फळ, धर्माच्या रुखाक जाल्लें. रुखूच नाका जालो जाल्यार फळ कित्याक लागतलें ?

संस्कृतायेक धर्मपिठां लागनात, हें खरें. ती खंयच्याच धर्मगुरूक मानिना, खंयच्याच धर्मपुस्तकाक दसून राविना, हेंवूय खरें. धर्मापरस संस्कृताय उदार. पुणून संस्कृतायेचें फळ लागता तें धर्माच्याच रुखाक हें विसरुंक कशें जातलें ?

संस्कृताय म्हळ्यार नाच गाणीं न्हय. नाटकां सिनेमा न्हय आनी कवि-संमेलनांय न्हय. जतनाय घेवंक जाय ती रुखाची. ताका कीड लागिल्ली आसत जाल्यार ती मारून उडोवंक जाय. ताच्या मुळांक दुखाणूं जाल्लें आसत जाल्यार ताचेर उपाय करूंक जाय. ताका उदक सारें पडटा काय ना तें पळोवंक

जाय. एका उतरान - धर्म सुधारूंक जाय.

चार गजालिंची गरज आसा ही सुधारणा करपाक - विवेकाची, तेजस्वितायेची, संस्करितायेची आनी निस्पापतायेची. पुणून ह्यो चार गजाली लेगीत धर्मूच आमकां दितात, ताका आमी कितें करतले ?

१२. समाजाचे नदरेंतल्यान आपूण पडचो न्हय म्हूण मनीस सदांच जतनाय घेत आयला.

समाज ताका सदां सारको वळखतलोच हाचें खरेपण ना. केन्ना केन्ना सारको वळखय ना. केन्ना अपसमज लेगीत करुन घेता. पुणून, मनीस खासा आपणाकडेन प्रामाणीक आसत जाल्यार तो अपसमजांक लागून खंती जावचो ना.

तांची व्हडलिशी पर्वाय करचो ना. तो म्हणटलो, अपसमज सदां उरनात. ते कुपां सारके आयज वयर पातळ्ळेले आसूं, फाल्यां उबून वतले. म्हजें काळीज जे मेरेन 'तूं करता तें सारकें' अशें म्हणटा ते मेरेन हांव म्हज्या काळजाचें मानतलों अशें म्हणून तो अपसमज पातळ्ळेले आसतनाय हड्डें मुखार काडून चलतलो.

पुणून, धरुंया, समाजान ताका मानलो आनी खासा आपणाल्या काळजांतलो तो पडलो; काळीज ताका सांगपाक लागलें, 'तूं करता तें समा न्हय, तुका हें सोबना' जाल्यार ?

मनीस हड्डें मुखार काडून केन्नाच चलूंक पावचो ना. लोक आपणाक व्हड मानूं, खरेपणानशीं आपूण ल्हान, उणाक, अशेंच ताका दिसतलें. आनी तो मान सकयल घालून चलतलो.

हाचो अर्थ समाजापरस काळीज व्हड असो जालो ना? समाजाचे नदरेंतल्यान आपूण पडचो न्हय म्हूण मनीस जितली जतनाय घेता तिच्याकूय चड खासा आपणाले नदरेंतल्यान पडचो न्हय म्हूण घेता.

समाजाक मनीस फटयत, खासा आपणाक कसो फटयतलो ?

१३. XXX एक मुसलमान. बादशाह खानांचे परंपरेंतलो. दिसांतल्यान पांच खेपे नमाज पढपी.

कुराणाचीं पारायणां केल्लो. पुणून सूर, तुलसी, मीरा, कबीर ताचेच

म्हऱ्यांत बसून हांवे वाचल्यात. अत्यंत निर्मळ आनी पवित्र मनीस. म्हाका इतलो निर्मळ गोंयांत तरी एकलोय हिऱ्दू पळोवंक मेळूंक ना. पांच वर्सा आमी एकामेकांच्या शेजरा रावल्यात.

एक दीस ताणें म्हाका म्हळें, ' हांव हिऱ्दू जावंक तयार आसां. करून घेशीत व्हय?'

हांवे म्हळें, 'आर्यसमाजी लोकांक सांगल्यार करून घेतले. आपोवं व्हय?'

'मागीर हिऱ्दू जातकीर म्हजो आसपाव तूं खंयचे जातींत करून घेतलो?' ताणें विचारलें.

हांव घुटमळ्यांत पडलों. मागीर विचारलें, 'मुसलमान जावचे पयलीं तुमच्या म्हालगड्यांची जात खंयची आशिल्ली? '

'म्हार.' ताणें जाप दिली. हांव साप थंड जालों. म्हळें, हाका हिऱ्दू करून घेतकूच हो म्हारूच जाता जायत जाल्यार हाका हिऱ्दू कित्याक करून घेवंक जाय? आसना मुसलमान ! प्रतिश्टेन तरी जियेतलो !

केदे क्रांतिची वाट पळयता हिऱ्दू समाज ! अदमास तरी आसा हिऱ्दुत्ववाद्यांक ?

१४. पयर एका ख्रिस्ती भावान विचारलें, 'ख्रिस्ता संबंदान तुमकां हिऱ्दूंक कितें दिसता?

म्हळें, पयलीं म्हाका कितें दिसता तें सांगता. चाळीस वर्सा पयलीं हांवे
When I survey the wondrous cross on which the Prince of
Glory died हें ख्रिस्ती भजन आयकलें तेन्ना म्हजें काळीज उचांबळीत जावन आयिल्लें. ह्या भजनातलें

See from His head, His hands, His feet,

Sorrow and love flow mingling down;

Did ever such love and sorrow meet;

Or thorns compose so rich a crown?

हें कडवें आयकलें तेन्ना दोळ्यांतल्यान भळसभळस करून दुकां व्हांवपाक लागलीं. आनी काळजाच्या खोल तळांतल्यान उतरां वयर आयलीं -

Were the whole realm of nature mine,

That were an offering far too small;

love so amazing, so divine,

Demands my soul, my life, my all.

तेत्रासावन आतां चाळीस वर्सा जायत आयलीं, जेन्ना जेन्ना कानार हें भजन पडलां तेन्ना तेन्ना म्हजें काळीज त्या दिसा जावन आयिल्लें तशेंच उचांबळीत जावन आयलां आनी त्या दिसाभाशेनूच दोळ्यांतल्यान भळसभळस करून दुकां व्हांवपाक लागल्यांत.

ख्रिस्त तुमचो, ख्रिस्ती भावांचो, आसूं, तुमचे इतलोच म्हजोय बी तो. म्हज्या काळजाच्या देवान्यांत हांव ताका सदांच बशिल्लो पळेतां. म्हाका तो सदांच प्रेरणा दीत आसता.

ही जाली 'ख्रिस्ता संबंदान म्हाका कितें दिसता' ह्या प्रस्नाची जाप. पुणून तुमगेलो प्रस्न ' हेर हिन्दूंक कितें दिसता ' हो आशिल्लो. ह्या प्रस्नाची जाप तुमकां मात्शी दुखयतली. पुणून उपाय ना, सांगून उडयतां -

पोरूं म्हजे भाचयेन म्हाका एक खबर सांगिल्ली. तिगेली धूव केर्जीत शिकता. केर्जीत तिका एक ख्रिस्ती इश्टीण मेळ्ळ्या. तिचेच पिरायेची 'गूड फ्रायडे' दिसा ही इश्टीण इगर्जेत गेल्ली. थंयच्यान परतली तेन्ना तिणें म्हजे भाचयेक येवन सांगलें, ' You know, we cried a lot in our church, because our God died.'

'Who is your God ?' तिका म्हजे भाचयेन प्रस्न केलो.

'Our God is the English God, Jesus Christ' तिणें जाप दिली.

'Jesus Christ is my God also,' म्हजे भाचयेन म्हळें.

'Ya... Must be; because you also speak English..' तिणें म्हळें.

ख्रिस्ताचें हिन्दूंमुखार जें रूप आसा तें हें. English God चें. हाका लागून हिन्दूंक तो भायलो कसो दिसलो जाल्यार अजाप न्हय. 'तो आमचो न्हय ताका भायले लोक हांगा घेवन आयल्यात' आमका बाटोवपाखातीर वा फटोवपा खातीर अशें सरसमान हिन्दूंक दिसलें जाल्यार दुशण त्या हिन्दूंक दिवंक जायना. जांणी ख्रिस्ताक English Godचें रूप दिलां तांकां दुशण दिवंक जाय. ताका हें रूप कोणें दिलां चिंतून पळेयात. म्हणटकूच कोण खंय चुकता तें तुमकां बेस बरें कळटलें.

वीस पंचवीस वर्सा पयलीं एके सेमिनारींत पाविल्लों. गांधी आनी धर्म ह्या विशयाचेर उलोवपाक. तेन्ना हांवें सेमिनारिश्तांक मेकळेपणान सांगिल्लें - एक तर ख्रिस्ती धर्माक येवरोपेव प्रभावांतल्यान मेकळो करुंक जाय. आनी हें जाय

सारकें ना, जाल्यार ख्रिस्ताक तरी ख्रिस्ती धर्मा पसून वेगळो काडूंक जाय.

ख्रिस्ताक सगळ्यांचो करपाक आडखळ हाडटा तें तागेलें हें English God चें रूप.

९५. बुद्द आनी भावना दोगां मजगतीं द्वंद्व कित्याक आसूंक जाय. दोगांकूय जिवितांत सुवात आसा. दोगांनीय हातांत हात घालून चलूंक जाय.

बुद्द निर्णय दिता : अमकें समा म्हूण.

पुणून ते प्रमाण मनीस चलतलो जाल्यार फकत बुद्द उपकारा पडना. ताका चलोवपी एक शक्ती ताच्यांत आसूंक जाय. हे शक्तीचें नांव भावना.

भावना-शक्ती दुबळी पडत जाल्यार मनीस अकर्मण्य जातलो. बुद्दीन सांगलां ते प्रमाण चलपाक तो फाटीं फुडें जालो वा अकर्मण्य जालो जाल्यार परिक्षेच्या वेळार तो निर्वीर्य जातलो. काकुळट करपा सारकी ताची गत जातली. हाचे उरफाटें, मनशांत फकत भावना आसली, तिचेर बुद्दिचो, विवेकाचो अंकूश नासलो जाल्यार ती विकारां सुवादीन जातली आनी मनशाक खंयचे खंय घेवन वतली.

देखून जिवितांत बुद्द जाय. पुणून तिका चलोवपी भावनाय जाय. जिवितांत भावना जाय. पुणून तिका विवेकाचे दोळे दिवपी बुद्दूय जाय.

म्हाका निखटे बुद्धिवादी आवडनात. निखटे भावनावशूय आवडनात.

दोगांचोय समन्वय जांच्या जिवितांत जाल्लो आसता तेच आवडटात.

बुद्धिवादी मनीस खरोच बुद्धिवादी आसत जाल्यार बुद्दी पेल्यान एक गजाल आसा - तिका श्रद्धा म्हणतात हें ताका तागेली बुद्दीच सांगतली.

जंय बुद्द पावना थंय श्रद्धा पावता. बुद्दिची सुवात तकलेंत, तर श्रद्धेची काळजांत.

बुद्दिच्या बळापरस काळजाचें बळ हजार वांट्यांनी चड. कर्तृत्ववान मनीस चड श्रद्धावान. श्रद्धा can move mountains. श्रद्धावानाक कोण पराजीत करतलो? बुद्धिमान पावलापावलाक पराजीत जाता. प्रल्हादांत बुद्द कितली आशिल्ली ? पुणून श्रद्धा? मेरु पर्वतासारकी अचळ.

बुद्दीन भौतीक ज्ञानाची वाड जाता. श्रद्धेन अंतर्ज्ञानाची. ही वाड जावपाक अंतःशुद्धी गरजेची. कितलेशे बुद्धिमान हांवें चरित्रहीण पळेल्यात. श्रद्धावंत केन्ना चरित्रहीण जाला व्हय?

९६. उठिल्ले बशिल्ले कडेन अहिंसेचो जप करपी बुद्ध, महावीर, गांधीच्या ह्या देशांत गोरवांक मारपी कितले कत्तलखाने चलतात जातले? छत्तीस हजार? सदां सकाळ जायनाफुडें ह्या देशांत लाखांनी गोरवांची कत्तल जाता!

हाचो पर्यावरणाचेर कांयच परिणाम जायना अशें म्हणूंक येत व्हय? झाडां मारल्यार जाता, रानां मारल्यार जाता, रानांतलीं सुकणीं सावदां मारल्यार जाता. तें कित्याक, किडी मुयांक मारल्यारुय जाता. गायो, कोंबयो, बोकड हांचो जो सांवार चलता ताचो कांयच जायना? जावंकूच जाय. सैमांतल्या कित्याकूच दुसऱ्यापसून कडेक काडूंक येना. सगळें एकामेकांकडेन बांदिल्लें विणिल्लें आसता. ताच्या खंयच्याय एका आंगाक दुखापत जाल्यार पुरो, भोंवतणचे पुराय सृश्टिचेर कसलो न्हय कसलो परिणाम जावंक जाय.

परिणाम आमकां दिश्टी पडलो ना म्हूण तो जायच ना अशें कशें म्हणूंक येतलें? जें आमकां समजना तें नाच अशें म्हणूं येत व्हय?

बरें, मनीस फकत गायो, दुकर, कोंबयो, बदकां इतलेंच मारता व्हय तर? तो एकामेकांच्या आंगारुय धांवत वता. मनशा सारक्या मनशांकूय - ते दुसरो धर्म मानतात, दुसऱ्या देशांत रावतात, दुसरी भास उलयतात म्हूण - मारूंक लागला. हालिसराक तर ताची तकलीच घुंवल्या म्हणूंक जाय. हाचो पर्यावरणाचेर कांयच परिणाम जायना अशें म्हणूं येत व्हय?

'जीवो जीवस्य जीवनम्' हो सैमाचो नेम खरो. ह्या नेमाक धरून जीव दुसऱ्या जिवांक मारून खातात हें खरें. सैमाच्या नेमाक धरून जीव म्हातारे जावन मरतात हेंवूय खरें. कांय 'एक्सिडेंट'त मरतात हेंवूय खरें. हीं सगळीं कारणां सैमाच्या चाकांतलीं. 'सभावीक' म्हणूं येत असलीं. पुणून मनीस मनशाक सैमाच्या नेमाक धरून मारता अशें म्हणूंक येवपाचें ना. अखेरेक प्राण म्हळ्यार प्राण. मागीर तो किडी-मुयांचो आसूं, गोरवां कोंबयां बदकांचो आसूं वा मनशांचो आसूं. प्राणाचे सभावीक गतीक मनीस आडखळी हाडपाक लागता तेन्ना सैमाचें तनमन थरथरूंकूच जाय. ताचीं ल्हारां भोंवतणी सगळेकडेन पातळूंकूच जाय. 'जग' म्हळ्यार जियेता तें, जिवीत. आनी जिविताचें खंयचेंच आंग दुसऱ्या खंयच्याच आंगापसून वेगळें नासता. एक ब्रह्मपट हो तरातरांच्या ल्हारांनी आडवो उबो विणून काडिल्लो.

आयज मेरेन मनीस सैमाचो विचार चार 'मंडळांक' (स्फियर्सांक) धरून करीत आयिल्लो. स्थळमंडळ, वायुमंडळ, जळमंडळ आनी जीवमंडळ - लिथॉस्फियर, एट्मॉस्फियर, हायड्रोस्फियर आनी बायोस्फियर. ह्या चारां भायर आनीक एक मंडळ आसा - ज्याका ज्यूलियन हक्सले, तैयार द शार्दा सारकेले विज्ञानीक 'नोओस्फियर' म्हणटात. नोओस्फियर म्हळ्यार चित्तमंडळ. चैतन्यान

भरिल्लें. ताचो परिणाम पयल्या चारूय मंडळांचेर जाता.

तशें जाल्यार, संवसारांत चल्त्या ते हिंसेचो परिणाम पर्यावरणांत खंय ना खंय जावंकूच जाय.

पयर अवचीत एकल्याच्या तोंडांतल्यान 'बिस' सिद्धांता संबंदान आयकूंक मेळ्ळें. बिस म्हळ्यार बजाज, इब्राहीम, सिंह. तिगांचो सिद्धांत हो. तिगूय देशांतले व्हड विज्ञानीक, जगदीशचंद्र बोसांचे परंपरेंतले. तिगूय दिल्ली विश्वविद्यालयांत शिकयतात. ते म्हणटात -

हिंसेचें तांडव जेन्ना जेन्ना आनी जंय जंय चल्तां तेन्ना तेन्ना आनी थंय थंय धर्तरेक थरथरो सुटला. तिका ही हिंसा सोंसूंक ना... संवसारांत जे भूंय-कांप जातात तांच्या मुळांत धर्तरेक सुटिल्लो हो थरथरोच आसता.

म्हाका सट्ट जालें. गांधींची आफुडभश्ट नश्ट करपाची चळवळ बिहारांत नेटान चलिल्ली. त्याच वेळार बिहाराक भूंय-कांपाचो धसको बशिल्लो. 'पळेलें? तुमी आफुड-भश्टाक पाळो दितात म्हूण हो भूंय-कांप जालो...देवाक सोंसूंक ना हें आफुड-भश्ट' अशें गांधींनी त्या वेळार म्हळ्ळें. कांय जाण गांधींक हांशिल्ले. कांय जाण असलीं अ-विज्ञानीक विधानां ते करतात म्हूण खंती जाल्ले. कितलोय जाल्यार, राजकर्णांतलो जीव. आफुड-भश्ट ना करपाच्या तुज्या वावराक लागून भूंय-कांप जाला, देवाक तुजो वावर सोंसूंक ना, अशें कोणेंय म्हणचे पयलीं तुमी आफुड-भश्टाक पाळो दितात म्हूण तो जाला अशें आपणेंच म्हणून उडयल्लें बरें अशें येवजून तांणी तें म्हळां जातलें अशेंय काय जाणांक दिसलें.

गांधी राजकर्णी आशिल्ले खरे. पुणून आपणाल्या राजकर्णा खातीर कसल्याय साधनांचो उपेग करपी नाशिल्ले. तांगेलें साध्या परस चड साधनांचेरूच लक्ष आसतालें. नैतीक आगळिकांचो परिणाम भौतीक जगाचेर पडुंकूच जाय अशें खऱ्यांनींच तांकां दिसतालें आसूंक जाय.

फुडले खेपे दिल्लीक वतलों तेन्ना बजाज, इब्राहीम, सिंहाक वचून मेळटलों आनी तांगेलो सिद्धांत समजून घेतलों म्हणटां.

९७. चिनांतल्या पेर्वींग शारांत आनी ताचे भोंवतणच्या वाटारांत एक लेगीत शेवणें दिश्टी पडलें ना. तें कित्याक, उगड्या नागड्या दोंगरां मजगतीं निर्जन प्रदेशांत आशिल्ल्या ग्रेट वॉला लागसारूय खंयच शेवणें पळोवपाक मेळ्ळें ना, आयकुंकूय मेळ्ळें ना. अजापान 'हें अशें कशें' म्हूण विचारलें तेन्ना माओच्या

सरकारान सगळीं शेवणीं मारून उडयलीं म्हूण जाप मेळ्ळी. कित्याखातीर मारून उडयलीं? तर खंय तीं शेतांत पिकता तें अन्न खातालीं.

हांवें म्हळें, शेवणीं अन्न खातात ताचेकूय चड अन्नाचें नाशें करपी किडीय खातात. 'हें आतां आमच्या लक्षांत आयलां' अशी म्हाका जाप मेळ्ळी.

किडी मारपाक कितें केलें? डी.डी.टी. सारकीं वखदां मारलीं. परिणाम : पिसोळींय मेलीं. पिसोळीं एका फुलावयल्यान दुसऱ्या फुलार बसतालीं आनी फुलांतलें म्होंव खातां खातां परागण - म्हळ्यार पोलिनेशनूय करतालीं. म्हूण फुलांक फळां जातालीं. पिसोळीं मेल्ल्यान फळांय जायना जालीं.

अमेरिकेन एके खेपे एक सर्प-सत्र चलयलें. सगळीं जिवाणीं मारून उडयलीं. परिणाम - हुंदीर वाडले आनी अमेरिकेक नाका पुरो करून उडोवपाक लागले.

आतां खंय अमेरिका वेगळे वेगळे कडलीं जिवाणीं हाडून तांकां पोसपाक लागल्या. चिनांतूय आतां सरकार वेगळे वेगळे कडलीं शेवणीं हाडून सोडपाक लागलां.

सैमांत एक संतुला आसा -

हुंदीर वाडले जाल्यार तांकां खावपाक दिवोड आसात. माळणां आसात. तरेतरेचीं जिवाणीं आसात. जिवाणीं वाडलीं जाल्यार तांकां गिळपी मुंगसां आसात. सैमांतलो एकान एक जीव सैमाक कितें तरी दीत रावला आनी बदलाक सैमाकडल्यान कितें तरी घेतूय आयला. खंयच्याय जिवाची वाड सुमारा भायर जाली जाल्यार ती आळाबंदा हाडपाचें काम सैमांतलोच दुसरो खंयचोय जीव करीत आयला. उपकारा पडना असलो एकूय जीव सैमांत ना.

मनशान खंयचोच जीव मारूंक जायना. जियेवपाचो आमकां हक आसा तसो तांकांय आसा. देवान धर्तरी फकत मनशांखातीर निर्मूंक ना. तांचेय खातीर निर्मित्या.

मनीस गिन्यानान शाणो जावपा बदला केन्ना केन्ना कुड्डो जाता आनी सैमाचे संतुलेंतली एक पिडा पयस करता आसतना नव्यो धा पिडा उब्यो करता.

आमगेल्या म्हालगड्यांनी सैमाचे संतुलेक यज्ञचक्र म्हूण एक नांव दिल्लें. आनी हें यज्ञचक्र बरेभशेन चलत उरचें म्हूण आमकां एके वटेन गोरक्षेची देख दिल्ली आनी दुसरे वटेन तुळशिची पुजा करूंक शिकयल्ली. गाय मोनजातिची प्रतीक आनी तुळस वनस्पत सृष्टिची प्रतीक. जीव-सृष्ट आनी वनस्पत-सृष्ट हाच्या सांगातांत मनीस जेन्ना जियेवपाक लागतलो तेन्नाच तो मनीसपणाक धरून जियेतलो.

१८.

संवसाराचे आयज दोन वांटे जाल्यात -

एक विकसीत - डेव्हेलॉप्ड. दुसरो विकसनशील - डेवेलॉपींग.

विकसीत देश खंयचे ? येवरोपांतले : इंग्लंड, फ्रांस आनी जर्मनी.

आशिया खंडांतलो : जपान. अमेरिकेंतलो : युनायटेड स्टेट्स ऑफ अमेरिका.
संवसारांतले शंबरांतले फकत चोवीस जाण ह्या देशांनी रावतात. पुणून -

हे चोवीस जाण खातात कितलें ?

संवसारांत शंबर किलो दुदाचें उत्पन्न जाता आसत जाल्यार
तांतले ७२ किलो हांच्या वांट्याक वतात. नुस्तें, मांस तशेंच शंबरांतलें ७२ किलो.
अन्न शंबरांतलें ७५ किलो. कागद, शंबर रिमांतलीं ८१ रिमां ते व्हरतात. तांबें,
शंबर केजींतले ८६ केजी. लोखण, ८५ प्रतिशत. वाहनां, शंबरांतलीं ९७. उर्जा,
७५ प्रतिशत.

आनी कार्बन-डायोक्सायड सगळ्यांत चड (७० प्रतिशत) हेच
देश धर्तरे वयले हवेंत सोडटात.

केदें व्हडलें अंतर हें विकसीत आनी विकसनशील देशां
मजगतचें !

१९.

संन्यासी म्हळ्यार सर्व-संग-परित्यागी. घरदार, बायल-भुरगीं
सोयरे-धायरे हांचे पसून, इतलेंच न्हय, तर समाजां पसुनूय पयस गेल्लो.

ताका समाजाचे खंयचेच नेम लागू जायनात.

पुणून एक म्हत्वाचें, ते समाज सोडून वचनात, समाजाची हातान
घडटा ती सेवा करतात : उपदेस करतात, भक्ती शिकयतात, जायतें कितें कितें
करतात. बदलाक कांय घेनात.

समाजाचेर तांचे उपकार जातात ते पळोवन समाजान एक नेम
केलो आनी म्हळें, हांची जेवपा खावपाची वेवस्ता समाजान करूंक जाय. गांवांत
पावले जाल्यार तांचें आतिथ्य करूंक जाय. तीन दीस तरी तांची सरबराय करूंक
जाय.

आनी समाजाचो हो 'धर्म' अशें सांगलें.

ह्या धर्माक पाळो दिल्ल्यान समाजाच्या वांट्याक कांय पुण्य
आयलें जाल्यार संन्याशांक तें लागनाशिल्लें. देवान धाडून दिलां तें घेतलां अशें
मानून ते एका गांवांतल्यान दुसऱ्या गांवांत वताले.

असल्या ह्या संन्याशांकूय आमच्या म्हालगड्यांनी एक नेम घालून

दिल्लो - तुमी कोणागेरूय रावात. कोणाच्याय हातचें खायात. ऊंच उणाक तुमकां लागना. पुणून -

राजागेर वचून तुमी ताचें अन्न उश्टावंक जायना.

कित्याक ? 'राजान्ते नरक :' राजा कोणूय आसूं अंतीं तो नरकांत वता असो समज आसा.

विचार करपासारको प्रस्न हो.

हालिंच्या काळार हांवें एक पळेलां -

ज्यो स्वयंसेवी संस्था सरकारी पालव घेवन चलतात त्यो अंतीं तेजोहीन जातात. संस्था सदां लोकांच्या आधारान चलूंक जाय. सरकाराच्या न्हय. अ-सरकारी हेंच असरकारी हो काकासायबांचो मंत्र संन्याशान राजाचें अन्न खावंक जायना ह्या पोरण्या नेमाचो नवो अवतार !

१००. फाम आमचे म्हाळशे सारकी : कितल्योशोच कळा तिका. काल पयर मेरेन जाचें नांव कोणें आयकूंक नाशिल्लें तो अकस्मात लोकांचे जिबेर घोळपाक लागता. फुलनदेवीक असली फाम मेळिली. वाटमारेपण करपी ही एक चली, पोलिसांच्या हातांत पडली, आनी देशांतल्या वर्तमानपत्रांच्या 'फ्रंट पेजी'चेर झळकली. कितल्याश्या नेमाळ्यांनी तिचेर 'खास अंक' काडले. आनी, म्हयनो जावचे पयलीं विस्मृतिच्या काळखांत वचून लिपली.

जवाहरलालांक मेळिल्ली ती फाम दुसरे तरेची. जी एक फावट सुरु जाल्ली आनी आयुष्यभर वाडत गेल्ली. भायर पडले उपरांतूय वाडत रावली.

बुद्धाक आनी ख्रिस्ताक मेळ्ळी तीय हेच जातीतली. पुणून वयल्या पांवड्याची. दोन दोन तीन तीन हजार वर्सां उपरांतूय तिगून उरपी. संवसाराच्या अंता मेरेन चलत रावपी.

जवाहरलालाक इतली मेळत अशें दिसना. तो वचून वचून अशोक अकबर सारकेल्यांचे पंगतीक वचून बसत. घडये लेनिनाचे पंगतीक बसत. बुद्ध ख्रिस्ताचे पंगतीक वचून बसपाचो ना. हे पंगतीक गांधी वचून बसतलो निश्चितपणान.

पुणून फामेची आनीक एक तरा आसा -

भायर पडले उपरांत मेळटा ती. साहित्याच्या संवसारांत काफकाक हे तरेची मेळ्ळ्या. तो जितो आशिल्लो तेन्ना कोणाचेंच लक्ष ताचे कडेन वचूंक नाशिल्लें. मेले उपरांत गेलें. आनी आतां तें दिशीं दिशीं वाडत वचूंक

लागलां. हिन्दी संवसारांत गजानन माधव मुक्तिबोधाच्याय वांट्याक हेच तरेची फाम आयल्या. जितो आसतना कोणें विचारलें ना. आतां प्रबंध भायर सरपाक लागल्यात. फेर्नान्दु पेस्सोअ हो पुर्तुगेज कवीय हेच जातिचो.

आमचे वळखिच्या संवसारांत हे तरेची फाम शणै गोंयबाबाक मेळ्ळ्या. ताच्या काळांतले लोक ताका मानताले काय मानिनाशिल्ले, खबर ना. पुणून ताचे उपरांतच्या पांच स पिळग्यांचेर ताचो प्रभाव दिश्टी पडटा, अजून प्रेरणा दिता...

असल्या लोकांक वळखुपाक लोक मात्सो कळाव लायतात. पुणून एक फावट वळखले उपरांत तांकां संवसार विसरना.

आंवडेवंचें खंयचे फामीक ?

बुद्ध खिस्ताक मेळ्ळ्या तिका आंवडेवप अती जातलें. जवाहरलालाक मेळ्ळ्या तसलेक आंवडेवंचें, पुरी जावप कठीण आसूं. पुणून काफकाक, मुक्तिबोधाक, शणै गोंयबाबाक मेळ्ळ्या तसले तरी फामेक आंवडेवंचें.

आमी दळदिरे आंवडेतात फुलनदेवीक मेळ्ळ्या तसले फामेक !

१०१. शंबर आनी कांय वर्सां पयलीं दिवचले, वालावलीकारांच्या घरांत, मुखार शणै गोंयबाब नांवान नांवाजतो जाल्लो एक भुरगो जल्माक आयिल्लो. त्या दिसा गोंयांत शें-पत्रास आनिकूय भुरगे जल्माक आयिल्ले आसूंक जाय. तांचे भितल्ल्या एकट्याचीय आमी याद काडिनात. हाचीच कित्याक काडटात ?

फाटल्या इतल्याय ह्या वर्सांच्या काळांत गोंयांत होच एकलो व्हड मनीस जावन गेलो अशें म्हणूं येना, जायते व्हड मनीस जावन गेल्यात. व्हड कलाकार, व्हड संगीतकार, कवी, विद्वान, पत्रकार, राजकी फुडारी, समाज सुधारक - कितल्याशा मळांचेर व्हड गोंयकार जावन गेल्यात. हांतल्या कितल्याशा जाणांचो आमी हाचो काडटात तसो उगडास काडटात? हो कोण आमचो? आजो, पणजो, शेणजो ? हाचो उगडास आमी काडचोच कित्याक? एकूच जाप आसा -

हेर सगळ्यांनी आपूण कोण आनी केदे व्हड तें आमकां दाखोवन दिलें. हाणें आमी कोण आनी केदे व्हड तें दाखोवन दिलें. हेरांनी आपणाली आमकां वळख करून दिली. हाणें आमची आमकां वळख करून दिली. हेरां सगळ्यांचीं आमी स्मारकां बांदल्यांत. हाचें बांदूंक ना. कित्याक, हो अजून मरूंक ना. अजुनूय तो आमकां प्रेरणा दिता. अजुनूय तो आमकां मुखार काडटा. अजून

तो जितो आसा. बाकिचे सगळे काळाच्या पोटांत गडप जाले.

जे मरतात तांचीच स्मारकां बांदचीं पडटात.

जितो आशिल्लो मनीस आमचे वांगडाच जियेता.

शणै गोंयबाबांनी जेन्ना कोंकणीचो वावर आपल्या हातांत घेतिल्लो तेन्ना तांच्या सांगाताक कोण नाशिल्ले. तांचे मुस्तींत लोक तांकां 'पिसो' लेखताले. पुणून ह्या 'पिश्यां'त काळापेल्यान वचून पळोवपाची नदर आशिल्ली. जे जल्माक लेगीत येवंक नात तांचे खातीर वावुरपाची तांक आशिल्ली, 'तांचे कडल्यान आपूण कामां करून घेतलों' म्हणपाची जिद्द आशिल्ली. देखून -

तो आपणा उपरांतच्या पांच पिळग्यांक प्रभावीत करूंक पावलो.

शणै गोंयबाबाक युगपुरुसच मानूंक जाय. निखटो म्हा-पुरुस न्हय, युगपुरुस - कितल्याश्या पिळग्यांक प्रभावीत करपाची तांक आशिल्ली.

१०२. वोतांत भोंवन पुरो जालें. पांय आपशींच मांडवी हॉटेलाचे दिकेन चलपाक लागले. थंयच्या बुक-स्टॉलांत भितर सरलों. 'अॅयर कंडिशन्ड' वातावरणांत पुस्तकां पळोवपाक लागलों. एक घेतलें आनी भायल्या सोफार बसून तें चाळपाक लागलों.

इतल्यान एक इश्ट भितर सरलो. म्हाका पळोवन म्हऱ्यांत आयलो आनी विचारपाक लागलो, 'कोणाची वाट पळेता काय कितें ?'

'ना. निकतेंच एक पुस्तक घेतलां. तें चाळून पळेतालों' हांवें जाप दिली.

ताचे वांगडा आनीक एकलो आयिल्लो. 'मिट् माय फ्रँड अमको अमको' म्हूण ताणें आमची दोगांयची एकामेकांकडेन वळख करून दिली. नांव गोंयकाराचें-शें दिसलें म्हूण हांवें विचारलें, 'गोंयचे ?'

'हय... अमके कडलो' अशें सांगून तो म्हाका कितें विचारपाक वतलो, इतल्यान तिसरो एकलो भितर सरलो आनी 'आरे तूं हांगा आसा ? हांव तुका सोदतालों' अशें म्हणून ताका तो कुशीक घेवन गेलो.

म्हज्या इश्टान म्हाका म्हळें, 'केदो व्हड मनीस हो, खबर आसा तुका? अमके अमके कंपनीचो डायरेक्टर... केदे केदे व्हड गोंयकार गोंयां भायर आसात, गोंयकारांक खबर लेगीत ना.' ताणें आनीक दोन-तीन नांवां घेतलीं. तिनूय नांवां म्हाका नवीं आशिल्लीं.

'गोंयकारांक व्हड मनीस वळखूंक येनात' हांवें म्हळें

'खरें तुजें...' ताणें म्हज्या मत्ताक तेंको दिलो.

थोड्या वेळान हेवटेनच्यो तेवटेनच्यो खबरी करून तो 'बरें रे, मेळुंया' अशें म्हणून गेलो. वयर तांची पार्टी आशिल्ली.

हांव आशिल्लो तसो सोफार बसून पुस्तक चाळपाक लागलों. पुणून लक्ष लागूंक नाका ? मनांत भितर म्हजो आनी त्या 'व्हड गोंयकारा'चो संवाद सुरू जाल्लो.

'तुमची पिराय कितली ?' हांवें ताका मनांतल्या मनांत विचारलें. ताणें म्हाका आपणाली पिराय सांगली. हांवें हिशोब लावन पळेलो. हो पंचवीस वर्सांचो आसतना गोंयांत सुटकेचें झूज चलतालें. हाणें तांतूंत वांटो घेतिल्लो व्हय ? ना. घेतिल्लो जाल्यार खंयूय तरी तो मेळटलो आशिल्लो. हाणें गोंयांतले फिरंगी वचचे म्हणुनूय कांयच करूंक ना. उरचे म्हणुनूय कांय करूंक ना. येदी व्हडली ही चळवळ हाच्या जिविताक मातूय आफडूंक पावली ना. गोंय मेकळें जाले उपरांत हांगा सगळ्यांत व्हडली चळवळ चल्ली ती महाराष्ट्राची आगळीक परतून लावपाची. अख्खो महाराष्ट्र एक जावन गोंयचेर घुरी घालून आयिल्लो. ही घुरी परतून लावपा खातीर येदे येदे भुरगे शिक्षण सोडून, करीयर सोडून, जिवार उदार जावन मुखार सरिल्ले. हो त्या वेळार खंयचे वटेन आशिल्लो काय ? महाराष्ट्राचे ? ना. आमचे ? निखालूस ना. हाका गोंय महाराष्ट्रांत गेलें कितें, वेगळें उरलें कितें सारकेंच आशिल्लें. हाका ताचें कांयच पडूंक नाशिल्लें. आपूण, आपणालीं बायल-भुरगीं, आपणाली करीयर आनी आपणाली जोड सोडून हाणें आपणाक केन्नाच कितेंच लावन घेवंक ना. गोंय, उरचें काय ना जावचें, असल्या प्रस्नांत घुस्पल्लें तेन्ना हो सामकोच अलिप्त राविल्लो. बरें, कोंकणीचे चळवळींत तरी हो पडला व्हय ? कोंकणी जावची म्हूण हाणें कितेंय केलां व्हय ? जावची न्हय म्हूण कितें केलां व्हय ? एक पानदुडू तरी खर्चिला व्हय ? एक न्हीद तरी खळयल्या व्हय ? ना. हाका ह्याय प्रस्नाचें कितेंच लागूंक ना. गोंयच्या खंयच्याच प्रस्नाचें हाणें आपणाक कितेंच लावन घेवंक ना.

आनी हो खंय एक 'व्हड गोंयकार !'

हाका गोंयकारांनी कित्याक वळखूंक जाय ? जांकां गोंयचें कांयच लागना तांचें गोंयाकूय कांय लागलें ना, गोंयांत कोणूच तांकां वळखले नात, जाल्यार कोणें कोणाक शिणपाचें ?

आपूण, आपणालीं बायल-भुरगीं, आपणाली करीयर आनी जोड सोडून कसलेच 'भानगडीं'त पडनात ते ह्या म्हज्या इश्टाचे नदरेन - ताचेच कित्याक, चडशा गोंयकारांचे नदरेन - 'व्हड गोंयकार' आनी जांणी गोंय मेकळें करपाक हातभार लायलो, बंदखण भोगली, जांणी गोंय गोंय म्हूण राखून दवरपाक रगत आटयलें, जांणी हांकां एक भास दिली आनी तांकां तांचें एक वेगळें व्यक्तित्व

जोडून दिलें ते ? फटींग, रस्ताद ! गोंयकारांक व्हड मनीस वळखूंक येनात अशें म्हळें जाल्यार तें लटीक जातलें व्हय ? गोंय ल्हान. व्हडपणाचे ताचे आदर्शूय कितले ल्हान !

१०३. काकासायब गुजरात विद्यापिठाचे आचार्य आशिल्ले तेन्नाची खबर -

'वीणा' नांवाचें एक वर्सुकी नेमाळें गुजराती भाशेंत भायर सरतालें. ताचो संपादपी एक तरणो भुरगो आशिल्लो. तो काकासायबांसीरी आयलो एक लेख मागपाक.

काकासायबांक हातान बरोवपाची संवय नाशिल्ली. कोणूय बरोवन घेवपी मेळ्ळो जाल्यार ते 'डिकटेट' करताले. तांगेलें सगळें बरप हे भाशेन बरोवन जालां. तांणी घालां आनी कोणेंतरी तें बरोवन घेतलां. पुणून ते मुस्तीत तांकां ह्याय कामाक वेळ मेळनाशिल्लो. तरी आसतना ह्या तरणाट्या संपादप्याक रिकाम्या हातांनी परतो धाडचो न्हय म्हूण तांणी आपणाली डायरी पळेली आनी म्हळें आयज म्हाका निखालूस वेळ ना. पुणून तुका एक दीस दितां. त्या दिसा यो आनी हांव घालतां तें बरोवन घेवन वच.

आनी तांणी दीस आनी वेळ थारायलो.

तरणाटो 'बरें आसा' म्हूण उटलो.

अवचीत ताका कितें येवजलें, कोण जाणा; ताणें एक नोटबुक काडून काकासायबांच्या हातांत दिली आनी म्हळें - लेख व्हरपाक हांव येतां तुमी सांगलां त्या दिसा. पुणून आयज म्हाका एक संदेश दियात. एके वळिचो लेगीत उपकारता. सकल तुमची निशाणी करात.

आनी काकासायबांनी ताकतिकेन ताचे नोटबुकार एक वाक्य बरोवन दिलें - 'सलामती शोधतां पुरुषार्थ हणाय छे.'

'वीणा'चो संपादपी हें वाक्य वाचून खुशालभरीत जालो. इतलेंच न्हय, तर ताणें खोशयेन उडकी मारली आनी म्हळें, 'काकासाहेब, म्हाका जें जाय आशिल्लें तें मेळ्ळें. तुमच्या लेखाची आनी आनी म्हाका गरज ना. ह्या वाक्यांत सगळें आयलें.'

आनी तसोच उठून गेलो.

त्या वर्सा 'वीणा'चो अंक भायर सरला ताच्या मुखपानारूच काकासायबांचें हें वाक्य तांगेल्याच अक्षरांत छापून आयिल्लें.

'सलामती' म्हळ्यार security - एक आधार, एक तेंको जाका मनीस

घट धरून रावता. भयाचेंच दुसरें नांव हें.

मनीस भियेता - सट्ट करून आपूण शेणचो ना मू? वाऱ्यार पडचो ना मू? हांशाक म्हारग जावंचो ना मू? नागवचों फटवचों ना मू? ह्या भयाक लागून तो जाका घट धरून रावता ताका सेक्युरिटी म्हणटात. ती मागीर नोकरेची आसूं, बेसां भाटांची आसूं वा देवाधर्माची आसूं.

म्हयन्या म्हयन्याक मनशाक पगार मेळूंक जाय. मदीं मदीं प्रोमोशनूय मेळत रावूंक जाय. आनी निमाणें, जाणटेपण येतकूच पेन्शन मेळूंक जाय. पे, प्रोमोशन, पेन्शन ह्या तीन 'पी' च्या जाळ्यांत मनीस आपणाक घुसपावन घेता आनी पोझीशन, प्रेस्टीज, आनी पावर जोडटा.

ताका दिसता, समाजांत आपणाली एक खाशेली सुवात आसूंक जाय. आपणाक लोकांनी मानूंक जाय, लेखूंक जाय. ह्यो दोन गजाली ताका मेळ्ळ्यो म्हणटकूच दुसऱ्याचेर शेक चलोवपाची सत्ता आपणाल्या हातांत आयली हे भाशेची एक खोस ताका भोगता.

भितल्ल्यान आमी इतले पोकळ की ह्यो तीन गजाली आमकां मेळ्ळ्यो नात जाल्यार आमकां शेणिल्ले शेणिल्ले वरी दिसूंक लागता. परिणाम - आयुश्यभर मनीस कित्याक तरी घट्ट धरून रावता.

शेवण्याक पांखां मेळटात उडपा खातीर. उडपा बदला, धरुंया, तें खांदयेक घट्ट धरून रावलें जाल्यार, ताची गत कितें जातली ? तीच गत मनशाची जाता - सेक्युरिटीच्या फाटल्यान लागता तेन्ना. कितले व्हडले व्हडले लोक कर्तुत्वहीण जावन पडल्यात ह्या एका भयाक लागून ! आंगांतले व्हडले व्हडले गूण मातये-भरवण करून उडोवपी भय हो.

जो सेक्युरिटी फाटल्यान लागलो तो सोंपलो. तो कितेंच करूंक पावना आयुश्यांत. कसलेंच कर्तुत्व करूंक पावना. तें कित्याक, खासा ताचेर अन्याय जालो जाल्यारूय तो उसळूंक पावना.

म्हाका खूब फावटी दिसलां - मुजी वेळार मुंज्याच्या कानांत गायत्री मंत्र सांगतात तसो काकासायबांचो हो मंत्र (सलामती शोधतां पुरुषार्थ हणाय छे) जण एकल्या भुरग्याच्या कानांत तो तरणेपणांत पावल दवरता तेन्ना सांगूंक जाय. बाबा रे, सेक्युरिटीचो भय काळजाक आफडूंक दिवं नाका. आयुश्यांत कितेंय दिव्य भव्य करपाची उमेद मनांत आसा जायत जाल्यार उज्यांत उडी घेवपाची ताकत तुज्यांत आसूंक जाय.

उज्यांत उडी घे. काळखांत घे. सकश्टां मोलून घे - भांगर जातलें तुज्या जिविताचें.

१०४. आवय बापूय दोगांय झगडपाक लागलीं तेन्ना धुवेच्यान तें सोसूं नज जालें. ती मदीं पडली. बापायच्या अर्दान रावन आवयचेर उसळ्ळी, 'कितें उलयता गे तूं? पप्पा तसलो न्हय.'

'तूं ताका म्हजे परस चड वळखता?' आवय ताणशेली.

'हय. हांव ताका म्हज्या जल्मा पसून वळखतां.' धुवेन जाप दिली.

भुरग्यांचेर आवय-बापूय दोगांयचो सारकोच प्रभाव पडूंक जाय. पुणून खूब कडेन पळेलां, पुताचेर आवयचो जाल्यार धुवेचेर बापायचो चड प्रभाव दिश्टी पडटा. आवयक पुताची जाल्यार बापायक धुवेची चड ओड.

आवय-पूत, बापूय-धूव हांचे इतले निर्मळांत निर्मळ आनी पवित्रांत पवित्र दुसरे संबंद नात.

भावा-भयणी मदलो संबंदूय हेच तरेचो.

खरेपणानशीं स्त्री-पुरुष संबंदूच अत्यंत उत्कट तशे अत्यंत विशुद्धूय बी. कामवासनेकडेन कसलोच संबंद नाशिल्ले. लिबिडो-बिबिडो असलीं नांवां दिवन तांचो कामवासनेकडेन संबंद जोडप अत्याचार एके तरेचो. 'विज्ञानीक' जावं मागीर तो.

विज्ञान इतलें कुड्डें आसूंक जायना.

हांव हालीं नवलकथा चडश्यो वाचिना. वेळ फुकट वता म्हूण. पुणून हे खेपे दिल्ली-मुंबयच्यान हालिच्यो कांय नवलकथा घेवन आयलों. फूटपाथार धा-धा रुपयांनी मेळटात आनी हालिचीं भुरगीं खूब वाचतात तसल्यो. अमेरिकेंतल्या लेखकांनी बरयल्ल्यो आनी 'बॅस्ट सॅलर्स' म्हूण गाजिल्ल्यो. तांतूंत ह्या लेखकांनी ह्या पवित्र आनी निर्मळ संबंदांक नर-मादी संबंदाच्या पावंड्यार हाडून सोडल्यात - धरबांदूच कांय दवरूंक ना, तें पळोवन म्हजें आंग शिरशिरून आयलें. म्हळें, अमेरिकेच्या समाजांत हे तरेची विकृती कित्याक लागून येवंक पावली? उद्योगीकरणाक लागून बी न्हय मू ? उद्योगीकरणाक लागून अमेरिकी समाज dehumanized जायत गेला. ताणें मनशाक मनीसपणा पसून पयस व्हेला. हाकाच लागून ही विकृती त्या समाजांत आयिल्ली आसत जाल्यार ती ह्या देशांत येवपाक मात लेगीत कळाव लावपाचो ना. कित्याक, ह्याय देशांत आतां अमेरिकेंतले सारकेंच उद्योगीकरण सुरू जालां. आनी तें आमच्याय समाजाक नाय म्हळ्यार इल्लो इल्लो 'मनीसपणा भायरो' करपाक लागलां.

काय, फ्रॉइडाच्या 'लिबिडो'न अमेरिकेंत ही विकृती घडोवन हाडल्या? फ्रॉइडान आपणाल्या सोदान मनीसजातिची सेवा खूब केल्या. तितलीच अ-सेवाय केल्या, नदर विकृत करप हिका अ-सेवाच म्हणूंक जाय.

१०५. पंचविशेक वर्सा पयलीं युनेस्कोन संवसाराक विचारिल्लें, तुमी विकास, विकास करुन जाचे फाटल्यान लागल्यात तो कोणाचो विकास, कित्याचो विकास, हें तुमचे मुखार स्पस्ट आसा व्हय? विकास हें साधन काय साध्य? साधन आसत जाल्यार साध्य कितें?

मनीस आयज आसा ताचे परस तो अदीक संस्कारी जावचो, अदीक बरो जावचो, तो सुखी जावचो, हें तुमचें साध्य आसा व्हय? जाल्यार - सगळ्यांत पयलीं तुमचे मुखार नव्या मनशाचें चित्र स्पस्ट आसूंक जाय. तो कसो आसतलो, कितें करतलो, कित्या खातीर जियेतलो, 'किम् प्रभाषेत, किम् आसित, व्रजेत किम्' हें तुमी स्पस्ट करूंक जाय. उपरांतूच तुमच्या अर्थतज्ज्ञांक, शिक्षण तज्ज्ञांक, प्रशासनतज्ज्ञांक आपोवन सांगूंक जाय - हें पळयात, आमकां नव्या जगांत हे तरेचो एक नवो मनीस घडोवपाचो आसा. ताचे खातीर कितें करूंक जाय, कसलें इन्फ्रास्ट्रक्चर उबें करूंक जाय, सांगात.

तुमचे मुखार निखटो 'डेवेलोपमेंट प्लॅन' आसून उपकारना, 'डिझायन फॉर लिविंग' तयार आसूंक जाय. निखट्या 'स्टँडर्ड ऑफ लिविंगा'चो विचार करुन भागना, 'क्वॉलिटी ऑफ लायफ' चो विचार मुखेलपणान करूंक जाय.

उपरांत ह्या चित्रांत शिक्षणाची सुवात खंयची, उद्योगांची खंयची, व्यापाराची खंयची हें थारावन ते ते गजालीक ती ती सुवात दिवंक जाय.

पुणून, युनेस्कोच्या ह्या म्हणण्याचेर कोणेंच विचार केलो ना. कांय विचार आयकुपाचे आनी एका कानांत आयकून दुसऱ्या कानांतल्यान सोडून दिवपाचे आसतात. तशे, जांच्या कानार हे विचार पडले तांणी ते एका कानान आयकून घेतले, दुसऱ्या कानांतल्यान सोडून दिले. कित्याक, आयकुपी सगळे 'तज्ज्ञ' आशिल्ले, 'विज्ञानीक' आशिल्ले. तांचे कडेन 'आंकडे' आशिल्ले. ह्या आंकड्यांक हिसपांत घेवन तांणी आपणाल्या मनांत आपणाल्या विज्ञानाक धरुन उद्योगीकरणाचें एक चित्र उबें केल्लें. नव्या बाजाराचें केल्लें. नवीं सरकारां कशीं आसचीं, हाचेंय चित्र तांचे कडेन आशिल्लें. फकत जाचे खातीर हें सगळें चल्लां तो मनीस कसो आसचो, हें चित्र तांच्या दोळ्यांमुखार नाशिल्लें.

'विजन' एकल्यांतूय नाशिल्लें.

आतां संवसारांतले सगळे ल्हान व्हड देश एकामेकांचे शेजारी जाल्यात - तें कित्याक, आयज मनीस वेगळ्या वेगळ्या गिन्यांच्यो यात्रा करपाक लागला. अंतराळाचो थाव घेवपाक लागला. येद्या ह्या जैता उपरांत जे विचार पोरणे जाल्यात, ज्यो समाजीक संस्था निरुपयोगी थरल्यात तांकां दसून रावप ताका पुटवपाचें ना. ताणें आपणा भोंवतणी ज्यो वण्टी उब्यो केल्यात त्यो ताका कोंता येवपाच्यो नात. ह्यो सगळ्यो गजाली सोडले बगर तो नवो मनीस म्हूण मुखार

येवपाचो ना.

मनशान सैमाचेर जैत जोडलां.

आतां खासा आपणाचेर जैत जोडप, आपणाक नव्या जगाक अनुकूल करून घेवप, ताका कठीण वचूंक जायना.

पुणून, कोणेंच हे गजालिचेर लक्ष दिलें ना.

परिणाम : जग नवें जालां. मनीस पोरणोच उरला. जग आतां एकविसाव्या शतमानांत वचपाची तयारी करूंक लागलां. मनीस फातरायुगांत जियेत रावला.

अजून कळाव जावंक ना. विकासाच्यो येवजण्यो आंखतल्यांनी आतां थोडेंशें मनशाकडेन लक्ष दिवंचें. मनीस मनीस कसो जातलो, हाचो विचार करचो आनी मनशाक मनीसपणाची देख दिवपाक ताच्यांतलीं कुसकीं नश्टीं पाडीं आंगां कातरपाचें काम करचें. ना जाल्यार -

विकास म्हारग पडटलो जगाक.

१०६. विश्वामित्र तिडकीन पेटिल्लो. वसिष्ठान जर आपणाक ब्रह्मर्षी म्हळो ना जाल्यार आपूण ताचो आज प्राणूच घेतलों अशें थारावन तरसाद घेवन भायर सरिल्लो. वसिष्ठाच्या आस्रमांत ताचे खोंपी म्हऱ्यांत लिपून राविल्लो.

रातिचो वेळ. भायर पीठ कशें चात्रें पातळ्ळेलें. वसिष्ठान अरुंधतीक उलो मारून सांगलें, 'म्हजें एक काम करता? विश्वामित्रागेर वच. आनी थोडें मीठ घेवन यो. हांवें मागलां म्हूण सांग...'

'कितें?' अरुंधतीन अजापान घोवाच्या तोंडाकडेन पळोवन विचारलें, 'हें काम तुमी म्हाका कर म्हूण सांगतात? जाणें म्हज्या शंबर पुतांचो जीव घेतलो तागेर वचून मीठ हाडूंक तुमी म्हाका धाडटात ?'

अरुंधती रडपाक लागली. कांय काळा आदीं विश्वामित्रान तिगेले ब्रह्मनिष्ठ शंबर पूत कचाकच मारून उडयल्ले.

वसिष्ठान म्हळें, 'हय, हांवूच तुका हें सांगतां. तूं जाणा : आनीक कोणाय परस हांव विश्वामित्राक चड मानतां.'

अरुंधती अजापान ताच्या तोंडाकडेन पळेत रावली. तिका कांयच समजना जालें. तिणें घोवाक विचारलें, 'तुमी ताका इतले मानतात जाल्यार ताका तुमी 'ब्रह्मर्षी' म्हूण कित्याक उलो मारिनात? ताका तुमी ब्रह्मर्षी पदवी दिवन उडयल्ली जाल्यार म्हाका म्हजे शंबर पूत होगडावचे पडचे नाशिल्ले.'

' हांव ताका खूब मानतां. पूण हांव ताका ब्रह्मर्षी म्हणिना. कित्याक, ताचो अहंकार अजून देंवूंक ना. '

वसिष्ठ-अरुंधती मजगतीं चलिल्लो हो संवाद लिपून राविल्ल्या विश्वामित्राच्या कानार पडलो. ताची मूठ सदळ जाली आनी हातांतली तरसाद गळून पडली. मनांतल्या मनांत तो म्हणपाक लागलो, निर्मळ काळजाच्या ह्या रुशीक हांवें इतलें दुख्ख दिवंचें ?... ताच्या पुतांकूच मारून उडोवचे हांवें ? शी शी शी ... हांवें हें कितें केलें ? ' पच्छतापान ताचें काळीज विरगळ्ळें. तो धांवत वसिष्ठा सर्री गेलो आनी ताणें ताच्या पांयार घालून घेतलें... ताका उतर लेगीत फुटना जालें. थोडो वेळ तो ओगी रावलो. मागीर म्हणपाक लागलो, 'म्हाका क्षमा करात अशें मागपा इतली लेगीत म्हज्यांत योग्यताय ना...'

वसिष्ठान ताका हाताक धरून म्हळें, 'ऊठ ब्रह्मर्षी, ऊठ आतां.'

'म्हाका ब्रह्मर्षी म्हणून लजोवं नाकात.'

'म्हज्या तोंडांतसून आतां मेरेन एक लेगीत फट उतर भायर सरूंक ना. तुजो गर्व आयजूच ना जाला. तूं आयज खरो ब्रह्मर्षी जाला...'

पुराणांतली ही एक कथा.

ह्या देशांत एका काळार हे तरेचे रुशी आशिल्ले. क्षमेची हे तरेची देख चलताली. हे तरेचें तपोबळ रुशींत आसतालें. हे तरेचे रुशी पर्थून ह्या देशांत जल्मा येतले तेन्ना पर्थून हो देश वयर सरतलो...

१०७. एका राज्यांत एक बरोड मनीस रावतालो. आपूण आनी आपणालें काम, हाचे भायर तो कित्यांत पडनाशिल्लो. म्हुण्णूच जावंचे, भोंवतणचो लोक ताका बरोड मनीस म्हूण वळखताले.

एक दीस राजान आपणाल्या राज्यांतल्या शेतकामत्यांक छळपाक सुरवात केली. हाका ती खबर कोणें सांगली. तो म्हणपाक लागलो, 'शी. राजान अशें करपाचें न्हय. चूक ताची. गरीब दुबळे लोक हे. तांकां छळप न्हय. पुणून म्हाका कितें लागता? शेतकामत्यांचो आसतलो कोणूय कैवारी. तो पळोवन घेत.' अशें म्हणून तो वोगी रावलो.

कांय दिसांनी राजान गिरेस्तांचेर हात घालो. एकल्याचेर धाड घाली. ताका धरलो. दुसऱ्याक धरून बंदखणींत घालो. तिसऱ्याक दंड फर्मायलो.

'शी. शी. शी.' हाच्या तोंडांतल्यान उतरां फुटलीं. 'अन्याय हो. राजान अशें करपाचें न्हय. पुणून म्हाका कितें लागता ? गिरेस्त लोक हे. कोणाक

धरतकूच ते सुट्टले हें आमचे परस तेच बरे जाणात.' अशें म्हणून, हेय खेपे तो 'अलिप्त' रावलो.

कांय दीस गेले. गरीब आनी गिरेस्त दोगांकूय चिड्डून जाले उपरांत राजान मदल्या वर्गांतल्या लोकांक छळपाक सुरवात केली. 'शी... अन्यायाचो कळस जालो' हाणें म्हळें. 'हो अन्याय राजाक पचपाचो ना.' अशें म्हणून हेय खेपे तो 'म्हाका कितें लागता' म्हणून राजकर्णापसून कडेक रावलो.

करतां करतां राजान एक दीस हाकाच धरून बंदखणींत घालो. हाणें आकांत केलो. 'धांवात रे... राजाचे अन्याय हाता भायर गेले.' म्हण लोकांक पोटतिडकीन उलो मारपाक लागलो.

कोणूच आधाराक आयलो ना. राजान सगळ्यांक पयलींच निर्वीय करून उडयल्ले.

राजकर्ण ही अळशीक म्हण ताचेपसून जे पयस रावल्यात तांकां आयज न्हय फाल्यां हें मोल दिवचेंच पडटलें.

१०८. मनीस सोरो कित्याक पियेता ?

गरीब पियेता तें, म्हण, समजूं येता. तो फटवला. बाबडो मरसर काम करता. आनी उपाशीच मरता. ताका दिसावडोय सारको मेळना. तो दुसऱ्यां खातीर व्हडल्यो व्हडल्यो पालासी बांदून दिता. आपूण मात खोंपीत रावता. दुसऱ्यांखातीर लुगटां विणून दिता. आपूण पिंदकीं पोत्रीं लुगटां न्हेसता. दुसऱ्यांखातीर अन्न पिकयता. आपूण अर्द्या पोटार दीस काडटा.

तो ज्या संवसारांत जियेता तो वाटमान्यांचो. स्वताच्यो गरजो भागोवपा खातीर दुसऱ्यांक फटोवपी. ह्या संवसारा आड ताका वचूंक येना. ताका उपायूच येवजना. जें कश्टांचें, त्रासांचें, उतळतापांचें आनी उवेखणेचें जिवीत ताच्या नशिबांत आयलां ताचें दुख्ख विसरायेर घालपा खातीर तो पियेता.

सोऱ्यांत दुख्ख विसरायेर घालपाची तांक आकांताची आसा.

पुणून जाचें घर भरून दार ओतता, तोवूय पियेता ! कित्याक ? विचारल्यार तो म्हणटलो, 'तुका सांगपांत कांय अर्थ ना. सोऱ्यांत कितें आसा, तुका कळपाचें ना. 'कम्बखत तूने पी ही नहीं...' मागीर ल्हवू सांगतलो, 'तरतरी हाडपाक पियेतां. '

तो जाप कितेंय दिवं, तो सोरो कित्याक पियेता हाची खरी जाप एकूच-ताकाय कसलें तरी दुख्ख आसा. तोवूय फटवला...

कसलें दुख्ख? ताका 'जाय तें मेळूंक ना' हाचें.

ताका कितें जाय आशिल्लें? सूख. ताका सूख मेळूंक ना. ताणें सूख जोडपाखातीर रिणां काड, हप्ते भर, हाचीं बोल्सां भर, ताचे पांय धर, हाका फटी मार, ताका ग्राश मार, ह्यो राटावळी करून जे उद्देग सुरू केल्ले तांणी ताचें आशिल्लें तेंय सूख ना केलां. उद्देगांत भर पडत पसून तो सारकी न्हीद घेवंक पावंक ना. ट्रांक्विलायझरां बगर ताका न्हीद पडूंक ना. तो केन्ना वेळार आनी रुचीन जेवंक पावंक ना. संगीत आयकतलो म्हळ्यार ताका एक तर वेळ मेळूंक ना वा ताचें चित्त लागूंक ना. तें कित्याक, घरच्या भुरग्यांवांगडा हांसपा खेळपाकूय ताका उसरपत जावंक ना. तो एक 'मनी मेकिंग मशीन' जाला. आनी पयशांचो धनी जावचे बदला गुलाम जाला.

तो हें सगळें जाणा पुणून कबूल करिना.

तो एका सारको 'टेन्शनां'त जियेता. हें टेन्शन देंवोवपाखातीर तो पियेता.

एक खरें : दुडू मनशाक जायच. ताचे बगर संवसारांत झाडाचें पान लेगीत हालना. पुणून तेच बराबर हेंवूय खरें : दुडवांनी सगळें मेळना. दुडवांनी दुसऱ्याचो मोग जोडूंक येना. दुडवांनी धीट मनशाक भेटटावंक येना. चारित्र्यवान मनशाक विकतो घेवंक येना. दुडवांनी भित्र्या मनशाक धीट करूंक येना. दुडवांचे तांकीक शीम आसा. ते शिमेंतूच ताका दवरून ताचो उपेग करूंक जाय. दुडू जेन्ना ही शीम मोडून मुखार वता तेन्ना तो आमचो सेवक उरना, धनी जाता. आनी तो आमचें सूख ना करता.

हिमालयांत कांय तपस्वी पळेल्ले. कोण वरसांचीं वर्सां एका पांयार उबो रावन तप करतालो. कोण झाडार हुमकळून, तर कोण एक हात वयर करून, कोण तकलेर उबो रावन, तर कोण जमनीर लोळत लोळत पर्वत चडून...कोण दोळे फुटसर सूर्याकडेन पळोवन, तर कोण बरफा परसूय थंड गंगेंत वरसांचीं वरां उबो रावन करतालो. कित्या खातीर ? देव जोडपाखातीर ! देव कसो जोडचो, म्हाका खबर ना. पुणून 'सभाग्यांनो, देव जोडपाचो हो मार्ग न्हय,' अशें त्या वेळार म्हाका आड्डू आड्डून तांकां सांगचेंशें दिशिल्लें.

सूख जोडपा खातीर आमच्या उद्योगपतिंची, व्यापाऱ्यांची ही जी तपश्चर्या चल्त्या तिवूय असलीच अर्थ नाशिल्ली. तांकां हें बेस बरें पटलां. आपणाची वाट चुकल्या हेंवूय तांकां बेस बरें कळ्ळां.

म्हूण आपणाक विसर घालपा खातीर ते पियेतात.

१०९. म्हजें एक मत्त जालां. अमकीच पिराय जाली म्हणटकूच मनशान आपणाल्या वावराचें मळ बदलूंक जाय. दुसऱ्यान कोणें 'कुशीक सर' म्हणचे पयलीं आपूण जावन कुशीक सरूंक जाय.

अमकीच वर्सा घरसंवसार चलयले उपरांत मनशान वानप्रस्थाश्रम घेवंचो अशें आमगेले म्हालगडे म्हणटाले. हे देखीक धरून पत्रास जालीं म्हणटकूच मनीस 'वन-प्रवेश' करतालो. वन म्हळ्यार रान न्हय. एका'वन', बा'वन', पंचा'वन', अठ्ठा'वन' हांतलें वन. इंग्रजीत : फिफ्टीस. हे पिरायेंर पावतकूच मनशान आतां मेरेन करीत आयिल्लो तीं सगळीं कामां सोडून दुसरीं कामां हातांत घेवंक जाय.

विनोबान हे देखीक धरून एक नवें सूत्र घडयल्लें : 'पचपन के बाद बचपन' म्हूण.

हें बचपन येतकूच आपणें कितें करचें हें मनशान पयलींच थारावन दवरूंक जाय. इतलेंच न्हय, तर ताची संवयूय ताणें पयलींच लावन घेवंक जाय. खूब जाण आपूण 'रिटायर' जातकूच लेखन करतले म्हूण रावतात. वाचनाची आनी लेखनाची संवय पयलींच लावन घेतिल्ली आसत जाल्यार बरें आसा. ना जाल्यार, ते कांयच करूंक पावनात. लेखन तर निखालूस करूंक पावनात. सगळीं सपनांच थरतात. ल्हवू ल्हवू तांच्या जिवितांत एके तरेचें रितेपण येवपाक लागता. तें कशें भरून काडचें, तांकां समजना. ते वेळ वचना म्हूण पयलीं शिणपाक लागतात. मागीर एक दीस तांचो आत्मविस्वास उडून वता आनी दिनाणे ते सामकेच निरुपयोगी जावन पडटात.

आयची संस्कृताय व्यापान्यांची. जाचे पसून 'फायदो ना' ताका 'स्कॅपांत' उडोवपी, कावलांत काडपी.

देखून मनशान पयलींच सादूर रावंक जाय आनी निवृत्त जायनाफुडें तो जें करूंक सोदतालो ताचे फाटल्यान वाग कसो लागूंक जाय. निवृत्त जातकूच आपूण कितें करतलों हें जो पयलीं थारायना आनी ताची संवय जो पयलीं लावन घेना ताचे सारको कर्मकट्टो कोण ना. ताच्या वांट्याक उवेखणी आयली जाल्यार ताणें दुसऱ्याक दुशण दिवंक फावना.

करप होच एक आदर्श जावं नज. जावप होच खरो आदर्श. शेतांतलो थांब वोंत वारो पावस सोंशीत शेतांत उबो आसता तो आपणाक एक दीस कणस फुटून येवचें म्हण्णच मू ? ना जाल्यार तागेले ते तपश्चर्येक अर्थूच उरचो ना. कणस आयले उपरांतूच ताची तपश्चर्या फळाक आयली म्हणूंक जाय. आनी कणसांत आमकां ती तपश्चर्या मोन्यांनी उलयल्ली आयकूंक येवंक जाय.

जंय थांबप गरजेचें थंय मनशाक थांबूंक येवंकूच जाय. 'थांबप' म्हळ्यार

'ना जावप' न्हय. न्हंय जंय व्हांवपाची थांबता थंय एक समुद्र आसता. हें थांबप तिगेलें ना जावप न्हय. फळ पिकलें म्हणटकूच ज्या देंटाक तें हुमकळटालें तो देंट सोडून तें सकल पडटा. तागेलें हें पडंप 'ना जावप' न्हय.

पन्नास भर जालीं म्हणटकूच मनशान आयजमेरेन जें पळेलें, चिंतलें, अणभवलें, जोडलें तें वांटीत रावंक जाय. आतां मेरेन करीत आयिल्लो तीं कामां हेय पिरायेर ताणें करीत रावप समा न्हय. जी समुद्राक मेळना ती न्हंय आट्टा. जें फळ पिकून सकल पडना तें बावता.

पन्नास जातकूच मनशान नवो उद्देग सुरू करूंक जाय.

निवृत्तिचो अर्थ, वावरांत बदल.

११०. सगळें सरकाराक सांगून विचारून करपाचें ?

भुरगें जल्माक आयलें, सरकाराक कळय. भुरगें दुयेंत पडलें, सरकारी दवाखान्यांत घेवन वच. लग्न जालें, सरकाराक कळय. लग्न मोडचेंशें दिसलें, सरकाराचो आधार घे आनी मोड. कसलोय धंदो करचो सो दिसलो, सरकाराचें लायसंस घे. कसलो धंदो करचो, सरकाराक विचार, तयार माल खंय विकचो, सरकार सांगता थंय वीक. धंद्याखातीर रीण काडचें-शें दिसलें, सरकाराकडेन माग. सुमाराचें जोडलें, सरकाराक तांतलो एक वांटो टॅक्स म्हूण काडून दी. मनीस मेलो, सरकाराक कळीत कर.

सगळेंच सरकाराक विचारून सांगून कर.

शेतकामतीय आतां सरकाराच्या तोंडाकडेन पळोवपाक लागला. बीं ताका सरकारान दिवंक जाय. सारें, सरकारान दिवंक जाय. उदक, सरकारान दिवंक जाय. शेतांत जें पिकता तें खंय विकचें, सरकाराक विचारूंक जाय. दर ? सरकार थारायता तीच घेवंक जाय.

जिविताचीं सगळींच आंगां आमी सरकारा सुवादीन करून उडयल्यांत.

मागीर भ्रश्टाचार कित्याक मातचो ना?

तलाटी, ग्रामसेवक, पोलीस... ह्यां वा त्या खात्यांतले सेक्रेटरी, डायरेक्टर... आमदार, मंत्री मेळून सरकार जाता. चाकांत चाक, चाकांत चाक. हाका पांय पड, ताचें बोल्स भर, मागीर काम जाता.

हाका 'स्वातंत्र्य' म्हणपाचें? बंदेपण आनीक खंय सोदूंक वचपाचें?

सरकार उण्यांत उणें आयले बगर भ्रश्टाचार ना जावपाचो ना. उण्यांत उणें सरकार हाडपाक जिवीत चडांत चड सहकाराच्या तत्वाक धरून चलूंक

जाय.

तरी नशीब ! वाडिल्ल्या चलयांच्यो सोयरिको सरकारान जुळोवन दिवच्यो अशें आमी म्हणिनात !

१११. हिन्दुधर्मांत पावला कणकणी सत्याचो म्हयमा गायिल्लो पळोवंक मेळटा. कित्याक काय? आमच्या समाजांत सत्यान कोणूच चलना, म्हूण बी न्हय मू?

जे गूण समाजांत थीर जाल्यात तांचेर भर दिवपाची व्हडलिशी गरज नासता. जे नात, जे मुळां धरूंक पावूंक नात, तांचोच हुस्को काडचो पडटा.

ह्या देशांत सत्य केन्ना मुळां धरूंक पावलेंच ना काय कितें? आसूंक जाय.

सामान्यतायेन मनशाक सत्य उलय म्हूण सांगचे पडूंक जायना. सत्य हें सभावीक. मनीस सभावीक रुपान सदां सत्यूच उलयता. कारणां बगर मनीस फट उलोवचो ना.

कसलीं कारणां मनशाक फट उलोवपाक मुखार काडटात?

लाव आनी लुसकान हींच.

आमचें सगळें धर्म साहित्य तर्जून पळेलें जाल्यार दोन मोट्यो प्रेरणा सगळे कडेन गुथून काडिल्ल्यो पळोवंक मेळटल्यो. एक भयाची. दुसरी प्रलोभनाची.

डॉ. इन्द्रदेव शास्त्री पयर म्हणटाले : हिन्दुधर्मांत जितलीं फटींगपणा भरल्यांत तितलीं दुसऱ्या खंयच्याच धर्मांत तुका पळोवंक मेळचीं नात. एका शास्त्र्याच्या तोंडांतल्यान हें आयकून हांव खंती जाल्लो. सगळें तर्जून, घांसून पुसून काडूंक जाय अशें खोलायेन दिसूंक लागिल्लें.

आमचे नीतिकार तरी कसले? 'सत्य उलय, पुणून म्होंवांत घोळोवन उलय. कोडू सत्य उलोवं नाका' असो उपदेस करपी ! सत्य जातिनूच कोडू ताका आमी कितें करपाचें? म्होंवांत घोळोवन ताची कोडसाण ना करप ती कित्या खातीर? दुसऱ्याक बरें दिसचें म्हूण? दुसऱ्याक बरें कित्याक दिसूंक जाय? ताका बरें दिसचें म्हूण जतनाय कित्याक घेवंक जाय?

नैतिक आरोग्य जर म्हत्वाचें, तर सत्य कोडू म्हणूच घेवंक जाय आनी कोडू म्हणूच दिवंक जाय. मेथी बारीक वांटून काडल्यारूच तिच्यांतल्यान रंग येता. उशिकांडो सारको पिळ्ळ्यारूच ताच्यांतल्यान रोस येता. तीळ सारके

चिड्डिल्यारूच तांच्यांतल्यान तेल येता. जमीन बरी खणल्यारूच तिच्यांतल्यान बरें पीक काडूं येता. ह्या अर्थाचें एक सुभाशीत वाचिल्लें.

सत्य कोडू आसल्यारूच तें आंगाक लागता. परिणाम करता.

ज्या समाजांत सत्य मुळूच धरूंक पावूंक ना त्या समाजांत सत्य उलयतना वा बरयतना कोणाक कितें दिसतलें हाची निखालूस पर्वा करूंक जायना.

११२. तो ऑफिसांत मेळ्ळोना. म्हूण, ताच्या घराकडेन गेलों.

'कितें रे, जिवाक बरें ना?' हांवें विचारलें.

'ना...'

'मागीर ऑफिसाक कित्याक गेलो ना?'

'लीव् घेतल्या...'

'कित्या खातीर?'

'खूब ॲक्युमुलेट जाल्ली. म्हळें, घेतली ना जाल्यार लॅप्स जातली...'

हांवें थंयच मनांतल्या मनांत हिशोब मांडलो. म्हळें, हाका सप्तकांतल्यान दोन दीस, शेनवार आनी आयतार सुटी मेळटा. वर्साक बावन शेनवार आनी बावन आयतार. ते भायर, अठरा 'पब्लिक होलिडेस्.' तीस दीस 'प्रिविलेज्ड लीव्', तीस दीस 'सिक लीव्', बारा दीस 'कॅज्युअल लीव्' मेळून वर्सांतले १९४ दीस हो सुटी घेता. १९४ दीस म्हळ्यार साडे स म्हयने. हाचो अर्थ, हो वर्सांतल्यान फकत साडे पांच म्हयनेच काम करता. आनी पगार मात बाराय म्हयन्यांचो घेता !...

देशाक असले 'जांवय' कशे पुटवतात काय?

लंडना लागसारच्या किन्फर्ड नांवाच्या एका गांवांतले एके शाळेची तुस्त आयकल्ली. हे शाळेंत खंय भुरग्यांक वर्सांतल्यान फकत एकूच दीस सुटी मेळटा. नातलांची. उरिल्ले ३६४य दीस शाळा उक्ती आसता. सकाळच्या आठांक भुरगीं येतात, तीनसांज मेरेन शाळेंतूच रावतात. थंयच शिकतात. थंयच खेळटात. थंयच जेवतात खातात. भुरगीं आनी शिक्षक बारा बारा वरां एकठांय रावतात. 'हेंच आमचें जग' अशे तरेन चलतात. दोगांकूय हेंच आमचें जग दिसूंक जाय. 'ना जाल्यार ती शाळा कसली' ही हांची देख.

आदले मुस्तींत भारतांत गुरुकुळां चलतालीं तांचो उगडास जाता. जपानाच्या एका विश्वविद्यालयांत सतरा वर्सा काम करीत आयिल्लो

एकलो प्राध्यापक मेळिल्लो. तागे सतरा वर्सांत फकत सतराच सुटयो घेतिल्ल्यो. तो सांगी, जपानांत कोणूय मंत्री वा प्रधानमंत्री भायर पडलो जाल्यार शाळा-कॉलेजांक सुटी दिवपाची चाल ना. सरकारी ऑफिसांय बंद उरनात. खबर कळनाफुडें सगळे उबे रावतात. 'ताच्या आत्म्याक शान्ती मेळूं' म्हूण मागतात. फकत एक मिनीट उबे रावन 'श्रद्धांजली' ओंपतात. उपरांत, सगळे वेव्हार सदचे वरीच चलतात. मदी एक फावट सरकारान खंय पांच दिसांचे सप्तक केल्लें. शेनवार आयतार सुटी दिवची अशें थारायल्लें. 'तुका खबर आसा? संबंद जपानान विरोध केलो. आनी सरकाराक आपणालो बेत रद्द करचो पडलो.'

म्हाका हें आयकून, कितें म्हूण कोण जाणा- लज लजशी जाल्ली.

सप्तकांतलो फकत एक आयतार सोडून कोणाकूच कसलीच सुटी मेळूंक फावना. 'मुखार गेल्ल्या' देशांकूच जंय सुटयो पुटवनात त्यो आमचे सारकेल्या 'फाटीं उरिल्ल्या' देशांक कश्यो पुटवतल्यो ? आळशी, ऐदी लोकांच्यो माणण्यो ह्यो. सैमांत कोणूच केन्नाच सुटी घेना. सूर्य घेना, रतु-चक्र घेना. किडी-मुयो, जीव-जिवाणी, सुकणी-सावदां कोणूच घेनात. मनशानूय घेवंक जायना. सप्तकांत आयताराची एक सुटी ताका पुरो. आनिकूय सुटयो जाय आसत जाल्यार 'रेस्ट्रिक्टेड' सुटयो दिवच्यो. किरिस्तांवांक नातलांची मेळची. गुड-फ्रायडेची मेळची. मुसलमानांक मोहरमची मेळची. बक्री इदची मेळची. हिन्दूंक चवथिची वा दिवाळेची मेळची. देश सेक्यूलर जालो म्हूण कितें, सगळ्यांच्यो धर्मीक परबो सगळ्यांचेर थापच्यो अशें ना. सरस्वती पूजन, दसरो असल्यो सुटयो तर सामक्योच रद्द जावंक जाय. महावीर जयंती, बुद्ध पूर्णिमा, नानक जयंती ह्यो परबो सगळ्यांचेर थापपाची इल्लीय गरज ना. पंदरा ऑगस्ट, सव्वीस जानेवारी, दोन ऑक्टोबर, एक मे, ह्यो राष्ट्रीय वा अंतर-राष्ट्रीय सुटयोय बंद जावंक जाय. देशांतलो कोणूय केदोय मनीस सोंपूं, ताची सुटी कोणाक मेळूंक जायना. एक मिनीट उबे रावन ताच्या आत्म्याक शान्ती मेळूं म्हूण प्रार्थना करची. पुरो.

शाळा कॉलेजांनी 'सुटयेचे' दीस 'खाशेले दीस' म्हूण मनोवचे. धरुंया, पंदरा ऑगस्ट आयलो जाल्यार, त्या दिसा शाळेंत राष्ट्रीय बावटो चडोवचो, ह्या दिसाचें म्हत्त्व समजावन सांगपी उलोवपां शिकोवप्यांनी करचीं, भुरग्यांक ह्या दिसाच्या म्हत्वाचेर उलोवंक लावचें. हे भाशेन, होवूय दीस 'शिकोवपा खातिरूच' उपकारावचो.

ऑफिसांनी कोणूय सुटी मागपाक आयलो जाल्यार 'वच तूं. पुणून तुका आयच्या दिसाचो पगार अर्दोच मेळटलो' म्हूण सांगचें. मागीर सुटयो मागपाक कोण भौन भौन येवचो ना.

फकत दुयेंत पडल्यार पगारी सुटी दिवची. घरचें कोणूय तशेंच दुयेंत पडल्यार सुटी मेळची. असल्या प्रसंगार विवेक जागरूक दवरून निर्णय घेवपाचो.

पयर एकल्याक हांवें सुटयां संबंदिचें म्हजें हें मत्त सांगलें. तो म्हणपाक लागलो, 'अशें कशें जातलें?'

हांवें म्हळें, 'मातसो विचार कर. धर, तुंवें एक ल्हानसो उद्देग सुरु केला. लोकांक कामार घेतल्यात. हे लोक तूं घेता तश्यो साडे स म्हयने सुटयो घेवपाक लागले आनी पगार वर्साचो व्हरपाक लागले जाल्यार, तुगेलो हो उद्देग सारको चलूंक पावतलो? हय म्हूण तूं जाप दिशीत जाल्यार हांव तुका कांय म्हणचों ना. ना म्हणशीत जाल्यार हांव तुका सांगतलों, येन्नादर सादूर जा. एक दीस केन्नाय तरी देश तुजे कडल्यान तुज्या कामाचो हिशोब घेवपाचो आसा. आनी हो दीस चड पयस ना.

११३. कांय जाण सांगतात -

इतलीं वर्सा राजकर्णांत खर्चुनूय तुमी अजून तत्त्वाच्योच गजाली उलयतात. मातशे दोळे उकते दवरून भोंवतणी पळेशात जाल्यार तुमकां दिसून येतलें : तत्त्व खंयच दिश्टी पडना. दिश्टी पडटा तो फकत वेव्हार. तुमी राजकर्णांत शेणल्यात ताचें कारण एकूच : तुमी फकत तत्त्वांक घेवन बसले. वेव्हाराकडेन पळेलें ना. जो वेव्हारा कडेन जुळोवन घेना तो राजकर्णांत शेणटा. तुमी वेव्हार केन्ना शिकतले.....?

इतलोच उपदेस करून हे लोक ओगी बसनात. 'तुमी साप निरुपयोगी लोक... कित्याक उपकारा पडनात' असलें आमकां एक सर्टिफिकेट दिवनूय ते मेकळे जातात.

आमकां वेव्हार समजना म्हणटात तें खरें न्हय. धरूंया, आमी दोळे धांपून रावले. जाल्यारूय, वेव्हार इतलो घणघणीत दोळ्यांमुखार येवन उबो रावता की ताचेर नदर घालचे नात म्हळ्यारूय घालची पडटा. वेव्हार 'खरो'. पुणून तो 'बरो' आसतलोच अशें म्हणूं नज. तत्त्वनिश्ट मनशान वेव्हारा मुखार दोळे धांपूक जायनात. ताणें वेव्हार वळखूंक जाय. पुणून वेव्हार वळखप वेगळें आनी वेव्हाराकडेन जुळोवन घेवप वेगळें. वेव्हार मोटो खाश्ट. मातशें जुळोवन घेतल्यार पुरो 'आनीक इल्लें, आनीक इल्लें' करीत तो मागीत रावता. ताच्यो मागण्यो तत्व भागयत रावलें जाल्यार इल्लो इल्लो करून तो आपणालोच शेक तत्त्वाचेर चलोवंक लागता.

आनी एक दीस तत्वाचो खून करून मेकळो जाता. इतलो 'वेव्हार' तत्वनिश्ठ मनशाक कळुंकूच जाय. खबर आसुंकूच जाय. ताणें सतर्क रावकूच जाय. जागरूक रावंक जाय. खंयमेरेन वेव्हारा वांगडा वचचें आनी खंय पावतकूच 'ना', हाचे मुखार वचपाचें 'ना' म्हूण थारावचें हो विवेक ताच्यांत जागरूक आसुंकूच जाय.

आमचे मजगतीं वेव्हारवादी लोक नात अशें म्हणूंक येवपाचें ना. पयलींय आशिल्ले, आयजूय आसात. पुणून तांची आवतिकाय पळोवची - काकुळटेणी जाल्या : सत्वशून्य, तत्वशून्य जावन ते कांय सत्ताधिशं मुखार आनाळ्यो गुनाळ्यो काडीत रावल्यात. केन्नाय चुकून तांचे मुखार पडला जाल्यार हाडाचो एक कुडकोच पडला. हाचे परस चड 'फायदो' तांकां जावंक ना. वेव्हारान तांकां तो करून दिवंक ना.

जे कोण तत्वाक धरून रावले, परिस्थिती मातूय अनुकूल नासतना झगडत रावले. 'अंतीं जैत आमकांच मेळूंक जाय' ह्या भावार्तान झुजत रावले. मनस्ताप, उतळताप, संताप, सगळें सोंशीत रावले. तांकां 'अपेशी' म्हणून नज. तांकां जाय आशिल्लें तें तांणी घडोवन हाडलां म्हणपाचें दिसून येतलें. तांचे सारके 'यशस्वी' दुसरे नात.

ध्येयवाद्यांनी आपणाली ही वाट सोडपाची इल्लीय गरज ना. तांणी वेव्हार पळोवपाचो. ताका सारको वळखुनूय घेवचो. पुणून ताका शरण वचचें न्हय. ताचो पाखो तर निखालूस घेवचो न्हय.

अजून जें कितें सादपाचें आसा तें आमी तत्वनिश्ठ रावले जाल्यारूच सादूंक पावतले. ज्या दिसा वेव्हाराकडेन जुळोवन घेतले, त्याच दिसा आमी पडटले आनी साप शेणटले.

जे चळवळींत तत्वनिश्ठ लोक चड तीच चळवळ आयजमेरेन यशस्वी जाल्या. तेच चळवळीन समाज वयर काडला. तेच चळवळींत पडिल्ले लोक सदां हड्डें मुखार काडून चलूंक पावल्यात.

वेव्हारवादी लोकांनी समाज सकल उडोवपा पेल्यान दुसरो कसलोच पुरुशार्थ करूंक ना. खंयच करूंक ना.

११४. जवाहरलाल नेहरूंक एकूच मत्त ! आनी तांगेल्या प्यूनाकूय एकूच मत्त ! कित्याक म्हूण? दोगूय 'सारके' म्हूण? खंयच्या अर्थान दोगूय सारके?

दोगांकूय भूक लागता, दोगांकूय तान लागता, भूक आनी तान

भागतकूच दोगांचोय जीव धादोसभरीत जाता, ह्या अर्थान दोगूय सारके. दोगांकूय पुरो जाता आनी पुरो जातकूच दोगूय सुस्त न्हिदून दुसऱ्या दिसा सकाळीं उठ्ठात तेन्ना नवे ताल्ल - फ्रेश जावन उठ्ठात ह्या अर्थानूय दोगूय सारके.

चोरी केली, खून केलो जाल्यारूय दोगांकूय एकेच तरेची ख्यास्त जाता ह्यावूय अर्थान सारके.

दुसरे खंयचेच नदरेन सारके न्हय. ज्ञानान, अणभवान, कर्तुत्वान, प्रभावान, योग्यतायेन, दोगूय वेगळे. सामके वेगळे. आकांताचें अंतर आशिल्ले.

मागीर, दोगांकूय लोकशायेन एक एकूच मत्त कशें दिलें? दोगांकूय खंयचे नदरेन तिणें सारके मानले? दोगांयचो आत्मो एक. मनशा मनशा मजगतीं बुददिचो फरक आसूं, शक्तियें अंतर आसूं, तांच्या आत्म्यांत फरक ना, अंतर ना. ह्या तत्त्वाक धरून दोगूय सारके मानले?

पुणून हें तत्व वेदान्ताचें. लोकशाय केन्नापसून वेदान्ताची भास उलोवपाक लागली?

लोकशायेंत सगळे सारके अशें आमी म्हणटात तेन्ना आमकां सांगपाचें आसता तें हें -

मनीस जल्माक खंयचेय जातींत आयिल्लो आसूं - बामण आसूं, म्हार आसूं, दुडवांचे नदरेन खंयच्याय पांवड्याचो आसूं - गिरेस्त आसूं, गरीब आसूं, ताका वयर सरपाक सारकीच संद मेळूंक जाय. वयर सरपाक कोणाचीच कसलीच आडखळ जावंक जायना. सगळ्यांक सारके लेखूंक जाय. कोणाकूच कसलेच खाशेले अधिकार आसूंक जायनात.

जवाहरलाल आनी तांचो प्यून एक ह्याच एका अर्थान.

११५. लोकांच्या बऱ्या भल्याचीं खूबशीं कामां आयज आमी सरकाराच्या माथ्यार धुकलून दिल्यांत. हीं कामां सरकारानूच करपाचीं अशें आमी थारायलां. आनी सरकार आमी सरसमान लोकांच्या हातांत दिवन उडयलां. हाका लागून जाता कितें - जांकां आमी वेंचून दितात तांच्या हातांत सरकार वता. आमी वेंचून कोणाक दितात? जांकां आमी 'आमचे' मानतात तांकां. आनी 'आमचे' मनीस सदां 'आमच्याच पांवड्या' चे आसतात. म्हळ्यार, सरसमान बुद्दिचे आसतात.

सरसमान बुद्दिचे लोक सदां रुढिवादी, परंपरावादी, कसलोय बदल कोणूय करूंक भायर सरलो जाल्यार ताचो विरोध करपी आसतात.

म्हळ्यार, प्रतिगामी, प्रतिक्रियावादी आसतात.

जावंक कितें जाय?

जांकां समाजांत बदल घडोवन हाडपाचे आसात तांणी सरकारांत वचून आपणालो वेळ होगडावंक जायना. सरकारांत रावन कसलेच बदल घडून येवपाचे नात. सरकारांत वचपाचें तें 'जें चलता तेंच चलोवंक सोदतल्या' लोकांनी. समाज बदलूंक सोदतल्यांनी सरकारा भायर रावंक जाय. आनी सत्येच्या राजकर्णा बदला शक्तिचें राजकर्ण करूंक जाय.

श्रीकृष्णान पांच साम्राज्यां मातयेभरवण केलीं. पुणून एकूय साम्राज्य हातांत घेवन चलयलें ना. महात्मा गांधीन पस्तीस वर्सां भितर स्वराज्य हाडून दिलें. स्वराज्यांत आपूण राष्ट्रपतीय जाले नात, प्रधानमंत्रीय जाले नात. जयप्रकाश संकश्टा वेळार सर्वोदय सोडून राजकर्णांत आयले. इन्दिरा गांधीची हुकुमशाय घट जावचे पयलींच पोखरून उडयली. पुणून सरकार तांणीय आपणा हातांत घेतलें ना. कित्या खातीर? सरकारांत वचून समाज बदलूंक येना म्हणपाची हांकां सगळ्यांक खातरी पटिल्ली. तांकां सरकारां चलोवपाचीं नाशिल्लीं. समाज बदलपाचे आशिल्ले.

लोकशायेंत प्रज्ञावादी मनीस सरकारांत केन्ना वचचो ना. तो भायर रावतलो आनी सरकारी सत्येक लोकांचे सत्येच्या अंकुशाखाला दवरतलो.

१९६१ पंच्यांयशीं वर्सांचे पिरायेर लेगीत काकासायब एकासारके भोंवताले. एकेकडेन खंयच बसून रावूंक नाशिल्ले. विचारानूय ते नवे ताल्ल आसताले. आनी केंस पिकिल्ले तरूय म्हातारपण तांकां आफडूंक पावूंक नाशिल्लें.

सगळ्यांक अजाप जातालें.

कोणेय तांकां विचारलें, 'आयज लेगीत नवीं नवीं कामां हातांत घेवन तीं पुरीं करपाची उर्बा तुमच्यांत दिश्टी पडटा ती खंयच्यान आनी कशी येता?' जाल्यार ते जाप दिताले, 'जो एका सारको भोंवत आसता ताका म्हातारपण आनी मर्ण केन्ना धरूंक पावना. तो सदां तरणोच उरता. हांव भोंवत आसतां म्हूण हांव हीं कामां करूंक पावतां.'

भोंवपी मनीस मनान नवो ताल्ल उरता आनी मनान नवो ताल्ल आसता तो सपसप म्हातारो जावंक पावना, हें खरें. पुणून काकासायबांच्या नव्या-ताल्लपणाचें आनीक एक कारण आशिल्लें -

जो समाज तांकां दायजान मेळिल्लो ताच्या दुख्खाकडेन ते एकरूप जावंक पाविल्ले, तशे ह्या सुखदुख्खा पसून ते अलिप्तूय रावंक शिकिल्ले.

तांच्याच उतरांनी सांगचें जाल्यार 'तादात्म्य' आनी 'ताटरस्थ' दोगांचोय तांणी आपणाल्या जिवितांत सुरमेळ जुळोवन हाडिल्लो. संवसार जसो दुख्खान भरला तसो सुखानूय भरला अशें ते मानताले. आनी ह्या संवसारांत जियेता आसतना हात पांय हालोवन, करण्यो करून जियेवंक जाय अशें म्हणटाले.

जें सुखदुख्ख, लाव-लुकसान, येस-अपेस वांट्याक येता तें अलिप्तपणान भोगूंक जाय हें तत्वज्ञान काकासायबांत घट पाळां घेवन राविल्लें. म्हणूच, ते केन्ना निर्शेनाशिल्ले खर्शेनाशिल्ले. सदां प्रसन्न आसताले.

जाचें मन प्रसन्न तो सपसप म्हातारो जायना.

११७. कितें जालां आयच्या संवसाराक, समजना. भुरगें अजून जल्माक येवंकूच ना - येवपाचें आसा म्हूण सुलुसूच लागल्यार पुरो - आवय बापूय उठ्ठात, खंयचे तरी एके नांवाजते शाळेंत वतात आनी थंय ताचें नांव घालून येतात.

आनी ही 'नांवाजती' शाळा भुरग्याक 'केजी'त 'अॅडमिट' करिनाफुडें ताका 'रिंगा रिंगा रोझीस, पॉकेट फूल ऑफ पोझीस, हाश्शा, हुश्शा, ऑल फॅल डाउन' करून इंग्रजींतल्यान गावंक नाचूंक शिकयता ! कितें शिकता जातलें बावडें, ताकाच खबर !! इंग्रज भुरग्यांक कोणेंय 'आरे आरे बाबू, खंय रे तुजो शाबू? शाबू पडलो कुळण्यांत, बाबू हांसता पाळण्यांत' हें गीत शिकयल्लें जाल्यार जें कितें तीं 'शिकतलीं' आशिल्लीं तें आमचें भुरगें आयज केजींत 'रिंगा रिंगा रोझीस' गावन शिकता.

हाका 'शिक्षण' म्हणिनात.

भुरग्याचें शिक्षण चल्लां अशें केन्ना म्हणूंक येतलें? भुरग्याच्या तोंडांतल्यान जीं उतरां भायर सरतात तांचो अर्थ ताका कळूंक लागतलो तेन्ना. कोर्दिचे बावले भाशेन भुरग्यांच्या तोंडांतल्यान इंग्रजी उतरां भायर सरिल्लीं पळोवन भुरगें 'शिकता' अशें जांकां दिसता त्या आवय-बापांयक अन्नाडी आनी शिक्षकांक मूर्ख लेखूंक जाय. केजींतल्यान भुरग्याक मेळूंक जाय तें ताच्या भोंवतणच्या संवसाराचें ताणें आपूण जावन जोडिल्लें ज्ञान, किरा भाशेन पाठ केल्लें न्हय.

पुणून कोण समजावन सांगतलो भुरग्यांच्या ह्या अन्नाडी आवय-बापांयक?

हांव विचारतां - हे आवय-बापूय केजीचे पिरायेर खंयचे शाळेंत ज्ञान

जोडूंक गेल्ले ? हेरांचें नकळं, पुणून म्हजे भोंवतणचीं सगळीं भुरगीं धा वर्सांची जाय सर दोंगरार वचून म्हुट्टे काड, मळ्यांनी वचून पिपन्यो चोर, कुळागारांनी वचून तोरंगां काड, तळयेंत वचून पेंव, असलींच सगळीं आडांगपणां करतालीं आनी ह्या आडांगपणांतल्यान शिकतालीं. हांव आमकां श्रीकृष्णाचे परंपरेंतले मानतां. तो भुरगेपणांत खंयचे शाळेंत शिकूंक गेल्लो ? पंदरा वर्सांचो जायसर तो फकत आडांगपणांच करतालो. ओत, वारो, पावस सोंसून जशें झाड वाडटा, तसो तो गोरवांच्या, गोप-गोपींच्या, सैमाच्या सांगातान वाडला. पंदराव्या वर्सा कंसाक मारून बंदखणींत पडिल्ल्या आवय-बापायक सोडोवन हाडले उपरांतूच तो सांदिपनीच्या आश्रमांत शिकपाक गेला. आनी केदे बेगीन कितल्यो विद्या शिकला! ताचे परस ज्ञानी दुसरो कोण जाला व्हय?

श्रीकृष्णाच्या जिविताचें हें आंग मात्शें नियाळून पळोवचें, म्हणटकूच शिक्षणाच्या नांवान आमी भुरग्यांचें भुरगेपण कशें चिड्डून, माड्डून उडयतात तें लक्षांत येतलें.

केन्ना केन्ना दिसता, शिक्षणाच्या नांवान तुर्ताक भुरग्यांचो छळ चल्ला म्हूण आयच्या शिक्षणाचेर बंदी हाडची अशें म्हणून एक रीट पेटीशन करचें आनी कोर्टांत वचचें. कोर्ट कोणाचे वटेन न्याय दिता तो तरी पळोवंक मेळटलो आशिल्लो ! कोर्ट हीच एक आस्त उरल्या आयच्या ह्या भारत देशांत.

११८. भुरग्यांक कांय समजना म्हणटात तें खरें न्हय. तांकां सगळें समजता. तीं सगळें पळेतात. सगळें आयकतात. आनी पळेतात आयकतात तांतुंतल्यान 'घेवंक जाय तें' घेतात.

पयर एकल्यान एक खबर सांगली. तागेलें भुरगें पाळण्यांत आशिल्लें. ताणें दोळे धांपिल्ले. आवय-बापायन तें न्हिदलां जातलें अशें धरलें आनी 'प्रणयचेष्टा' सुरू केल्यो. भुरग्यान खंय त्यो पळेल्यो आनी ताणें कूस परतली.

हांवें म्हळें, 'अँ, हाचे वयल्यान तुमी करतात तें कितें तें ताका कळ्ळां जातलें अशें म्हणूंक जावचें ना.... बोला-फुलाक गांठ म्हणटात तशी, तुमच्यो प्रणयचेष्टा सुरू जाल्यात त्याच वेळार जिस्त ताणें कूस परतिल्या... प्रणयचेष्टा पळोवन कूस परतिल्या अशें म्हणप समा जावचें ना....'

तो म्हणपाक लागलो, 'तूं म्हाका सांगता?... हांवूय एका काळार भुरगो आशिल्लों.... म्हाका घट्ट याद आसा... रातचो दोळे धांपून पडटालों. न्हिदनाशिल्लों. दोळे धांपून आसलों तरुय जागोच आसतालों. हांवें एक फावट

म्हज्या आवय-बापायक प्रणयचेष्टा करता आसतना पळेल्लीं... अडेच तीन वर्सांचो आसूंक जाय हांव तेन्ना. हें कितें चल्लां तें म्हाका हय-न्हय-शें कळिल्लें. तें पळोवपा खातीर हांव केन्ना केन्ना न्हिदेचें सवंग घेतालों. तांगेल्यो प्रणयचेष्टा सुरू जाल्यो म्हणटकूच ल्हवू दोळे उकते करून त्यो पळेतालों... म्हाका कांय समजनाशिल्लें अशें न्हय....'

भुरगीं ल्हान आसलीं तरी 'पूर्ण' आसतात. भोंवतणच्यो ल्हान व्हड सगळ्यो गजाली पळोवन 'घेवंक जाय' तें तीं घेतात आनी आपणाक घडयत रावतात.

१९९. काळो पयसो भायर येवंक जाय. ना जाल्यार खंय आमची उदरगतिची एकूय येवजण मुखार वचपाची ना. सुमार एक लाख कोटी रुपये काळे जाल्यात असो अदमास आसा.

हो काळो पयसो भायर कसो काडपाचो? 'तुमी पयसो भायर काडात, तुमकां ही सवलत मेळटली, ती मेळटली' असलीं आश्वासनां सरकारान दिलीं म्हूण काळो पयसो भायर येवपाचो ना.

खरेपणानशीं काळो पयसोच कोणाक करूंक मेळूंक जायना.

हालिसाराक कितले-शे 'घोटाळे' उक्ताडा आयले. सुमार सतरा घोटाळे ह्या दोनचार वर्सांत गाजले. ख्यास्त कोणाक जावंक ना खरी, पुणून कोणा कोणाचे हात ह्या घोटाळ्यांनी घुस्पल्यात हें जगाक कळ्ळें. राष्ट्रीय चारित्र्य म्हणटात तें कोणांतूच ना - सत्येर आशिल्ल्या फुडान्यांत ना, विरोधी पंगडांतल्या फुडान्यांतूय ना; प्रशासनांतल्या अधिकाऱ्यांतूय ना, पोलिसांतूय ना - वयर सावन सकल मेरेन सगळे कडेन चोरूच चोर भरल्यात म्हणपाचें स्पस्ट बरें दिसून आयलें.

ही उक्ताडा आयिल्ल्या घोटाळ्यांची खबर. उक्ताडा येवंक नाशिल्ले कितले घोटाळे चल्ल्यात जातले, कोंत आनी हिशोब मेळपाचो ना.

हें आमच्याच देशांत घडलां अशें न्हय. दक्षीण कोरियांतले तीन राष्ट्राध्यक्ष असल्या घोटाळ्यांनी सांपडल्यात. आनी तांकां ख्यास्त जाल्या. जपानांतल्या दोगां प्रधानमंत्र्यांक चोरयेचो आळ आयिल्ल्यान जुटये वयल्यान कडेक सरचें पडलां. इटालींत तर आऱ्या-पयऱ्यान सरकारां - ह्या एकाच कारणाक लागून - बदलत आयल्यांत. कोण तरी 'खावोवपी' आसात आनी कोण तरी 'खावपी' आसात म्हूण हें चल्लां वा म्हणूं येता - खावपी आसात म्हूण

खावोवपी येवंक पावल्यात. भौराष्ट्रीय कंपन्यांनी जंय जंय आपणालें जाळ पातळायलां थंय थंय असले - उक्ताडा आयिल्ले आनी उक्ताडा येवंक नाशिल्ले - घोटाळे चल्ल्यात. आमचो देश तर बुभुक्षीत राजकर्ण्याचो. कितलें खावचें हाचो अदमास लेगीत नाशिल्ल्यांचो. सत्येचें कदेल कशें हातासचें आनी हातासले उपरांत तें कशें तिगोवन धरचें हेच एके विवंचनेंत पडिल्ल्या लोकांचो. सत्येर वचप तें फकत 'खावपा' खातीर अशें मना पसून मानतल्यांचो. काळो पयसो निर्माण हेच करतात आनी हेच तो आपापणाले शिमेंत घोळयत रावतात. तांकां ह्यो सवलती दिल्यो वा त्यो दिल्यो म्हूण काळो पयसो थोडोच भायर सरपाचो आसा ! आनी, धरूंया, सरलो, जाल्यार परतो तांचेकडेन तो जमचो ना हाचें खरेपण खंय आसा?

उपाय घेवंक जाय तो एकाच वांगडा दोट्टी आसूंक जाय. त्या उपायान सगळो काळो पयसो भायर येवंक जाय. आनी तेच बराबर काळो पयसो करपाचे दरवटेच सगळे बंद जावंक जाय.

असलो एकूच उपाय आसा - रिझर्व बँकेन घोळटिकेंत आशिल्ल्यो सगळ्यो नोटो बदलून दिवच्यो. चलतात त्यो नोटो डिसेंबराचे ३१ मेरेन चलतल्यो, ते उपरांत बदल्लेल्योच नोटो चलतल्यो, पोरण्यो चलच्यो नात असो निर्णय घेवचो. सगळो काळो पयसो भायर येतलो.

कांय वर्सां फाटीं सरकारान शंबर रुपयांच्यो नोटो बदलून दिल्ल्यो. त्यावेळार व्हडल्या व्हडल्यांचो आवरो उडिल्लो. कितलेशेच जाण आताक येवन मेल्ले. हे खेपे सगळ्योच नोटो बदलच्यो. वर्सान वर्स नोटो बदलतल्यो. फाटल्यो खंयच्योच चलच्यो नात असो नेम करचो. म्हणटकूच सगळो काळो पयसो भायर येतलो. जायत व्हय काळीज सरकाराक हो उपाय घेवपाचें? जावंक जाय. ना जाल्यार -

देशांतलो काळो पयसो भायर येवपाची आनी राष्ट्रीय चरित्र्याचो पांवडो वयर सरपाचीय आस्तूच ना.

१२०. शिक्षा चलूंक लागना फुडें शिक्षावालो गावपाक लागलो -

सत मत छोडे सूरमा, सत छोड्या पत जाय।

सत की बांदी लच्छमी, फेर मिलेगी आय।।

हांवें विचारलें, 'भैया, यह किसके शब्द हैं? कबीर के?'

'मालूम नहीं साब. मेरे दादा यह गाया करते थे. मेरे पिताजी भी गाते थे...' ताणें जाप दिली.

'अर्थ तुका खबर आसा, तूं गायता ताचो?'

'हां साब. और कहानी भी मालूम है.' ताणें जाप दिली.

'तो सुनाओ....' हांवें म्हळें.

ताणें मागीर काणी सांगली-

एक शेट आशिल्लो. सात पिळग्यांपसून ताचें घर भरून दार ओततालें. कोणाचेंय दुख्ख पळोवन ताचें काळीज कळवळून येतालें. सगळ्यांक पावतालो. 'ना' कोणाक म्हणी नाशिल्लो. एक दीस वाटेर एकेकडेन ताका एकली मर्तमडी बायलमनीस दिश्टी पडली. आंगार बोंदरां. केंस जटा जाल्ले. धुल्लान भरिल्ली. हे अवस्तेंत.

'कोण बाय तूं? तुजी अशी अवस्ता कशी जाली?' शेटजीन तिका विचारलें, 'तुजें नांव कितें?'

'म्हाका लोक दळडिरे म्हूण उलो मारतात. कोण म्हाका लागीं करिनात. नदर पडल्यार पुरो, म्हाका धांवडावन घालतात.... भीक मागून दीस काडटां', तिणें जाप दिली.

'तूं म्हगेर येवन राव. तुका कितेंच उणें पडचें ना...!' शेटजीन तिका म्हळें आनी तिका घेवन तो घरा आयलो.

घरांत पावल मात दवरलां, एकली सुंदर बायलमनीस घरांतल्यान वता ती शेटजीन पळेली. 'बाये, कोण तूं? खंय वता?' शेटजीन तिका विचारलें.

'हांव लक्ष्मी' तिणें म्हळें. 'सात पिळग्यां सावन ह्या घरांत हांव मान भौमानान आनी सुखान राविल्लीं. पुणून आयज तूं ह्या दळडिन्याक घेवन आयला. म्हाका आनी ताका केन्ना पडलें ना. तें आसता थंय हांव राविना.'

जाप दिवन लक्ष्मी नाच जाली.

दुसऱ्या दिसा सावन शेटजीच्या घरांत दळडिन्यान आपणाले हातपांय पातळावपाक सुरवात केली. शेटजीचो एक कोठवो येतालो झांझिबारा सावन माल घेवन. मुम्बय पावचे पयलीं दर्यांत बुडलो. शेटजीक रीण काडचें पडलें. रीण फारीक जालें ना. तेन्ना रीण दितल्यांनी शेटजीचो पसरो पावणेर काडलो. म्हणटासर ते घर पावणेर काडपाक आयले. शेटजी निर्शेलो. एक दीस पळे जाल्यार शेटजीच्या घरांतल्यान एक दिव्य मनीस भायर सरून वचपाक लागलो. ताचे वांगडा एक बायल मनीस आशिल्ली.

'तुमी कोण? घर सोडून कित्याक वतात?' शेटजीन तांकां विचारलें.

'हांव पुण्य.' दादल्यान जाप दिली. 'तुगेर सदां रावतालों. ही म्हजी

घरकात्र किर्ती. तूं ह्या दळडिन्याक घरांत घेवन आयलो... आमकां हांगा आतां रावपाक सुवात उरुंक ना.' ताणें जाप दिली आनी दोगांय थंयचीं लक्ष्मी ना जाल्ली तशीं ना जालीं.

एक दीस शेटजीन आनीक एकल्या तेजिश्ट मनशाक घरांतल्यान भायर सरून वता तो पळेलो. 'कोण तूं?' शेटजीन ताका विचारलें.

'हांव सत्य.. सात पिळग्यां पसून ह्या घरांत रावलों. आतां तूं म्हाका दवरुंक पावचो ना... म्हण तुंवें म्हाका सोडचे पयलीं हांव तुका सोडून वतां.' ताणें जाप दिली.

शेटजीन ताचे पांय धरले. आनी म्हळें, हांवें लक्ष्मीक वचूंक दिली, किर्तीक वचूंक दिली, पुण्याक वचूंक दिलें. हांव सगळें सोडीन. पुणून तुका सोडपाचों ना. तुजे म्हऱ्यांत रावपा खातिरुच हांवें संवसारीक सुखां आनी वैभवां सोडून दिल्यांत. केदोय विपत्ती कोंसळूं, हांव तुका सोडपाचों ना.'

शेटजीची जाप आयकून सत्याच्या तोंडार मुमुरखो हांसो फुलून आयलो. ताणें म्हळें, 'तुजे सारकेल्या सत्यव्रती मनशाक सोडून वचप म्हाका जमपाचें ना... हांव वचना.'

कांय दिसांनी लक्ष्मीन येवजिलें, 'असल्या मनशाक सोडून हांवें कित्याक वचूंक जाय आशिल्लें?... हांव आसतां थंय दळडीर राविना.' ती घरांत परती आयली. फाटोफाट किर्ती आयली.

आनी त्याच खिणाक दळडीर घर सोडून गेलें.

काणी सांगून रिखावाल्यान म्हळें, 'तीन पीढियो से हम इसी को मानकर चलते आये हैं. हमारे यहाँ हद से ज्यादा पैसा नहीं आता. मगर इमानदारी से मेहनत करके खाते हैं, कोई भूखा नहीं रहता...'

हांवें ताका म्हळें, 'हिन्दुस्तान जिवें उरलां तें तुमचे सारकेल्या लोकांचे हे संस्कृतायेक लागून.'

१२१. कबीराचें एक भजन मेळ्ळें -

मोको कहाँ ढूँढे बन्दे, मैं तो तेरे पास में ।

ना मैं देवल ना मैं मसजिद, ना काबे कैलास में ।

ना तो कौन क्रिया कर्म में, ना ही योग बैराग में ।

खोजी होय तो तुरतै मिलि हौं, पलभर की तलास में ।

कहे कबीर सुनो भाई साधो, सब स्वासों की स्वास में ।

कोणाक सोदता तूं, म्हाकाच मरे ?मागीर खंय सोदता, पापया ! देवळांत? हांव देवळांत ना. मशिदींत ना. तुका कितें दिसता, हाव काबा कैलासा सारकेल्या तीर्थथळांनी आसतलों म्हूण ?ना, हांव थंयूय ना. म्हाका जोडपाक तूं कितलीय कर्मकाण्डां कर - देवळांत वच, नाक घांस, पुजा कर, यज्ञ कर, जप कर, ब्रतां उपास कर, योग कर, घरदार सोडून रानांत वचून ध्यान कर, बैरागी जा, कितेंय कर - हांव तुका असो मेळपाचो ना. हांव जंय आसा थंय तूं पावऽच ना. म्हाका जंय सोदूंक जाय थंय तूं सोदीच ना. तुका सोदुंकूच सारकें येना. सारकें सोदूंक आयिल्लें जाल्यार, एका खिणांत हांव तुका मेळटलों आशिल्लों. खंय जाणा, तुजेच भितर, तुज्याच काळजांत. हांव इतलो लागीं आसा तुका. इतलो म्हऱ्यांत. कबीर म्हणटा, आयकशीत व्हय, तुज्या एका एका श्वासांत तो आसा. थंय ताका सोद. थंय मेळ्ळे उपरांतच तो तुका हेर कडेन दिश्टी पडटलो.

सोहिरोबान म्हळ्ळें -

जवळि असून, तुझे हृदयिं वसून.

भगवंत नये रे दिसून.

तरि तुझे काय जिणे रे असून.

विल्यम लॉ म्हणटा -

Though God is everywhere present, yet he is only present to thee in the deepest and most central path of your soul .

कबीर हेंच सांगता -

इस घट अन्तर बाग-बगीचे, इसी में सिरजनहारा !

इस घट अन्तर सात समुन्दर, इसी में नौलख तारा ।

इस घट अन्तर पारस मोती, इसी में परखन हारा ।

इस घट अन्तर अनहद गरजै, इसी में फुटत फुहारा ।

कहत कबीर सुनो भाई साधो, इसी में साईं हमारा ॥

घट - कूड; सिरजनहारा - ईश्वर; अनहद - अनाहत नाद. योगविद्येंतलें पारिभाषिक उतर हें. कुण्डलिनी खंय सामान्यतायेन सकयले वटेन तोंड करुन आसता (अधोमुख). योगीक साधनेन ती वयले वटेन तोंड करता. (ऊर्ध्वमुखी जाता) तेन्ना एक आवाज जाता. ताका 'अनाहत नाद' वा 'अनहद नाद' म्हणटात. हो नाद पुराय विश्वांत आसा.

हेच तुजे कुडींत भितर मात्शी नदर मारुन पळे. सुंदरांतल्यो सुंदर बागो आनी पोरसां, सुंदरांतलीं सुंदर नंदनवनां तुका तुजेच कुडींत भितर - काळजांत - मेळटलीं. आनी थंयच तुका 'तो' य मेळटलो. थंयच भितर तुका

सातूय समुद्र दिश्टी पडटले आनी थंयच - हृदयाकाशांत - तुका णव लाख तारे पळोवंक मेळटले. जिविताचें भांगर करपी स्पर्शमणीय तुका थंयच काळजांत भितर मेळटलो आनी रत्नपारखीय थंयच बशिल्लो दिश्टी पडटलो. संवसारांत जो नाद गाजता तोय तुका थंयच आयकूंक येतलो. आनी थंयच तरांतरांचे वझरे फुटिल्ले तूं पळेतलो. कबीर म्हणटा, बाबारे, ताका सोदपाक बेश्टोच हेवटेन तेवटेन हेडूं नाका. तुज्या काळजांतूच भितर देंव. थंयच तुका तो बशिल्लो दिश्टी पडटलो.

१२२. ईश्वर जोडूंक जाय. म्हळ्यार कितें जोडूंक जाय? ईश्वर जोडपाची जी एक खोल इत्सा आमच्यांत भितर आसा, तिचें रूप कितें ?

आयुश्यभर आमी कितें न्हय कितें जोडीत आसतात. दुडू जोडटात, हुद्दो जोडटात, सत्या जोडटात, नामना जोडटात. जोडूंक जाय म्हणिना फुडें असलेंच कितेंय तरी आमी जोडूंक सोदतात अशें दिसता.

रवीन्द्रनाथ म्हणटात, ईश्वराची जोड हे तरेची जोड न्हय. जोडिचे आमचे वळेरेंत आनीक एके गजालिची ती भर न्हय. आमी इतलें जोडलां की तेंच आमकां आतां वीट हाडूंक लागलां. हांतुतल्यान आमकां मेकळें जावपाचें आसा. हाचे परस वेगळें कितेंय तरी जोडूंक काळीज आतां आंवडेवंक लागलां. जें नित्योऽ नित्यानाम् - इतल्याच ह्या अनित्य गजालिंनीं जें नित्य म्हूण रावलां तें जोडपाक - जें रसानां रसतमः तें जोडपाक काळीज आंवडेवंक लागलां.

काळजाच्या आंवड्याचें हें रूप आमचेमुखार दवरून रवीन्द्रनाथ आमकां विचारतात, ईश्वर खंय आसा, तुमकां खबर आसा? तुमचे मुखार पातळ्ळा त्याच संवसारांत ताका पळेयात. जें जें कितें ह्या संवसारांत जल्मा येता, जियेल्ले वरी दिसता आनी म्हणटासर ना जाता - जें जें कितें अव्यक्तातल्यान व्यक्त जाता आनी आशिल्लें तशें अव्यक्तात वता - तें ईश्वरान घेतिल्लें रूप. भोंवतणच्या सैमाकडेन हे नदरेन तुमी पळोवंक लागतले तेन्ना झाडांपेडांत, किडी-मुयां पसून नखेत्रलोकां मेरेनच्या ब्रम्हांडांत तुमकां सगळेकडेन ईश्वर दिसूंक लागतलो.

मागीर तुमकांच प्रस्न पडटलो -

ह्या सगळ्या चर-अचर संवसाराकडेन आमी अजून एकरूप कित्याक जावंक पावूंक नात? आनी जेन्ना एकरूप कित्याक जावंक पावूंक नात हाचो खोलायेन तुमी सोद घेवंक लागतले तेन्ना तुमचे भितर आशिल्लीं सभावाचीं धोंगां पोंगां तुमकां एकरूप जावंक दिनात म्हणपाची तुमकां जाप मेळटली.

मागीर तुमकां हीं धोंगांपोंगां पयस करपाची तळमळ लागतली. हे तळमळीन तुमचें काळीज जेन्ना रडूंक लागतलें तेन्ना तुमच्या लक्षांत येतलें -

ईश्वर आपणाक दितूच रावला. आमीच ताका घेवंक पावूंक नात. तरातरांच्या सुवार्थांच्यो, तरातरांच्या अहंकारांच्यो, तरातरांच्या क्षुद्रतायांच्यो, वणटी आमी आमचे भोंवतणी उब्यो केल्यात आनी आमीच आमकां ह्या वणटीं भितर बंदिस्त करून रावल्यात.

ह्यो वणटी मोडात. तुमच्या आनी ताच्या मिलनांत जें जें कितें आडखळ हाडटा तें तें सगळें भायर उडयात आनी ताका संपूर्ण शरण वचात.

इतलें सांगून रवीन्द्रनाथ म्हणटात-

ईश्वराची उपासना ही खरेपणानशीं ईश्वर जोडपाची उपासना न्हय. आपणाक ओंपपाची, आपणाक दिवन उडोवपाची उपासना. जिवीत जियेता आसतना भक्ती, क्षमा, दया, संतोस, सेवा हांच्या आधारान ईश्वरा सुवादीन जावपाची ही एक साधना. देखून ईश्वर अजून आमकां कित्याक मेळूंक ना हाचो हुस्को जावंक जायना. आमी आमकां अजून ईश्वराक कित्याक ओंपूंक पावूंक नात हाचोच हुस्को काडूंक जाय.

'साधने'ची सगळी वाट मागीर आमचे मुखार स्पस्ट जातली.

१२३. ईश्वराक कोणें जगदीश म्हळा. कोणें राज-राजेश्वर. तर कोणें संवसाराचो धनी म्हळा. ईश्वराक कितल्या-शा नांवांनी लोकांनी उलो मारला. तात, मात, गुरु, सखा... एक आनी दोन न्हय, हजार नांवांनी मारला.

गांधीन? ताका 'नम्रता के सम्राट' म्हूण पाचारला.

संवसारभरच्या धर्मीक अध्यात्मीक साहित्यांत हें संबोधन सामकेंच आगळें वेगळें. ते म्हणटात -

हे नम्रताके सम्राट !

दीन भंगी की हीन कुटियाके निवासी

गंगा, यमुना और ब्रह्मपुत्र के जलों से सिंचित

इस सुंदर देश में

तुझे सब जगह खोजने में हमें मदद दे ;

हिन्दुस्तान की जनता से

एकरूप होने की शक्ति और उत्कंठा दे।

हे भगवान !

तू तभी मदद के लिए आता है,

जब मनुष्य शून्य बनकर तेरी शरण लेता है।

हमें वरदान दे,

कि सेवक और मित्र के नाते

जिस जनता की हम सेवा करना चाहते हैं,

उससे कभी अलग न पड़ जायें।

हमें त्याग, भक्ति और नम्रता की मूर्ति बना,

ताकि इस देश को हम ज्यादा समझें

और ज्यादा चाहें...

वेदीक परंपरेतलीच एक प्रार्थना ही. वेदांत आयलां -

नम इन् उग्रं नम आ निवासे

नमो दाधार पृथिवी उत् दयाम.

- नमळायेच व्हड. हांव नमळायेची उपासना करतां. नमळायेच धर्तरी आनी स्वर्ग
आंगार घेतल्यात.

तत् नम इत्युपासीत

नम्यन्ते अस्मै कामाः

- नमळायेच ताची उपासना करूंक जाय. जो नमळायेच ताची उपासना करतलो
तागेल्यो सगळ्यो वान्सा, सगळ्यो कामना मान सकल घालतल्यो - तो निर्विकार
जातलो.

गांधीन एकूच कविता बरयल्ली.

पुणून उपाट अर्थां भरिल्ली.

१२४. गीतेन सांगलां तेंच कुराणांत मेळटा, तेंच बायबलांत येता, तेंच
अवेस्तांत आसा, अशें कितलो तेंप आमी एकामेकांक सांगीत रावतले ? रामकृष्ण
परमहंसान सुरु केल्लें हें सांगपाक. ताका आतां शंबरांवयर वर्सां जालीं. तरुय
आमी तेंच एकामेकांक एका सारकें सांगीत रावल्यात. आनी तरुय धर्म एकामेकां
लागीं अजून येवंक पावूंक नात. कित्याक लागून ?

सगळ्या धर्मांची शिकवण एक हें खरें. सगळे धर्म खरे आनी बरे हेंवूय
खरें. पुणून तांकां एकामेकां लागीं हाडपाक इतलें हें पावना, असो हाचो अर्थ
जालो. लागीं येवन एकामेकांक प्रभावीत करपाक आनीक कितेंय तांच्यांत आसूंक

जाय तें अजून आमी तांकां दिवंक पावूंक नात, अशें म्हणचें पडलें. आमी तांकां फकत तुमी खरे आनी तुमी बरे इतलेंच सांगलें. हाका लागून फकत धर्म-सहिष्णुतायेचेंच वातावरण आमी आमचे भोंवतणी उबें करूंक पावले. हिंदू मुसलमानांक आनी मुसलमान किरिस्तांव हिंदूंक 'सोंसून' घेवंक शिकले. पुणून धर्मसमन्वयाक जें गरजेचें आशिल्लें तें हें 'सोंसून घेवप' दिवंक पावलां व्हय ?

एकलोच जावन गेलो ह्या संवसारांत, जाणें सांगलें, 'बाबांनो, सगळे धर्म खरे आनी बरे, हें खरें. पुणून सगळे अपूर्ण उरल्यात, अर्दकुटे उरल्यात, कच्चे उरल्यात हें विसरूं नाकात. ते अशेच उरले जाल्यार ते 'फोस्सिलाइझ्ड' जातले. तांकां जिवे दवरचे आसत जाल्यार अपूर्ण धर्म पूर्ण जावंक जाय. आनी पूर्ण जावपाक सगळ्या धर्मांनी एकामेकां लागसार वचूंक जाय. एकामेकां कडल्यान घेवपा सारकें घेवंक जाय, आनी एकामेकांक दिवपा सारकें दिवंक जाय. ह्या 'इन्टरॅक्शना' बगर खंयचोच धर्म पूर्ण जावंक पावपाचो ना.

सगळे धर्म खरे आनी बरे अशें सांगपी जायते धर्मपुरुस जावन गेले संवसारांत. सगळे धर्म अपूर्ण उरल्यात, अर्दकुटे उरल्यात, कच्चे उरल्यात अशें सांगपी एकलोच धर्म-पुरुस हो.

आमकां घडोवन हाडपाचो आसा तो धर्मसमन्वय. कोणाच्याच आगळेवेगळेपणाक - identity क बादा येवंक दिनासतना सगळ्यांक एकठांय हाडून तांचें एक धर्मकुटूंब सुरू करून तें आमकां चलोवपाचें आसा. ह्या धर्म कुटुंबांत हिन्दू हिन्दूच उरतलो. पुणून फकत हिन्दुंचो उरचो ना, सगळ्यांचो जातलो. तसो मुसलमान किरिस्तांव मुसलमान किरिस्तांवूच उरतलो. पुणून मुसलमान फकत मुसलमानांचो आनी किरिस्तांव फकत किरिस्तांवांचो उरचो ना. दोगूय सगळ्यांचे जातले.

केदो भव्य आदर्श दवरिल्लो ताणें देशा मुखार !

१२५. ज्या तत्वान संवसार घडला तेंच तत्व म्हज्यांत आसा. हें भायर आनी भितर जें आसा ताका वळखप हें खरें ज्ञान - हो विचार युगांचीं युगां जालीं, संवसारांत चलत आयला. आमच्याच देशांत न्हय, सगळे कडेन. जांकां आमी आदिवासी अवस्थेंतले लोक म्हणटात तांच्यांत लेगीत.

ह्या विचारांत 'कांय अर्थ ना', 'हें सगळें फकांड' अशें कितलेंय कोणेंय सांगूं, ह्या विचाराक दांबून दवरप कोणाक अजून जमूंक ना.

कित्याक, मनशाची ही भितरली ओड. ताची तृतीय भितरली.

भितरली ही तृप्ती जोंडपाखातीर मनीस जेन्ना आधार सोदता तेन्ना विद्वानांनी बरयल्लीं पुस्तकां हातांत घेना. घेता तुकारामाक, कबीराक, सूरदासाक वा असल्याच कोणा संताक.

मागीर तो खंयच्याय धर्माचो आसूं.

बाबा श्रीरामकृष्ण परमहंसाचो उपदेश जितले ओडीन वाचतालो तितलेच ओडीन जलालुद्दीन रुमीच्यो कविताय (फ्रेंच भाशेंत अणकारिल्ल्यो) वाचतालो. आनी तितल्याच भक्तिभावान 'इमितासांव दु क्रिस्तु' वाचतालो.

म्हाका डॉ. राधाकृष्णना परस गुरुदेव रानडे आवडटा. वामन पंडिता परस ज्ञानेश्वर आवडटा. कबीर, सूर, मीरा, तुकाराम, नानक हेय आवडटात. पंडितां परस हांकांच तें बरें समजलां अशें दिसता आनी तें समजून घेवपाक तांचोच आधार हांव घेतां. ते म्हाका आधारूच न्हय, तर धिरूय दितात.

ख्रिस्तान म्हळ्ळें, Blessed are the pure in heart for they shall see God. कित्या खातीर, सांगूंक नकळं. पुणून जो मनान निर्मळ, काळजान पवित्र, ताची जिविता कडेन पळोवपाची नदर वेगळी आनी, व्यासंगी विद्वान संवसारी मनशाची नदर वेगळी. कोण संत आनी कोण निखटो पंडित हें सोंपेपणान वळखुंकूय येता.

ब्रह्मविद्या ही विद्याच असली तरूय ती येवपाक मनीस निर्मळ प्रेमळ नम्र अजू - pure in heart आसचो पडटा.

१२६. सकाळच्या स्वाध्यायाक हालीं उपनिषदां घेवन बसलां. हिमालया सारको पर्वत ना, तसो उपनिषदां सरको ग्रंथ ना, अशें विनोबांनी म्हळ्ळें. फाटल्या चार दशकांच्या अणभवान म्हजेंय हेंच मत जालां.

उपनिषदांत काव्य उपाट भरलां, तितलेंच तत्वज्ञानूय भरलां.

शॉपेनहावराच्या हातांत तीं पडलीं तेन्ना तो खंय इतलो उचांबळीत जाल्लो की तीं माथ्यार घेवन तो नाचपाक लागिल्लो. हांव सोदतालों तें सगळें म्हाका उपनिषदांत मेळ्ळें... आयुश्यभर वाचपाक म्हाका तें एकूच पुस्तक पुरो 'अशें तो सांगीत राविल्लो.

म्हाका हाचें निखालूस अजाप जायना. उपनिषदां म्हळ्यार उपनिषदां. तांची रूचूच वेगळी. रवीन्द्रनाथांची वाड उपनिषदांच्याच वातावरणांत जाल्ली. 'जीवनदेवते' ची उपासना तांका उपनिषदांनीच शिकयल्ली.

उपनिषदांची व्याख्या खासा उपनिषदांनीच केल्या -

मनशाक जेन्ना भितरल्यान जाग येता तेन्ना खंय तो उठून उबो रावता; उठून उबो रावतकूच तो गुरू सोडून काडटा, ताचे सर्री वचून रावता, ताची सेवा करता, ताचे म्हऱ्यांत बसता, म्हऱ्यांत बसून ताचें जिवीत नियाळून पळेता, तो सांगता तें आयकता, ताचेर येवजिता, ताचें चिंतन-मनन करता, तें सारकें समजून घेता, तें चलणुकेंत हाडटा आनी निमाणें 'विज्ञाता भवति' अणभवान जाणकार जाता. ज्ञान जोडटा.

उपनिषद म्हळ्यार गुरूसर्री वचून, ताचे म्हऱ्यांत बसून निश्ठेन ज्ञान जोडप.

गुरू मनशाच्याच रुपांतलो आसूंक जाय अशें ना. मनशा रुपांतलो गुरू केंद्रा केन्ना मेळय ना. पुणून जण एकल्याच्या काळजांत एक गुरू बशिल्लो आसा - जाका आमी 'अंतर्यामी' म्हणटात. तो आठूय पार आमचेच म्हऱ्यांत आसता. आमकां केन्ना अंतर दिना. ताचे सर्री बसपाचें. तो सांगता तें आयकुपाचें, ताचें चिंतन मनन करपाचें आनी ताका सांगाताक घेवन चलपाचें.

ज्ञान जोडपाची हीच सगळ्यांत बरी तरा. जिवीत जियेवपाचीय ही बऱ्यांतली बरी कला.

उपनिषदांक 'वेदान्त' ह्या नांवानूय जाणकार वळखतात. वेदान्त म्हळ्यार, वेद सोंपतकूच, वेदां भायर मेळटा तें ज्ञान. ज्ञान वेदां भायर आसा, वेद सोडून दिले उपरांतूय तें जोडूं येता असो हाचो अर्थ.

आपणाल्याच दायजाचें हे भाशेन खंडन आनी निशेध करपी धर्मग्रंथ संवसारांत खंयच पळोवंक मेळचो ना. आमी शिमंत बांदिल्ल्या संवसारांत जियेत आयल्यात. शिमे भायलें - असीम - जोडपाचें आसत जाल्यार परंपरेन मेळिल्लें दायज आमकां सोडून भायर येवचें पडटलें अशें फकत उपनिषदांच सांगूंक पावल्यांत.

वेदीक परंपरे आड फकत बुद्धानूच बंड केलें म्हणटात तें खरें न्हय. बुद्धा पयलीं उपनिषदांनी केल्लें.

म्हाका उपनिषदांची ओड ती आनीक एका कारणाक लागून -

संवसारांत चडशे सगळे धर्मग्रंथ 'तूं पातकी, देवाक शरण वच, तोच तुका वाट दाखयतलो' अशें सांगीत आयल्यात. हे शिकवणेक धरून 'तूं दयालू दीन हों, तूं दानी हों भिखारी / हों प्रसिद्ध पातकी, तूं पापपूज हारी' अशें तुळशीदासा सारकेले संतूय गायत रावल्यात. उपनिषदां म्हणटात, 'च्यें, च्यें, च्यें. तूं पातकी न्हय, तूं दीन न्हय, तूं भिकारी न्हय... तूं 'तो' (तत् त्वम् असि)... ताचेंच रूप तूं. चैतन्यान भरिल्लें. तुगेलें हें रूप पयलीं सारकें वळखून घे ; तुका पातक आफडूंक लेगीत पावचें ना...'

आपूण 'ताचें'च एक रूप म्हूण मनशाक कळत जाल्यार तो आत्मविस्वासान भरून येतलो आनी अख्खो संवसार ताचे आड गेलो जाल्यारूय धिरान पावलां घालीत तो एकलोच मुखार वतलो.

खरें, हिमालया सारको पर्वत आमच्याच देशांत पळोवंक मेळटा. गंगे सारकी न्हंयूय आमच्याच देशांत पळोवंक मेळटा. जोगा सारको घसघसोय आमच्याच देशांत पळोवंक मेळटा.

उपनिषदां सारको ग्रंथूय ह्याच देशांत निर्माण जावंक पावला. देखुनूच जावंये, होच देश बुद्ध, गांधी सारकेले म्हपुरुस निर्माण करूंक पावला.

उपनिषदां जांणी वाचूंक नात ते अन्नाडी.

उपनिषदां जे भाशेंत नात ती भास दळदिरी.

१२७. तैत्तिरीय उपनिषद वाचपाक उकतें केलें. कितें मेळचें म्हाका ? एक Convocation Address. पोरणो. पुणून नवो ताल्ल. सूर्य पोरण्यांतलो पोरणो आसून लेगीत सदां उदेता तेन्ना नवो ताल्ल आसता, तसलो.

भुरग्याचें शिकप सोंपलां. तो आश्रम सोडून घरा वचपाक भायर सरला. आचार्य ताका सांगता—

तूं हांगासल्ल्यान वता त्या संवसारांत तुका कसले लोक मेळटले, सांगूं येना. बरे मेळटले हाचें खरेपण ना. कसलेय मेळूं, तुजी चाल-चलणूक समा आसूंक जाय. म्हज्या विद्यार्थ्यांक सोब सारकी आसूंक जाय. म्हूण तुका आयज हांव चालचलणुकेची एक भुती बांदून दितां. आयुष्यभर तुका ती उपकारा पडटली.

पयले सुवातेर - सत्यं वद. सदांच सत्यान चलतलों, सदांच खरें उलयतलों असो नेम कर. तुजे भोंवतणच्या संवसारांत फटींगपणां करून तरतरिल्ले लोक तुका जायते मेळटले. तांचे सारको तूं जावं नाका. फट उलोवन केदोय लाव जाता जावं आनी खरें उलोवन केदेंय संकश्ट कोंसळटा जावं, तूं फट केन्ना उलोवं नाका. सदां खरें उलय. जो फट केन्ना उलयना ताच्या तोंडांतल्यान जें भायर सरता तें फट केन्नाच जायना. जंय फटींगपणांच चड चलतात थंय एकलो तरी खरें उलोवपी, सत्याक धरून चलपी आसूंक जाय. हो एकलोच समाजांतलीं फटींगपणां ना करूंक पावतलो, समाजांतलीं फटींगपणां ना करपाचो दुसरो मार्ग ना. तूं असलो जा.

दुसरे सुवातेर - धर्मम् चर. मनीसपणाक धरून चल. कितलोय आनी

केदोय लाव जावं, मनीसपण सोडचों ना, मनीसपणाक बादा येत, लजेन मान बागोवची पडत असली कसलीच करणी आपणाकडल्यान घडची ना हाची जतनाय घेतलों म्हणपाचो नित्शय कर. जंय सगळे मनीसपण सोडून वेव्हार करतात थंय एकलो तरी मनीसपणाक धरून चलपी आसूंक जाय. समाजाक मनीसपणाचे वाटेर हाडपाचो दुसरो मार्ग ना. तूं असलो जा.

तिसरें - **स्वाध्यायात् मा प्रमदः** स्वाध्यायांत आळसाय करूं नाका. शिकपाचें सगळें शिकून जालें, आतां आनी-आनी कितें शिकपाचें उरलां, अशें म्हणूं नाका. शिकपा सारकें संवसारांत इतलें भरलां की ताचो लाखावो वांटो लेगीत शिकून घेवपाक एक जल्म पावचो ना. म्हूण आयुश्यभर शिकत रावंक जाय. सद्दां नवें नवें शिकतलों असो नेम धरूंक जाय.

तैत्तिरीय उपनिषदांतलो हो गुरु स्वाध्यायाक आनी प्रवचनाक - शिकप आनी शिकोवप हाका - एक व्हड, ऊंच आनी कुळवंत (noble) वेवसाय मानतालो. कित्याक, हाचे पयलीं तो सदांच भुरग्यांक सांगीत आयिल्लो - तुमी कितेंय करात - सत्य चलणुकेंत हाडपाचो यत्न करात, तप करात, इन्द्रियां आनी मन आळाबंदा हाडपाक वावरात, लग्न जायात, घर संवसार घेवन बसात, लौकीक वेव्हार सगळे करात, पै-पावण्यांची सरबराय करात. पुणून शिकप आनी शिकोवप हांतूंत खंड पडूंक दिवं नाकात. - **सत्यंच स्वाध्याय प्रवचनेच, तपश्च स्वाध्याय प्रवचनेच, दमश्च स्वाध्याय प्रवचनेच, शमश्च स्वाध्याय प्रवचनेच.**

जो शिकना आनी शिकयना ताची तकली उबगणी आनी उबगण हाडपी जाता, झेमेल्ले सारकी जाता, तिची धार वता. तो मतिमन्द जाता. मनीस सदां तरतरीत बुद्दिचो उरूंक जाय, म्हूण हो गुरु भुरग्यांक **स्वाध्यायात् मा प्रमदः** म्हूण सांगता. आयुश्यभर नवें नवें वाचात, नवें नवें कितेंय शिकात अशें सांगता. संवसारांतल्यो सगळ्यो न्हंयो जश्यो समुद्राक वचून मेळटात तशें शिकपी भुरगे आपणासरीं धाय दिकांत सावन येवचे म्हूण मागपी हो गुरु आशिल्लो. **'यथाऽऽपः प्रवता यन्ति... एवं मां ब्रह्मचारिणो धातरायन्तु सर्वतः'** तो आतां ह्या भुरग्यांक सांगता, म्हजो हावेस तुमी जाणात, नवे नवे भुरगे धाय दिकांत सावन शिकपा खातीर म्हजे सरीं येवंक जाय. तुमकां पळोवन दुसऱ्या भुरग्यांक हांगा येवपाची प्रेरणा जावंक जाय. ही म्हजी इत्सा भागयात. **आचार्याय प्रियं धनम् आहृत्य.** ही परंपरा तुटूंक दिवं नाकात. देवांच्या, ऋषिंच्या, पितरांच्या, आवय-बापायच्या - सगळ्यांच्या रिणांतल्यान मेकळें जावंचें. ते खातीर ज्यो ज्यो करण्यो करूंक जाय करात. **यानि अनवद्यानि कर्माणि तानि सेवितव्यानि नो इतराणि.** दुसऱ्यो करच्यो न्हय. तें कित्याक, (म्हजे) गुरुचे म्हऱ्यांत रावन ताचे चाल-चलणुकेंतलें कितेंय घेवंचें जाल्यार बरें तेंच घेवंचें. दुसरें न्हय. **अस्माकं यानि सुचरितानि तानि त्वया**

उपास्यानि नो इतराणि. आमचे परसूय व्हड कोणूय तुमकां मेळ्ळे - उजू चलणुकेचे, सोंशीक, संयमी, बुदवंत - आनी तांचेकडल्यान खंयच्याय प्रसंगार बुद्द घेवची-शी दिसली जाल्यार अनमन नासतना घेवची. पुणून दोळे धांपून न्हय, विवेक जागरूक दवरून. कितें करचें, कितें करचें न्हय- कितें केल्यार बऱ्याक पडटलें आनी कितें केल्यार आंगलट येतलें हे तरेच्या घुटमळ्यांत पडिल्ले आसतना बऱ्या विचारांचो, उजू चलणुकेचो, बुद्द घेवपासारको बुदवंत ह्या प्रसंगार कितें करतलो आशिल्लो हाचो विचार करचो आनी ते प्रमाण निर्णय घेवचो. एषः आदेशः एषः उपदेशः एषा वेदोपनिषत् - हो आदेश लक्षांत दवरचो. हो उपदेश मतींत धरचो. वेद-उपनिषदांची शिकवण ही... एतत् उपास्यम् - हे शिकवणुकेक धरून चलचें.

आतांचीं भुरगीं डिग्र्यो घेवन युनिव्हर्सिटींतल्यान भायर सरतात तेन्ना आतांचे आचार्य तांकां कसलो उपदेश करतात काय ?

विचारचें पडलें विद्यापिठांतल्या विद्यार्थ्यांक.

१२८. महाभारतांतलें एक प्रकरण हें-

पांडवांचो लोकीक वाडत वता तसो तसो धृतराष्ट्र मत्सरान हुलपूंक लागता. ताका न्हीद पडना. तागेल्या दरबारांत कणिक नांवाचो एक बुदवंत आसता. ताका तो आपोवन हाडटा आनी सांगता, पांडवांचो उत्कर्श पळोवन म्हज्या आंगाक हुलोप पेटला. कितें करचें, समजना. तांकां आपले लेखून इश्टागत जोडची काय पेले लेखून दुस्मान करचे ? बऱ्याक कितें पडटलें तें सांग.

आनी कणिक ताका सांगता -

'दुर्योधनाची आनी भीमाची दुस्मानकाय पळेत जाल्यार दों भितरलो एकलो मेले बगर ती ना जावपाची आस्त ना. अर्जुनाची आनी कर्णाची दुस्मानकायूय तेच तरेची. दुस्मान तीन तरांचे आसतात. एक आमचे परस दुबळे. दुसरे बळान आमचे येदे. दिसरे, आमचे परस बळिश्ट. तिगांकडेनूय तीन तरांनी चलूंक जाय. दुस्मान कोणूय आसूं, केदोय आसूं, ताका सामको ना करून उडोवक जाय. ते खातीर आमची तरसाद ताचे तकलेर सदांच हुमकळ्ळेली आसूंक जाय. दुबळ्या दुस्मानाक सदां भेश्टायत रावचें. बरोबरच्याक आमच्या बळाचो अदमास लागूंक दिवचो न्हय. आनी बळिश्टाक आमचें दुबळेपण केन्ना दिश्टी पडूंक दिवचें न्हय. दुस्मानाचेर हात उबारलो म्हणटकूच त्याच खिणाक

ताका ना करुन उडोवचो. ताका अर्द-मेलो सोडचो न्हय. ताका दुबळो म्हूण उणो लेखचो न्हय. येदीशी उज्याकीट लांकूड मेळत जाल्यार पुराय रानाचो लासून गोबोर करीत. दुबळो दुस्मान कितें करीत सांगू नजो. तो आमचे पांय धरीत. भीक मागत. पुणून आमचेर केन्ना उडी घेत,सांगूं येना... दुस्मानाचीं उणीं सदांच सोदचीं. संद मेळना फुडें तीं वाऱ्यार घालचीं. गरज पडल्यार ताका माथ्यार घेवचो आनी संद मेळना फुडें आपटून मारचो. दुस्मान काकुळटेक आयलो जाल्यारूय ताची काकुळट करची न्हय. आमच्या मनांत कितें आसा तें केन्नाच ताका कळूंक दिवचें न्हय. केन्ना घाळ रावचें न्हय. दुस्मान बापूय आसूं, भाव, पूत, गुरु, शिश्य, इश्ट, कोणूय आसूं, ताका दुस्मान लेखून मारचो. ताचो राग आयिल्लो आसत जाल्यार तो केन्ना दाखोवचो न्हय. अस्वडीं लेगीत ताचें वायट उलोवचें न्हय. ताचे कडेन सदां नमळायेन चलचें. काळीज मात तरसादेचे धारे इतलें तीख दवरचें. दुस्मानाकडेन जुळोवन घेता तो निमाणो फटवता...'

महाभारतांतलो हो कणिक कोण आशिल्लो, खबर ना. चाणक्यान आपणाल्या 'अर्थशास्त्रांत' भारद्वाज नांवाच्या एका राजनीतविशारदाचो उल्लेख केला. तोच घडये कणिक आसूं येता.

माकियावेली, बिस्मार्क, गॅरिबाल्डी बी येवरोपांतल्या कांय राजनीत-विशारदांनी जी राजनीत विकसावन सांगल्या ती हेच तरेची. संवसारभर हीच राजनीत चलत आयल्या.

विसाव्या शतमानांतूच एक राजनीतविशारद जालो, जाणे नवे तरेची एक राजनीत सुरु केली. ताणें सांगिल्लें-

आयज जाका आमी आमचो दुस्मान लेखतात तो फाल्यां आमचो इश्ट जावं येता, हें केन्ना विसरचें न्हय. ताची उवेखणी केन्ना करची न्हय. ताचीं छिद्रां मेळ्ळीं जाल्यार तीं केन्ना वाऱ्यार घालचीं न्हय. तो दुस्मान जाल्लो आसलो तरूय तो दुश्ट न्हय, ह्या भावार्तान ताचे कडेन पळोवचें. ताका सुधारपाची संद केन्ना होगडावची न्हय. आयज तो आमचेपसून पयस वचूं, ताका लागीं हाडपाक केन्ना अनमनचें न्हय. लागीं येतकूच ताका वेंग मारपाकूय अनमनचें न्हय. ताच्या छिद्रांचेर सदां पांगरूण घालचें.... तो दुबळो आसलो जाल्यार ताचेर लाचार जावपाचो प्रसंग आमी केन्ना येवंक दिवचो न्हय. ताची निर्भत्सना केन्ना करची न्हय. कमरासकयल तर केन्नाच वार करचो न्हय. ताच्या चुकांचो ताका उगडास करुन दिवचो न्हय, आपणेंय काडचो न्हय...

अनार्य कणिक-नीत संवसारांतली ना जावची आनी नवी आर्य राजनीत चलपाक लागची म्हूण हो मनीस वावुरिल्लो. केदी भव्य राजनीत चलयल्ली ताणें ! सदांच कणिक नितीक धरुन चलतल्या इंग्रजांक लेगीत ताचे मुखार हार

खावची पडिल्ली !

१२९. एक पंचशील बुद्धान चलयल्लें - हांव कोणाची हत्या करचों ना, चोरी करचों ना, व्यभिचार करचों ना, फटींगपणां करचो ना, व्यसनानीं पडचों ना, ह्या अर्थांचें. चारित्र्या खातीर गरजेचें.

अडेच हजार वर्सां उपरांत जवाहरलाल नेहरूनी आनीक एक पंचशील चलयलें - देशां देशां मजगतचे उजू चलणुकेचें. विश्वशांती घडोवन हाडपाक गरजेचें.

पयर काकासायबांचीं कागद-पत्रां उस्तूंक बशिल्लों तांतूंत आनीक एक पंचशील मेळ्ळें - माओचें.

चिनी भुरग्यांक राष्ट्रीय चारित्र्याची देख दिवपाक घडयल्लें.

१. अख्खो संवसार जरूय म्हजो आसलो तरूय हांव जल्माक म्हज्या देशांत आयलां. म्हज्या देशाविशीं हांव सदां भोवमान धरतलों आनी म्हजी सगळी शक्त देश वयर काडपाखातीर ओंपतलों.

२. धर्तरे वयले सगळे म्हजे भाव आसले तरूय म्हज्या देशांतल्या लोकांक हांव म्हजे घरचे लेखतलों. आनी घरच्या लोकांकडेन जसो हांव कसलोच वेगळेचार करिना तसो म्हज्या देशांतल्या लोकांकडेन करचों ना. कोणाक हांव परकी मानचों ना, वेगळे मानचों ना, आपणालेच लेखून तांचेकडेन वागतलों.

३. हांव म्हज्या हातांनी काम करतलों आनी म्हजें पोट भरतलों. फकत बुद्दिचीं कामां करून जियेवचों ना. बुद्दिचीं कामां करचीं पडलीं जाल्यारूय कुडिचीं कामां चुकोवचों ना. म्हजीं कामां हांवूच करतलों आनी दुसऱ्यांकूय तांच्या कामांत आधार दितलों.

४. देशाची संपत ही म्हजीच संपत कशी मानतलों आनी म्हजे संपत्तिचें जशें हांव लुसकान जावंक दिना तशें देशाचे संपत्तिचेंय जावंक दिवचों ना. तिची जतनाय घेतलों आनी -

५. हांव म्हजी बलायकी सांबाळून जियेतलों. रोगयाळो जावप, दुबळो जावप हाका लागून देशाचो घात जाता अशें मानतलों. घटमूट कुडूच सगळे तरेचे आनंद घेवंक पावता, आनी देशाची सेवा करूंक पावता. रोगयाळो आनी दुबळो मनीस समाजाक भाररूप जाता. हांव तसो जावंचो ना. रोगी जावप ही लजेची गजाल मानतलों.

काकासायबांनी ह्या चिनी पंचशीला सकल आपणाल्या हातांनी बरयलां-'आश्चर्य की बात है, पुराने और इन नये सूत्रों में मौलिक अंतर कोई नहीं है.'

१३०. काळ खंय बदलला. पयलीं सारको उरुंक ना.

म्हळ्यार, कितें जालां?

धरुंया, एका गांवांत एकल्यान पसरु घाला. तो भायल्यान माल हाडटा. आनी 'भेसळ' करुन विकता. ह्या पसरकाराक आमी फटींग म्हणचे नात? पन्नास वर्सा पयलींय असल्या पसरकाराक लोक फटींग म्हणटाले. शंबर, दोनशीं, पांचशीं वर्सा पयलींय म्हणटाले. आयजूय म्हणटात.

काळ ह्या मळार निखालूस बदलुंक ना.

धरुंया, गांवांत एक दोतोर आयला. तो लोकांक बरे करपा बदला तांणी भौन भौन आपणासरीं येवचें म्हूण तांची पिडा वाडयत रावता. तांचे कडल्यान जितलो दुडू ओडूं येता तितलोय ओडटा. असल्या दोतोराक आमी दुश्ट मानचे नात? शंबर दोनशीं पांचशीं वर्सा पयलींचेय लोक असल्या दोतोराक दुश्ट मानताले. आयजूय मानतात.

ह्याय मळार काळ बदलुंक ना.

धरुंया, गांवांत एक मनीस आसा. तो लोकांच्या घरांचेर सुणीं चडयता. लोकांक नाडटा, लुट्टा. ताका आमी पाडो, नागोवणो, लुटारो मानचे नात? पांचशीं हजार वर्सा पयलींय लोक असल्या मनशाक पाडो, नागोवणो, लुटारो मानताले. आयजूय मानतात. हजार दोन हजार वर्सांत ह्याय मळार काळ बदलुंक ना.

राजकर्णा सारक्या चरित्रहीण मळार कोणूय चारित्र्यवान फुडारी दिश्टी पडलो, भ्रश्टाचारांत बुडिल्ल्या प्रशासनांत कोणूय पयशाक लेगीत हात लायना असलो निर्मळ चिटणीस - ब्युरोक्रॅट- पळोवंक मेळ्ळो जाल्यार आयजूय आमकां ताचे विशीं आदर भौमान दिसता. उत्तराक पाळो दिवपी, सत्यान चलपी कोणूय मेळ्ळो जाल्यार आयजूय ताचे मुखार आमची तकली बागवता. त्यागाची, निःस्वार्थी सेवेची आयजूय आमी कदर करतांत. आपणालें शील विकून पयसो करपी बायल-मनीस पळेली जाल्यार आयजूय आमकां तिचो अबको येता. लेंगे-लेंगे करपी लाचार कोणूय दिश्टी पडलो जाल्यार आयजूय आमकां ताचो तिरस्कार दिसता. सोरो पियेवन तर्रर जावपी भुरगो कितलोय श्रीमंत आसूं ताका

चली दिवपाक आयजूय लोक अनमनतात...

मागीर, काळ बदलला म्हणटात तो खंय बदलला?

खरेपणानशीं, बदलूंक जाय आशिल्ल्यो असल्यो कितल्योश्यो गजाली समाजांत आयजूय चलतात. आयजूय आमी 'प्रसादांक' देवळांत वतात. आयजूय आमी कुंडल्यो पळोवन चल्या चल्यांचीं लग्ना करतात वा मोडटात. आयजूय आमी मंगळ, शनी, गुरु हांचो आमचे वयलो प्रभाव वाडोवपाक वा देंवोवपाक तरातरांच्या खड्यांच्यो मुदयो हाताच्या बोटांक घालतात.

देवा विशिंच्यो आमच्यो मान्यतायो आयजूय पांच हजार वर्सां पुर्विल्ल्योच उरल्यात. आयजूय आमी धर्माच्या नांवान कितल्योश्यो पिशेपणाच्यो चालि-रिती मोट्या भावार्तान चलयत रावल्यात. आयजूय आमी धर्माच्या नांवान एकामेकां कडेन झगडीं करीत आसात.

तरी आसतना खंय काळ बदलला !

बदलला जातलो. पुणून, आमी बदलूंक नात. दोन हजार वर्सां पयलीं आशिल्ले तशेच उरल्यात. तितलेच अन्नाडी, तितलेच अंधविस्वासी, तितलेच पोरणे.

ना म्हळ्यार, एक गजाल घडून आयल्या -

पयलीं हातान फटींगपणां घडलीं जाल्यार आमकां लज दिसताली. लोक शी-थू करतले म्हणपाचो भंय दिसतालो. आतां 'सगळेच करतात, तातूंत कितें?' अशें म्हणून आमी फटींगपणाचें समर्थन करपाक लागल्यात. पयलीं सोरो पियेवप वायट अशें आमी मानताले. सोन्याचें वेसन लागिल्लेच चोरून पियेताले. आतां सोरो पियेवप ही फॅशन जावन पडल्या. पियेना ताचो आसपाव 'बाप्पा शिवराकां'त जावपाक लागला. सत्ताधिशं मुखार लाचार जावन लेगें लेगें केलें जाल्यार पयलीं घराण्याची अब्रू वताली, नाक कातरतालें. आयज कामां जातात जाल्यार कितलेय सकल देंवपाक आमी तयार आसतात.

पयलीं आमी नीत, धर्म असल्या गजालींक मानताले, पाळो दिताले. आयज ह्या मळार आमी सदळ जाल्यात. असलें आयज चलपाचें ना अशें म्हणून त्यो आमी सोडून दिल्यात.

कोणे कोणाक फटोवंक जायना अशें आमी म्हणटात. पुणून इल्लो-सो फायदो जाता आसलो जाल्यार कोणाकूय फटोवपाक आमी आयज तयार आसतात. लांच घेवप समा न्हय, अशें आमी म्हणटात. पुणून लांच घेतले बगर कामां करचीं पडलीं जाल्यार आमी फाटींफुडें सरतात. हो 'वर्ल्ड फेनोमेनन' अशें म्हणून वयल्यान लांच रिश्वतिचें समर्थन आयज खासा सरकारूय करपाक लागता.

आयज देशांत चारित्र्याक मोल ना, विद्वत्तेक ना, त्यागाक ना, तपस्येक ना. तें 'काळ बदलला' म्हूण न्हय. आमी 'पडल्यात' म्हूण ना. आमची अवनत जाल्या म्हूण ना. आमचे अवनतिची जापसालदारकी काळाचेर धुकलून आमकां साव म्हूण मिरोवंक मेळपाचें ना.

काळ बदलताच. बदलप हो काळाचो धर्म. पुणून ह्या बदललेल्या काळाचे कसवटणेक उतरत हे तरेन आमचीं जिविताचीं मुल्यांय आमी बदलूंक जाय. त्या मुल्यांची उपासनाय आमचे कडल्यान घडूंक जाय. आमच्यांत भितर आनी आमचे भोंवतणी जें जें कितें कुस्कें पाडें नश्टें दिश्टी पडटा तें हुमटावन भायर उडोवपाचो धिरूय आमकां जावंक जाय.

काळाची बदलपाची दिका थरिल्ली आसा. एक तर तो आमकां 'मुखार' व्हरतलो, 'वयर' काडटलो वा आमची 'मुखार' वचपाची, वयर चडपाची तयारी नासत जाल्यार तो आमकां सकल उडयतलो. एक तर तो आमकां प्रकृतींतल्यान संस्कृतीकडेन व्हरतलो वा आमकां सामकेच विकृत करून उडयतलो. काळाक तिसरी गती ना.

काळ बदलला पुणून -

आमी मात वयर सरपा बदला सकल पडल्यात. विकृत जाल्यात, विटकळून गेल्यात.

१३१. काकासायब जितले गांधीजींचे तितलेच रवीन्द्रनाथांचे भक्त. खरेपणानशीं, दोगांयचे आदर्श वेगळे, दोगांयच्यो अभिरुची वेगळ्यो. दोगांभितर फरक आकांताचो. तरी आसतना काकासायब दोगांतूय साम्य पळेटाले.

गुरुदयाल मल्लिकूय काकासायबां भाशेन दोगांयचे भक्त. गांधी सत्यांतल्यान सौंदर्याकडेन वचपी एक कवी; जाल्यार रवीन्द्रनाथ सौंदर्यांतल्यान सत्याकडेन वचपी एक संत आशिल्ले, दोगूय मदीं एकामेकांक 'शिवा' कडेन मेळटाले, अशे कितेंशें म्हणटाले. हांतुंतूच तांकां दोगां मजगतचें साम्य दिसतालें.

आचार्य भागवतूय दोगांयचे भक्त. तांकां दोगां मजगतीं साम्य दिसतालें तें दोगांयचे उदेंत-अस्तमेच्या समन्वयांत मानपी देशभक्तींत. कुड्डो अभिमान नाशिल्ले भारत-भक्तींत.

हांचे देखीन हांवूय गांधी आनी रवीन्द्रनाथां मजगतीं साम्य पळोवंक शिकलों. येवरोपेव संस्कृताये मुखार नमूंक जायना, तिची कुड्डी पुजा जावंक जायना हो म्हज्यांतलो संस्कार ह्या दोगांनीच घट केला.

स्वराज्याचो अर्थ ह्या दोगांकूच सारको कळिल्लो अशें हांव मानपाक लागलां.

अशें आसतना, मन केन्ना केन्ना दोगांकूच तर्जूक बसता. तेन्ना गांधी म्हाका रवीन्द्रनाथांपरस तेजिश्ट दिसपाक लागतात. स्वराज्याचे चळवळींत रवीन्द्रनाथांक कितलेय कोडू अणभव आयिल्ले आसूं, गांधींच्या हातांत स्वराज्याची चळवळ गेले उपरांत तांणी चळवळींत पडूंक जाय आशिल्लें, बंदखण भोगूंक जाय आशिल्ली.

रवीन्द्रनाथांच्या गौरवांत म्हाका एकूच तुरो उणो दिसला, तो बंदखणिचो.

१३२. आपूण व्हड जावचो अशें सगळ्यांकूच दिसता. दिसुंकूच जाय. वयावयल्या भुरग्याक तर सगळ्यांत चड. जाका व्हड जावपाचो हावेसूच ना, तो केन्ना व्हड जावंक पावना. आत्मसंतुश्ट वा अल्पसंतुश्ट केन्नाच व्हड जायना. खंयच जावंक ना आनी आपशींच तर मनीस केन्ना व्हड जायना. व्हड जावपाचो हावेस जण एकल्याक आसचो आनी व्हड जावपाचो यत्नूय जण एकल्यान करचो. जाका हो हावेस आसा, ताका दुशण दिवप समा न्हय. पुणून व्हड जावप म्हळ्यार कोणा परस व्हड जावप ?

चड-शे सगळेच दुसऱ्या परस व्हड जावपाक आंवडेतात. आनी थंयच ते पडटात. मनीस जेन्ना आपणाली सर दुसऱ्याकडेन करुंक लागता आनी ताचे परस आपूण व्हड जातलों अशें थारावन वावरुंक लागता तेन्ना ताच्यांत दुस्वास मत्सरासारके कांय अवगूण वाडीक लागतात. मागीर जाचे कडेन तो आपणाली सर करता ताका सकल ओडपाक तो वावरुंक लागता. वेळार, अ-वेळार गरज नासतना तो ताचीं कुतांच काडीत रावता आनी मेळत ताचे कडेन ताची निंदा करता. निंदा केले बगर ताका सुख लागना.

साहित्यकारां, संगितकारां, कलाकारां भितर असले खूब जाण पळोवंक मेळटले. हरशीं, प्रतिभावंत. पुणून मनीस ह्या नात्यान mean, petty minded. वा म्हणुंया फूच, उणाक. केना दुसऱ्याक व्हड लेखचे नात. They suffer by comparison.

देखून, सगळ्यांत पयलो नेम करुंक जाय तो असो : ' हांव दुसऱ्या कडेन म्हजी सर केन्ना करचों ना.'

मनशान सर करुंक जाय ती खरी आपणाच कडेन. काल हांव

आशिल्लों ताचे परस आयज हांव व्हड जालां व्हय ? काय तेदोच उरलां ? हे एका सारके पळेत रावंक जाय. आपूण भितरल्यान वाडटां काय ना, हाचोच सोद घेत रावंक जाय. आनी कालचे परस आयज व्हड जावपाक वावरूंक जाय. ही अंतर-मनांतली यात्रा - journey within. संवसारांत जे कोण खऱ्यांनीच व्हड जाल्यात ते हेच वाटेन चल्ल्यात.

कांय जाण आपणालें व्हडपण दुसऱ्यांचेर थापपाक डिगऱ्यो पदव्यो जोडपाचो यत्न करतात. आनी त्यो मेळ्ळ्यो म्हणटकूच आपुण व्हड जालों अशें लेखतात. आयचो संवसार स्पर्धेंत घुसपला. असल्या संवसारांत डिगऱ्या-पदव्यांक मोलूच ना अशें कशें म्हणूं येत ? डिगऱ्यो पदव्यो म्हळ्यार एक पासपोर्ट नोकऱ्या चाकऱ्यांच्या त्या त्या देशांत वचपाचो. बी. ए. जाल्ल्या मनशापरस एम्. ए. जाल्ल्याक चार पयशे अदीक मेळटात. डिगऱ्यांचें-पदव्यांचें मोल तें हें. इतलोच तांचो उपेग. इतलेच खातीर त्यो घेवपाच्यो.

पुणून जांकां नोकरी-चाकरी करपाची आस्तूच ना असले लेगीत कांय जाण डिगऱ्यो-पदव्यो जोडपाक वावुरतात. तांगेल्यो लटपटी खटपटी पळेल्यो म्हणटकूच दिसता : हे लोक मुदलांत आलुमीन निकेला सारक्या धातुंचे आसूंक जाय. टांकसाळेंत वचून आपणाचेर पांच पयशे, धा पयशे, पन्नास पयशे असो छाप मारून घेतले बगर आपणाक सर्माज मानचो ना, लेखचो ना म्हणपाची हांकां खातरी आसूंक जाय. म्हणूनच ते डिगऱ्यो पदव्यो जोडपाखातीर लटपटी खटपटी करतात जावंक जाय.

भांगराक आपणाचेर असलो छाप मारून घेवपाची केन्ना गरज भासूंक ना. खरेलें व्हडपण तें भांगराचें. तें मनशांत मुदलांतूच आसूंक जाय. जाच्यांत आसता तो 'स्वनामधन्य' आसता. पदव्यांनी तो व्हड जायना आनी त्यो नासल्यो म्हूण तो ल्हान जायना.

लोहिया, जयप्रकाशा सारकेल्यांक कोणें कसल्यो पदव्यो दिल्ल्यो ? एक लक्षांत दवरपाचें, जो मुदलांत 'ग्रेट' तोच 'ग्रेटर' वा 'ग्रेटेस्ट' जावंक पावता. जो मुदलांत 'स्मॉल' तो कितल्योय पदव्यो घेवं, 'ग्रेट' केन्नाच जावंक पावचो ना. तो 'स्मॉलर' आनी 'स्मॉलेस्टूच' जातलो.

कांय जाणांचो समज : जाचें नांव वर्तमानपत्रांनी गाजता तोच व्हड. जो 'प्रसिद्ध' तोच 'प्रतिष्ठित'. बाबड्यांक खबर ना : प्रसिद्धी वेगळी आनी प्रतिष्ठा वेगळी. हालीं प्रसिद्धी कोणाकूय मेळटा. मात्शीं नांवरुपां कर, रोखडी मेळटली. तोड-फोड कर, चड मेळटली. राजनारायणाक थोडी प्रसिद्धी मेळूंक ना. पुणून प्रतिष्ठा मेळ्ळ्या व्हय ?

प्रतिष्ठा सपसप कोणाक मेळना. प्रतिष्ठा मेळपाक तपस्येच्या

उज्यांतल्यान वचचें पडटा. चारित्र्याचे परिक्षेंत पास जावचें पडटा. प्रतिष्ठा मेळपाक वरसांचीं वरसां लागतात. पुणून एक फावट मेळ्ळे उपरांत मात ती केन्ना ना जायना. ती सदांच उरता. इतलेंच न्हय तर तपस्ये वांगडा ती दिशीं दिशीं वाडत वता.

प्रसिद्धी झप् करून मेळटा आनी फुक् करून ना जाता.

प्रतिष्ठा जोडिल्लो केन्ना कोण लिपून उरला व्हय ?

प्रतिष्ठा म्हळ्यार आमच्या व्हडपणाक मेळिल्ली समाजाची मान्यताय.

समाजाक व्हड मनीस वळखूंक येना म्हणटात तें खरें न्हय. तो सगळ्यांक सारको वळखता. सगळ्यांचें मोलूय बेस बरें आंखता. तुंवें तुजें व्हडपण ताचेर थापलें म्हूण तो तें मानून घेतलो अशें ना. He will cut you to your size. तूं खासा आपणाक फटयशीत, समाजाक केन्ना फटोवंक पावचो ना. तो जेन्ना कोणाकूय मान्यताय दिता तेन्ना ताचे पयलीं ताची खर परिक्षा घेता. उपरांतूच मान्यताय दिता. मान्यताय दिले उपरांत तो ताची दीस-रात तुस्त करीत बसतलो अशें ना. तो तुस्त करीय ना. तोंडांतल्यान केन्ना उतर लेगीत काडी ना. पुणून जो परिक्षेक उतरला ताचें व्हडपण तो मोन्यांनी मान्य करता. मनशाचें व्हडपण समाजाक 'जाणवूंक' जाय. तेन्नाच तो खरो व्हड.

तुका वळखतल्यांकूच न्हय, तुगेल्या इश्टांकूच न्हय, तुगेलो दुस्वास मत्सर करतल्यांक लेगीत तुजें व्हडपण जाणवूंक जाय. इतलेंच न्हय, तर तोंडांतल्यान एक उतर लेगीत काडी नासतना तांणी मनांतल्या मनांत हुलपूंक जाय. तरुच तूं व्हड.

१३३. 'वज्जीक हांव ना करून उडयतलों... सामको काबार करतलों... तांकां भिकेक लायतलों...' म्हूण मदीं मदीं अजातशत्रू उसळून म्हणपाक लागिल्लो.

तो वज्जीचेर खुबिल्लो.

कित्याक खुबिल्लो ? कोण म्हणटात, वज्जीकडेन एक हती आशिल्लो, तो ताका जाय आशिल्लो. वज्जीनी ताका तो दिवंक नाशिल्लो म्हूण तो खुबिल्लो. कोण म्हणटात, वज्जी मजगतच्या एका श्रेष्ठीचे बायलेच्या गळ्यांत ताणें एक रत्नांहार पळेल्लो. तो ताणें वज्जीकडेन मागिल्लो. ताका तो आपणाले पाटांराणयेक दिवपाचो आशिल्लो. वज्जीनी ताका तो दिवंक नाशिल्लो. म्हूण तो तिडिल्लो.

खरें कारण वेगळेंच आशिल्लें. वज्जीचें राज्य मगधदेशाक तेंकून

आशिल्लें आनी तें मगध देशाक जाय तशें न्हय, तर आपणाक जाय तशें स्वतंत्र बुद्दीन चलतालें. अजातशत्रूक हेंच उस्तऱ्यां गेल्लें.

ते मुस्तींतलें राज्यशास्त्रूय म्हणटालें, शेजारच्या राज्याक केन्ना इश्ट-राज्य मानचें न्हय, सदां दुस्मानूच लेखचें. तें तुजे पांगेंत उरलेंना जाल्यार संद मेळनाफुडें तें खिळखिळें करून आपणाच्या राज्याक दसोवचें. राज्यशास्त्राच्या ह्याच नेमाक धरून अजातशत्रू वज्जीक आपूण काबार करतलों, ना करतलों, अशें म्हणपाक लागिल्लो. काबार करपाक निमित्तूच सोदतालो. हती वा रत्नांहार फकत निमित्त्याक कारण जालीं, अशेंच धरूंक जाय.

मगध देशान हाचे पयलीं भोंवतणचीं कितलींशीं ल्हान-व्हड राज्यां ह्या न्हय त्या निमित्त्यान मोडून आपणाच्या राज्याक दसयल्लीं. वज्जीचेंच एक दसोवपाचें उरिल्लें. कित्याक लागून उरिल्लें ? वज्जी एकवटीत आशिल्ले. आपणाच्या 'संस्थागारां'त एकठांय बसून ते एकामत्तान निर्णय घेताले, एकामेकांक सांबाळून एकामेकांच्या आधारान राज्य चलयताले. आयचे भाशेंत सांगचें जाल्यार, वज्जी राज्यांत एके तरेची लोकशाय चलताली आनी लोक हे लोकशायेच्या वातावरणांत मेकळेपणान जियेताले. राज्य ल्हान आसलें तरूय तें जिखप सोंपें नाशिल्लें. तें भितरल्यान घट आशिल्लें.

आपणाच्या एक-तांत्रीक राज्या शेजरा एक लोक-तांत्रीक राज्य चलूंक दिवप आपणाक म्हारग पडटलें अशें अजातशत्रूक दिसपाक लागिल्लें म्हूण तो वज्जीचें राज्य मोडटलों, काबार करतलों, अशें म्हणपाक लागिल्लो.

कोणें तरी ताका सांगलें, 'येदें व्हड पावल उखलचे पयलीं बुद्धाक विचारिल्लें बरें. तुर्ताक तो आमच्याच राज्यांत भोंवता. राजगृहांत येवन रावला...'

अजातशत्रून वस्सकार नांवाच्या आपणाच्या एका आमात्याक बुद्धासरीं धाडून दिलो. वस्सकारान बुद्धाक अजातशत्रूचो बेत सांगलो.

बुद्धा म्हऱ्यांत त्या वेळार तागेलो शिश्य आनंद आशिल्लो. तो बुद्धाक वारो घालतालो. बुद्धान वस्सकाराक जाप दिवपा बदला आनन्दाकूच कांय प्रस्न विचारले -

'आनन्दा, वज्जी लोक एकचारान राज्य करतात मू ?'

'हय', आनन्दान जाप दिली, 'सगळीं कामां ते एकामेकांच्या आधारान, एकठांय येवन, एक जावन एकामत्तान करतात...'. 'बरें, ते एकामत्तान निर्णय घेतात मू ?'

'हय... ते एकठांय येवन एकामत्तान निर्णय घेतात.'

'आतां एक सांग, कायदयाक धरून ते चलतात मू ? जे नेम तांणी घडयल्यात तांकां ते सारको पाळो दितात मू ? नेम मोडिनात मू ?'

'ना' आनन्दान जाप दिली. ' ते खंयचोच नेम मोडिनात. कायद्यांक धरुनूच सगळो कारभार चलयतात. '

'जाणट्यांक ते फाव तो मान दितात मू ? तांची बुद्द घेतात मू ?'

'जाणट्यांक विचारुनूच ते सगळे निर्णय घेतात...'

'चलयांचेर आनी बायलांचेर थंय आगळिको जायनात मू ?'

'ना. वज्जींच्या राज्यांत कोणूच खंयचेच बायल-मनशेकडेन वांकडे नदरेन पळेना...'

'बरें, आतां सांग, वज्जींच्या राज्यांत देवळां-बिबळां आसतलीं. वेगळीं वेगळीं धर्म-मत्तां मानपी लोक आसतले... कोणाकूच कसलेच त्रास जायनात मू ? सगळ्यांक आपापणाल्या धर्माक पाळो दिवन जियेवपाची मेकळीक ते दितात मू ?'

'हय, ते सगळ्या धर्म-मत्तांचो भौमान करतात.'

'बरें, आतां निमाणो प्रस्न : वज्जी राज्यांत भायल्यान लोक येतात... तांकां त्रास जावचे न्हय म्हूण वज्जी लोक जतनाय घेतात मू ?'

'हय... कोणाक ते त्रास जावंक दिनात. सगळ्यांची बरी सरबराय करतात...'

'आनन्दाच्यो जापो आयकून बुद्धान अजातशत्रूच्या आमात्याक म्हळें. 'ह्या सात नेमांक धरून वज्जी लोक चलतले ते मेरेन तांचें कोण कसलेंच वांकडें करूंक पावपाचो ना...'

वस्सकार समजलो. वज्जी जे मेरेन एकवटीत आसात ते मेरेन तांकां जिखूंक येवपाचें ना, इतलें ताका बेस बरें समजलें. ताणें तांचो एकवटूच मोडपाचे यत्न सुरु केले. तांच्यांत घोशी घाल्यो आनी एक दीस तांचेर घुरी घालून तांकां जिखले.

राज्यूच न्हय, खंयचीय संस्था, खंयचीय चळवळ, खंयचोय राजकी पंगड एकामत्तान - एकामेकांक सांबाळून, एकामेकांच्या आधारान - चलता ते मेरेन ताका कसलोच भंय नासता. ज्या दिसा तांच्यांत घोशी सुरु जातात, वांगडी एकामेकांचे पांय ओडपाक लागतात त्या दिसा तांची अवनत सुरु जाता आनी तांचे दुस्मान एक दीस तांचेर जैत जोडटात.

घराब्यांक लेगीत होच नेम लागू जाता.

कितलेशे घराबे भितरल्या घोशींक लागून काबार जाल्यात.

संस्कृत भाशेंत एक श्लोक आसा -

'सर्वे महत्त्वं इच्छन्ति कुलं तत् अवसीदति। सर्वे यत्र विनेतारः राष्ट्रम् तत् नाशम् आप्नुयात।' - ज्या घराब्यांतलीं मनशां आपापणालें म्हत्व वाडोवपा खातीर एकामेकांचे पांय ओडपाक लागतात त्या घराब्याचेर अवदिसा येता आनी

तो घराबो तुट्टा, ना जाता. तशें, जे संस्थेतले, चळवळींतले, वा राज्यांतले नेते 'हांवूच खरो नेते' अशें म्हणून एकामेकांचे पांय ओडपाक लागतात त्या वेळार, धरून चलचें, ती संस्था, ती चळवळ, तें राज्य ना जावपाचे वाटेक लागलां. खंयच्याय खिणाक तें ना जावं येता.

१३४. विवेकानन्दान म्हळ्ळें -

ह्या देशांतले चोर आनी वाटमारे लेगीत आपापणाच्या 'धर्मा'क धरून चलत आयल्यात. धर्म नाशिल्लो देशांत कोण ना. इतलो हो धर्मग्रस्त देश.

एक खेपे एक व्यापारी गाडो भरून माल घेवन येतालो. वाटेर वाटमाऱ्यांनी ताका धरलो. तागेलो सगळो माल लुटलो. उपरांत वाटमाऱ्यांचो मुखेली तरसाद हातांत घेवन व्यापाऱ्याक मारपाक मुखार आयलो.

व्यापारी ताका पांयां पडलो आनी म्हणपाक लागलो, सगळो माल तुमी घेवन वचात. पुणून उपकार करून म्हाका मारूं नाकात. म्हाका बायल-भुरगीं आसात. हांव मेलों जाल्यार तांकां पळोवपी कोण ना... तुमी म्हजो माल व्हेलो जाल्यार हांव कोणाक सांगचों ना. खंयच केस करपाचों ना. माल खुशाल व्हरात. पुणून म्हाका जितो सोडात.'

मुखेल्यान म्हळें, 'आमी तुजो माल व्हेलो आनी तुका जितो सोडलो जाल्यार आमी चोरी केल्लेवरी जातलें. आमी चोर न्हय. बरें, तुंवें दिल्लें आमी घेतलें जाल्यार तें दान घेतिल्ले वरी जातलें. दान घेवपाक आमी ब्राह्मण न्हय. आमी वाटमारे. तुका जितो मारुनूच तुजो माल लुट्टले. तुका आमी सोडचो अशें तूं म्हणटा जाशीत जाल्यार तुका तुज्या माला सयत आमी सोडून दितले... शरण आयिल्ल्याक सोडून दिवप आमच्या धर्मांत बसता. तूं तुगेलो माल घेवन सुसेगाद वच घरा.'

जंय वाटमाऱ्यांनी लेगीत आपणालो एक 'धर्म' आसा अशें मानलां थंय बाकिचे कितें मानतात जातले ? धर्मा विशिंचें येदें obsession संवसाराचे फाटीर दुसऱ्या खंयच्याच देशांत पळोवंक मेळचें ना.

ह्या देशांत इतिहास काळांत कितल्या-श्या वंशांचे, धर्माचे, कितल्या-श्या चालीं-रितिंचे, कितल्या-श्या परंपरांचे लोक एका सारके येत रावले. सगळ्यांक - कोणाचीच कोणाक बाद जायनासतना - एकठांय बांदून दवरपा खातीर आमच्या म्हालगड्यांनी धर्माचो आधार घेतलो. जो प्रजेचें धारण करता - तिका एकठांय दवरता - तो धर्म अशी धर्माची व्याख्या केली. - धर्मो धारयते प्रजा. आनी ह्या

देशाचे आगळे वेगळे संस्कृतायेची बुन्याद घाली.

आर्य-संस्कृताय द्रवीड संस्कृताय, निषाद-संस्कृताय, आनी किरात संस्कृताय ह्यो चार मुखेल संस्कृतायो ह्या देशांत एकठांय - एकीमेकींक एकीमेकींच्या आडव्या उब्या धाग्यांनी विणून - सांगतांत उब्यो रावल्यात. तांणीच आमचो 'लोक धर्म' जल्मा घाला. ह्या लोक धर्माचोच शेक सगळ्यांचेर चलत आयला.

भायल्यान आयिल्ल्यो इस्लामी आनी ख्रिस्ती ह्यो संस्कृतायो लेगीत ह्या लोकधर्मान रंगीत जाल्यात. ह्या लोकधर्माच्यो प्रेरणा सोदून काडले बगर आमचो खंयचोच प्रस्न आमकां सोडोवंक येवपाचो ना.

सुमार तीन तपांचे नियाळणे उपरांत - चिंतन मनन आनी अध्ययना उपरांत - हांव एका म्हत्वाच्या निर्णयार पावलां. ह्या देशांत समाजीक, राजकी, आर्थीक, सांस्कृतीक, शैक्षणीक, नांवाचे प्रस्न नात. आसा तो एकूच प्रस्न : धार्मीक. खंयचोय राजकी, सामाजीक, सांस्कृतीक प्रस्न घेयात, खोलायेंत देंवशात जाल्यार मुळांत तो धार्मीक आशिल्ल्याचीच जाणवीक जातली. प्रस्नाचें धार्मीक मूळ सोदून ताचेर धार्मीक उपाय केल्यारूच तो सुट्टलो, ना जाल्यार सुटपाचो ना. घुस्पत वतलो.

येवरोपांतल्या विचारवंतांनी थंय एक वैचारिक मंथन घडोवन हाडलें आनी धार्मीक आनी ऐहिक (जांतूंत राजकी, सामाजीक बी सगळे प्रस्न येतात) अशे जिविताचे दोन वांटे केले. आमी ? असलें वैचारीक मंथन केन्नाच घडोवन हाडलें ना. फकत येवरोपेवांची नदर जशाची तशी घेतली - म्हणुंया, येवरोपेवांचें ऑक्ल दोळ्यांर चडयलें आनी आमच्या प्रस्नांकडेन येवरोपेवां भाशेन पळोवपाक लागले.

एकूय प्रस्न आमी सोडोवंक पावूंक नात.

धर्म-बीर्म सगळें 'फकांड' अशें म्हणून आमी ह्या म्हत्वाच्या मळार एक 'वेक्युअम्' निर्माण केलो. तो आतां जीर्णमतवादी, दकियानुसी, फंडामेन्टलिस्ट भरून काडपाक लागल्यात.

आनी सगळ्यांची न्हीद खळोवपाक लागल्यात.

फाटल्या शतमानांत ह्या देशाक दोगूच राष्ट्रपुरुष सारके बरे वळखूंक पाविल्ले - एक विवेकानन्द, दुसरे गांधी आनी लक्षांत दवरुंक जाय, दोगूय 'सनातनी हिन्दू' आशिल्ले. सनातनी हिन्दू जाल्ल्यानूच सुधारकांची कार्यावळ सुधारकांपरस चड खोलायेन तेच चलणुकेंत हाडूंक पाविल्ले. दोगांयनी खंयच्या प्रस्नाक खंयचे उपाय सोदून काडिल्ले तें बारकायेन पळोवंक जाय. म्हणटकूच आमी तथाकथीत 'सेक्युलरिस्ट' सुधारक, प्रोग्रेसीव लोक खंय चुकतात तें

लक्षांत येतलें.

१३५. बाकीबाबांक साठ भर जावपाचीं आशिल्लीं. ह्या निमित्त्यान तांगेलो भोवमान करचो अशें तांगेल्या कांय इश्टांक दिसलें आनी तांणी एक सत्कार समिती स्थापन केली. हे सत्कार समितीन हेर कांय गजालीं वांगडा बाकीबाबांक एक 'अभिनंदन ग्रंथ' ओंपचो अशें थारायलें.

हांव बाकीबाबांगेर आत्र्या-पयन्यान वतालों. एक दीस सदचे वरी गेल्ले कडेन तांणी म्हाका ह्या अभिनंदन ग्रंथाची खबर सांगली आनी म्हळें, 'तुका समितीचें पत्र येतलें... तूं एक लेख बरयता मरे ?'

हांवें बरयतां म्हळें आनी म्हजें अभिनंदन ग्रंथां विशिचें मत्तूय सांगून उडयलें. म्हळें, 'आमी मुदलांत सगळे दांभीक लोक. बरोवंक जाय म्हूण बरयतले. पुणून जें बरयतले तें खरें आसतलें अशें म्हणूं नज. 'अभिनंदन ग्रंथां'परस 'अध्ययन ग्रंथ' बरो. तुमचे कवितेचो जायत्या जाणांनी अभ्यास केला जातलो. तांकां लेख बरोवंक सांगचे आनी ते ह्या ग्रंथांत एकठांय करचे. तुमचे कवितेचो खोलायेन अभ्यास करूंक सोदतल्यांक तो उपकरा पडटलो. अध्ययन ग्रंथांत दांभिकपणाक सुवात मेळना...'

'खरें तुजें... हांव तुजें मत्त समितीक कळयतां ' तांणी म्हळें. खंय कोण शिकलो, खबर ना. अभिनंदन ग्रंथूय आयलो ना, अध्ययन ग्रंथूय आयलो ना. 'मांडवी' चो एक आंक उजवाडा आयलो. तांतूंत दोनूय तरांचे लेख आशिल्ले.

सुचोवणी करून जातकूच हांवें म्हळें, ' बाकीबाब, सदचे वरी भायर भितर कांय दवरी नासतना मेकळेपणान विचारतां... तुमचे इश्ट तुमचो भोवमान करूंक सोदतात हें, म्हण, बरें आसा. तांणी तो करपाचोच. आनी तुमीय तांकां तो नाका म्हणी नासतना करूंक दिवपाचो... हाचे पेल्यान तुमी वचूंक जायनाशिल्लें... तुमी सत्काराचे कार्यावळींत खुबूच लक्ष घालतात... अशें जावंक जाय, तशें जावंक जाय म्हूण सुचोवण्यो करतात... म्हाका हें विचित्र दिसता... below dignity दिसता...'

' हो प्रस्न म्हजे तकलेंत आयलो ना अशें तुका दिसता व्हय ? ' तांणी म्हाका विचारलें आनी म्हळें, ' वीस वर्सा पयलीं... हांव चाळिसांचो आशिल्लों तेन्ना जाल्लें जाल्यार below dignity जातलें आशिल्लें. कित्याक, त्या वेळार समाजा कडल्यान जो भोवमान म्हाका मेळूंक जाय आशिल्लो, तो मेळूंक नाशिल्लो... म्हाका जाय तितलो तरी मेळूंक नाशिल्लो. पुणून आयज तशें म्हणूंक

येना. समाजा कडल्यान म्हाका मेळूंक जाय आशिल्लें तें सगळें ह्या वीस वर्सांत मेळ्ळां... फावतालें ताच्याकूय चड मेळ्ळां म्हळ्यार जाता. तसो हांव एक तृप्त मनीस. हे मुखार म्हाका कोणेंच कितेंच दिलें ना म्हूण जें मेळ्ळां तांतलें कितेंच उणें जावपाचें ना, आनी, आनीक चार तुस्त-गितां कानार पडलीं म्हूण तांतूंत व्हडलिशी भरुय पडपाची ना... हांव कोण कितें कात हें हांव बेस बरें जाणा आनी हांव खंय उणो पडटां हेंवूय जाणां. पुणून एक गजाल सांगूंक सोदतां, हांव सत्ताधीश न्हय, लक्षाधिशूय न्हय. आयज समाज जांकां वयर वयर करता, तांच्यांतलो हांव कोण न्हय. मनीस ह्या नात्यान हांव एक साप किरकोळ मनीस. पुणून हांव एक कवी... म्हाका हे गजालिचो मोटो अभिमान. कवीक हांव स्मृतिकारां परसूय व्हड मानतां. सत्ताधीश येतले आनी वतले. कवी उरतलो...कविचो भोवमान करूंक जाय हें समाजाक कोणेंय तरी शिकोवंक जाय... म्हजे परस व्हड कवी हे मुखार येवपाचे आसात. तांची समाजान 'यें ऽ कवी' म्हूण उवेखणी करूंक जायना... तांच्या भोवमानाचें येवजून हांव म्हज्या सत्कारांत लक्ष घालपाक लागलां. म्हाका म्हजी ही लागणूक कशी दिसल्या. इतलेंच न्हय, तर ह्या सत्कारांत कितेंच उणें पडूंक फावना म्हूण हांव जतनायूय घेवपाक लागलां... तुका आनीक एक गजाल सांगतां, तुजे भाशेनूच भायर भितर कांय दवरी नासतना सांगतां - म्हज्या इश्टांक म्हाका साठ वर्सां जावपाचीं आसात म्हणपाचें खबर नाशिल्लें जाल्यार हांवूच तांकां ताचो उगडास करून दितलों आशिल्लों... म्हजे फाटल्यान जे कवी येवपाचे आसात तांचो भोवमान म्हाका राखूंक जाय...'

म्हाका आनीक एक उगडास जाता -

हांव आनी मनोहरराय तांकां एक खेपे सांगातान मेळपाक गेल्ले. दोन तीन दिसां पयली मनोहररायांची कोणें तरी फ्रँच भाशेचो प्रोफेसर म्हूण खंय तरी वळख करून दिल्ली. सॉर्बोनाक स वर्सां रावन आयला म्हळें. 'जाणा मनोहर, तुका एक सांगूंक सोदतां, 'बाकीबाबान ताका म्हळें, 'तूं फ्रँचिचो प्रोफेसर आसशीत... आनीक कोण आसशीत... लोकीक नदरेन आसा ताच्याकूय व्हड जाशीत... पुणून तूं एक कवी हें विसरूं नाका आं... आपणाली वळख करून दितना ' हांव कवी मनोहरराय सरदेसाय ' म्हूण मोट्या अभिमानान करून दी... कळ्ळें ? ह्या प्रोफेसरां बिफेसरां परस कवी खूब व्हडलो... तुका तुज्यांतल्या कविचो मान राखूंक येवंक जाय...'

बाकीबाबाची खूब याद येता मदीं मदीं म्हाका.

१३६. आपणांतले अवगूण दिश्टी पडटकूच मनशान खंय ते सुदारपाचो यत्न करूक जाय. खरेपणानशीं ते सुदारपाचो यत्न करपाची गरजूच भासूंक जायना. ते दिश्टी पडना फुडें आपशींच गळून पडूंक जाय. पुणून त्या कामाक पयलीं ते 'दिश्टी पडूंक' जाय.

१३७. आमी जल्माक येतात. ल्हानाचे व्हड जातात. शिकतात, वेपार उद्देग वा चाकरी करतात. लग्न जातात. भुरगीं जल्माक घालतात. तांकां ल्हानाचीं व्हड करतात. तांकांय वेपार उद्देगांत वा चाकरेक लायतात आनी एक दीस मरतात. हाका जियेवप म्हणूं येत व्हय ? हे तरेचें जिवीत हेरूय जीव जियेत आयल्यात. मनशाच्या जिविताची मोख हेर जिवां भाशेन फकत इतलीच आसूं नज.

आयचो कावळो आनी पांच हजार वर्सां पयलिंचो कावळो हांच्यांत फरक ना. पांच हजार वर्सां पयलिंच्या कोल्यांत, वागांत, हतयांत, शिंवांत आनी आयच्या कोल्यांत, वागांत, हतयां, शिंवांत फरक ना. आयच्या सोरपा वरीच पांच हजार वर्सां पयलिंचो सोरोप हुंदीर गिळटालो आनी आयच्या मुंगसा वरी पांच हजार वर्सां पयलिंचें मुंगूस सोरोप गिळटालें. सुकर्णीं-सावदां, जीव-जिवाणीं, मुयो हांच्यांत पांच हजार वर्सांत कसलोच फरक पडूंक ना. ह्या जिवांक इतिहास ना. तांणी आपणाली संस्कृताय रचूंक ना. मनशाक इतिहास आसा. संस्कृताय आसा. आयचो मनीस एक न्हय. तें कित्याक, शंबर वर्सां पयलिंचो मनीस आनी आयचो मनीस एक न्हय. तांच्यांत भूंय मळबा येदे अंतर पडलां. मनीस बरें वायट येवजूंक जाणा. ताच्यांतल्या ह्या येवजुपाच्या गुणाक लागूक तो सैमांतल्या हेर जिवां पसून वेगळो सरला. तो प्राकृत अवस्तेंत उरूंक ना. तो सु-संस्कृत जाला वा विकृत जाला हें मानलें जाल्यार, जियेवचें कशें आनी कित्या खातीर हें सोंपेपणीं आमकां कळटलें. संस्कृतायेचें जें शेत म्हालगड्यांनी रोवन आमकां दायजान दिलां तांतूंत वाडोवपा सारकें जें आसा ताका उदक सारें दिवपा खातीर आनी ताचे वाडीक जें आडखळ हाडटा ते हुमटावन भायर उडोवपा खातीर जियेवपाचें, म्हणपाचें स्पस्ट जातलें.

मनशान अशे तरेन जियेवंक जाय की मरता आसतना ताका म्हणूंक येवंक जाय -

हांव जल्मा आयिल्लों त्या वेळार म्हजो समाज संस्कृतायेच्या ज्या पांवड्यार आशिल्लो ताच्याकूय आयज तो खूब वयल्या पांवड्यार पावला आनी

ताच्या ह्या आरोहणांत म्हजोय थोडो भोव हातभार लागला.

मरता आसतना जाच्या तोंडातल्यान हे तरेंचीं उतरां संतोसान भायर सरतलीं तोच जल्माक येवन सारको जियेलो अशें म्हणूं येतलें.

१३८. जियेवप संस्कृतायेचे वाडी खातीर. संस्कृतायेचीं आंगां दोन. एक भायलें. दुसरें भितरलें. वापरून वापरून गुळगुळीत जाल्ले भाशेंत सांगचें जाल्यार एक भौतीक. दुसरें आध्यात्मीक. दोनूय आंगां म्हत्वाचीं. दोनूय गरजेचीं. दोनांकूय सारकीच पोसवण मेळत रावूंक जाय. म्हणटकूच, संस्कृतायेची वाड सारकी संतुलीत जावंक पावता.

पुणून दोनूय आंगां म्हत्वाचीं आसलीं तरूय एक न्हय. हांतलें आध्यात्मीक आंग चड म्हत्वाचें. ताची सुवात भौतीक आंग घेवंक पावना.

पाशकालान म्हळां, 'निनेवे लेगीत आयज उरूंक ना.' निनेवे एका काळार मध्य उदेन्त आशिया खंडातलें एक व्हडलें शार आशिल्लें. दोळे दिपकावपी. ते मुस्तींतल्या संवसारांत तें भौतीक वैभवाच्या तेमकार पाविल्लें. आयज ताच्यो खुणो लेगीत खंयच पळोवंक मेळनात.

भौतीक वैभव दिवकावपी आसलें जाल्यारूय तें सासणाचें उरूंक पावना.

धरुंया, फाल्यां भारताचेर कसलेंय एक संकश्ट कोंसळ्ळें. आनी तांतूंत उपनिषदां, गीता, रामायण, महाभारत, भागवत, कालिदास, भवभूती, रवींद्रनाथ सगळें ना जालें. जाल्यार भारतवर्ष उरतलो व्हय ? भूंय उरतली, तिचे उत्तरे कडलो उत्तूंग हिमालय उरतलो. तिचे तिनूय वसल्यान दर्या गाजत रावतलो. पुणून ज्या कारणाक लागून भारतवर्ष भारतवर्ष जावंक पावला, तो उरपाचो ना.

हाचे उरफाटें, धरुंया, भारताचेर दोनचार न्यूट्रन बाँम्ब पडले (थुमेकाल, अशें उलोवचें न्हय. तरी आसतना, धरुंया, पडले) आनी तांतूंत मुम्बय, कलकत्ता, मद्रास सगळ्या शारांचो लासून गोबोर जालो ; फकत उपनिषदां, गीता, रामायण, महाभारत, भागवत हीं वा कालिदास, भवभूती, रवींद्रनाथ, गांधी हांणी बरयल्लीं पुस्तकांच उरलीं जाल्यार ? भारतवर्ष हो भारतवर्षूच उरतलो.

हाचो अर्थ, भारतवर्ष तागेल्या सांस्कृतीक दायजाक लागून जावंक पावला. भारतवर्षाचो प्राण ह्या दायजांत आसा. हें दायज ताचो आत्मो.

आत्मो उरलो जाल्यार तो नवी कूड घेवन जियेवपाक लागतलो.

भारतवर्षाचें हें दायज हांसोवपी, खेळोवपी न्हय. जिविताक दिका

दाखोवपी, जिविताक अर्थ जोडून दिवपी, जिवीत घडोवपी दायज हें.

जियेवप तें ह्या दायजांत भर घालपा खातीर.

१३९. वाल्मीकी पसून रवींद्रनाथां मेरेनचें दायज जांच्या वांट्याक आयलां तेच संस्कृतायेचे नदरेन भारतीय. ते मागीर खंयूय रावूं, खंयचीच भास उलोवं, खंयच्याय धर्माचे आसूं. ह्या दायजांत भर घालून तें गिरेस्त करप ही जण एकल्या भारतियाची लागणूक. भर घालपाक अनुकूल अशी एक परिस्थितीय आयज आमकां निर्माण जावन मेळ्ळ्या. आयज आमचे संस्कृतायेक नवी परिमाणां, नवी डायमेन्शनां, मेळ्ळ्यांत.

पांच शेकड्यां पयलीं आमी फकत भारतांत रावताले. धर्तरेचे फाटीर युरोप नांवाचो एक खंड आसा म्हणपाचें ते मुस्तींतले राजा-म्हाराजा लेगीत नकळ आशिल्ले. येरादारिचीं साधनां आयचे वरी नाशिल्लीं देखून आमकां भायल्या संवसारांतलें चडशें कितेंच खबर नाशिल्लें.

आयज विमानां आयल्यांत. फांतोडेर भायर सरले, ब्रेकफास्ट काइरोक घेतलो, दनपारचें जेवण लंडनांतल्या खंयच्याय रेस्तोरांतांत घेतलें आनी रातचे न्हिदपाक न्यूर्यॉर्काक गेले, हे तरेन नित्य नेमान जियेवपी लोक आमच्या ह्या गरीब देशांत लेगीत आयज कितलेशे मेळटले.

आयज आमी फकत भारतांत न्हय, पुराय धर्तरेर जियेतात. 'माता भूमि पुत्रोऽहं पृथिव्याः' - ही धर्तरी म्हजी आवय, हे आवयचो हांव पूत, हो आमचो आयज फकत आंवडो उरूंक ना. ती एक वस्तुताय जाल्या. आमी व्हड जाल्यात. वाल्मीकी पसून रवीन्द्रनाथा मेरेनचें आमचें दायज हें आमचें दायज खरेंच. पुणून ते भायर संवसारभरचें दायज आयज आमचें दायज जालां. आमचीं पाळां मुळां आमचे भुंयेंत खोल रिगोवपाचीं. पुणून वोट, वारो, पावस संवसारभरचो झेलीत रावपाचो.

विनोबा म्हणटाले, आमी अनादी काळाचे यात्रीक. आमची यात्रा आयज लेगीत एका सारकी चलत आसा. असलो यात्रीक खंयच्याच एका देशाचो अभिमानी आसचो ना. तो खंयच्याच एका धर्मपंथाच्या वा जातिच्या जाळांत आपणाक घुस्पावन दवरचो ना. संवसारान सतविचारांचें एक पोरसूं फुलयलां. ह्या पोरसांत भोंवप हो ताचो स्वाध्याय आसतलो. आनी वेगळ्या वेगळ्या मत्तांच्या लोकां मजगतीं एकचार घडोवन हाडप ही ताची साधना आसतली.

आयचें आमचें दायज हें. आयची आमची दायकीय ही.

१४०. ताची गत म्हज्यान पळोवं नज.

काय बरो आशिल्लो ! जाय तितलेंच जोडटालो. सुखी आशिल्लो. अवचीत ताका लक्षाधीश जावपाचे दुवाळे लागले. कोट्याधिशं कडेन आपणाली सर्त करपाक लागलो, 'जपानाक हेच कित्याक वतले ? हांवूय वतलों, म्हज्या पयशान'. हे जिद्दीन पेटलो. आनी 'बिझनेस' सुरु केलो.

मनीस 'सक्सेसफूल'. कित्याकूय हात घालूं, तडीक पावोवपी. अपेस वळखून लेगीत नकळ.

आतां पळेतां : रिणां काडटा. हप्ते भरता. हार्यीं ताचीं बोल्सां भरता. हाका ताका पाट्यो दिता. हांगा फोंड मार, थंयचो पुरय. थंय मार, हांगासल्लो पुरय, असल्या राटावळिंनी दिसूयभर घुस्पल्लो आसता. वेळार केन्ना जेविल्लो पळेलो ना. घरच्या लोकांकडेन पोटभर केन्ना उलयलो ना.

'बिझनेस' म्हळ्यार 'टेन्शन' एके तरेचें, ह्या निर्णयार हांव पावलां ताका पळोवन.

मनीस 'बिझनेस' करपाक मुखार सरता. कित्या खातीर ? जाय तेन्ना जाय तें करूंक मेळचें, जाय तें घेवंक मेळचें, जाय थंय वचूंक मेळचें, सुखान जियेवंक मेळचें, हे खातीर मू ?

सुखान जियेवंक मेळपाक बोल्सांत भरपूर दुडू आसूंक जाय. तो सोंपेपणान हातांत येना. जोडचो पडटा. तो जोडपा खातीर तरांतरांचे उपद्व्याप करचे पडटात.

ह्या उपद्व्यापांचें नांव बिझनेस !

बिझनेस सुरु केलो म्हणटकूच कांय दिसांनी लक्षांत येता. सुखाक फाट केले बगर, तान भूक विसरून पुराय वेळ बिझनेसाक दिलेबगर बिझनेस चलना. म्हळ्यार, सूख जोडपा खातीर जो दुडू जाय तो जोडपाखातीर सगळ्यांत पयलीं सुखाचेर उदक सोडचें पडटा. करतां करतां एकदीस दुडू जोडपांतूच मनशाक एके तरेचें सूख मेळपाक लागता. सुखा विशिंचे ताचे कल्पनेंतूच बदल घडून येतात. 'जाय तेन्ना जाय तें करूंक मेळचें... जाय तें घेवंक मेळचें' ही ताची सुखा विशिंची पयलीं कल्पना आशिल्ली. आतां 'दुडू जोडप... खूब जोडप' ही नवी कल्पना ताचेर आपणालो शेक चलोवंक लागता. आयजवेर हांवें खंयचोच श्रीमंत सुखी पळोवंक ना. कित्याक ? तो पयलीं दुडवांचो धनी जावंक सोदतालो. करतां करतां एकदीस दुडूच ताचो धनी जावन बसलो म्हूण मू ? जावंक जाय.

१४१. हालींच एक पुस्तक वाचलें, ' डायेट फॉर न्यू अमेरिका' नांवाचें. अमेरिकेंत ह्या पुस्तकान खंय खवदळ घाला. बरोवपी : जॉन रॉबिन्स. तो म्हणटा-

अमेरिकेंतल्या लोकांक खावपाक मास मेळचें म्हूण थंय ज्यो गायो, दुकर, कुकडां बी लोक पोसतात, तांकाच खावपा खातीर जें अन्न घालचें पडटा तें उपाशीं पडिल्ल्या लोकांक वांटून दिल्लें जाल्यार तें संवसारांतल्या सुमार एक अब्ज लोकांचीं पोटां भरतलें आशिल्लें. इतलेंच न्हय, अमेरिकेंतल्या लोकांनी मास खावपाचें फकत धाव्या वांट्यान उणें केल्लें जाल्यार खंय दर वर्सा सुमार स कोटी लोकांक अन्न दिवंक मेळटलें आशिल्लें. इतलें सांगून बरोवपी म्हणटा -

एक पौंड बीफ तयार करपाक खंय सोळा पौंड अन्न, पंचवीसशें गॅलन उदक आनी एक गॅलन पेट्रोल वापरचें पडटा. ह्या मास दिवपी जनावरांक पोसपाक अमेरिका खंडातलें बावीस कोटी एकड रान कातरून उडोवचें पडलां. मॅक्सिको, ब्राझील सारक्या देशांतलीं अर्द्या परस अदीक रानां फकत ह्याच एका उद्देशान काबार जाल्यांत. अमेरिकेंत दर वर्सा दिसपट्ट्या उपेगा खातीर पेट्रोल, गॅस आनी कोळसो लोक वापरतात ताच्या मोला परस अदीक मोलाचे 'रॉ मॅटेरियल्स' मासाचें उत्पन्न करपा खातीर लोक वापरतात. हांतले फकत पांच प्रतिशत रॉ मॅटेरियल वापरून तितल्याच प्रमाणांत तांदूळ गंव, भाजी पालो आनी फळांचें उत्पन्न काडूं येता.

संवसारांतले 'विकसीत' म्हूण जे कांय देश आसात थंय - म्हळ्यार, अमेरिका, इंग्लंड, फ्रान्स, जर्मनी, जपान, नॅदर्लॅण्डस् ह्या देशांनी संवसारांतले शंबरांतले फकत चोविसूच लोक रावतात. पुणून संवसारांतलें अन्न, दूद, लोखण, उर्जा कागद बी गजाली सुमार अंयशीं प्रतिशत फकत हेच लोक वापरतात, इतले भकारे देश हे.

आनी अंतराळांत कार्बन डायोक्साइड सत्तर प्रतिशत हेच देश सोडटात.

तिसऱ्या जगांत लोकसंख्या वाडल्या, वाडल्या म्हूण संवसारभर लोक बोबो मारतात. लोकसंख्या सुमारा भायर वाडूक जायना. ती वाडूक पावची न्हय म्हूण एक गर्भपात सोडून सगळे तरेचे उपाय घेवचे. नसबंदी जाय जाल्यार सक्तिची करची. तें कित्याक, दोगां वयर जांकां भुरगीं जातात तांचेर जबरदस्त टॅक्सूय जाल्यार बसोवचो. पुणून -

लोकसंख्या आळाबंदा हाडूंक जाय म्हूण सांगतना विद्वान जें सांगतात - अन्न त्या प्रमाणांत पिकना म्हूण - तें मात्शें तर्जून पळोवचें पडटलें.

'विकसीत' देश जर संवसारांत पिकता तितलेंय खावपाक लागले

जाल्यार अन्न कोणाक पावतलें ? तांणी आपणालें 'भकारेपण' अर्दान उणें करचें आनी हिशोब लावचो - संवसारांत कोण उपाशीं पडटलो ?

लोकसंख्या आळाबंदा हाडुंकूच जाय. पुणून ताच्याकूय चड ह्या 'विकसीत' देशांचो वसवस आळाबंदा हाडुंक जाय.

१४२.

सकार्ळीं राजघाटार समाधी सर्रीं एकलोच वचून बसलों.

'हांव गांधीवादी न्हय' म्हूण गांधी शताब्दी वर्साच हांवें जाहीर करून उडयल्लें. म्हज्या मापान कोणेंच गांधीक मेजचे न्हय म्हूण. गांधीक ही म्हजी सगळ्यांत व्हडली श्रद्धांजली मानल्या हांवें.

गांधींच्या सांगातांत रावपाचें भाग्य मेळ्ळां तांच्यांतलों हांव न्हय. हांवें गांधीक पळेल्यात. लाखांनी कोटींनी लोकांनी पळेल्लो तसो. पुणून बाकिंच्या परस एके नदरेन हांव भाग्यवंत : गांधींच्या सांगातांत राविल्ल्यांच्या सांगातांत रावपाचें भाग्य म्हाका मेळ्ळां. काकासायब, विनोबा, किशोरलालभाई, कुमारप्पा, कृपालानी लोहिया. हीं जनेलां म्हजीं गांधींकडेन पळोवपाचीं.

इतल्याय ह्या वर्सांत हांव गांधीक एक खीण लेगीत विसरुंक ना. खंयच्या ना खंयच्याय निमित्त्यान म्हाका तांचो उगडास जाला. जशीं जशीं वर्सां वतात तशें तशें तांचें म्हत्त्व म्हाका चडांत चड जाणवता. ते सांगताले तेच वाटेन गेल्यार संवसार बऱ्याक पावतलो अशें दिशीं-दिशीं दिसत रावलां. जितलो खोलायेंत देवतां तितलो गांधी म्हाका अदीक पट्टा.

बुद्धा उपरांतचो हो सगळ्यांत व्हडलो मनीस. संवसारांत आयजवेर जितलेय व्हड मनीस जावन गेले तांच्यांतलो सगळ्यांत व्हड मनीस हो.

कोणूय विचारीत, 'वाट खंयची' काय म्हूण. जाल्यार हांव गांधीन दाखयल्ले वाटेकडेन बोट दाखोवन म्हणटलों 'ही. फकत हीच.'

आनी तरी आसतना हांव म्हाका गांधीवादी म्हणिना. 'तूं गांधीवादी मरे, मागीर अशें कितें करता ?' अशें कोणूय विचारीत ह्या भंयान न्हय. नमळायेनच म्हणटां.

म्हज्यांत आनी हेरांत फरक आसा तो इतलोच : हांव जाणां, खंयचे वाटेन गेल्यार आमी खंय पावतले तें. बाकिचे नकळत खंयचे वाटेन वचूंक जाय तें.

हांव गांधीवादी न्हय अशें म्हणटां जालों तरूय गांधीन दाखयल्ले वाटे वेल्यान चलपाचो यत्न करपी एक यात्रीक हांव, हें म्हज्यान न्हय म्हणूंक जावचें

ना. गांधीवाद हो म्हजो आदर्श. आदर्श सदां पयस आसता. पुणून...

म्हजे मुखार आदर्श तरी आसा. हांचे मुखार तोय ना... आनी म्हाका हे गांधीवाद शिकयतात !

१४३. गांधी खंय परंपरावादी - कन्झर्वेटिव - आशिल्ले. कित्याक ? तर खंय ते सरसमान लोकां भाशेन उलयताले.

ते सरसमान लोकां भाशेन उलयताले ही गजाल खरी. पुणून ते भाशेन ते कित्या खातीर उलयताले ? कित्याक, सरसमान लोकां मजगतीं रावन ते कामां करताले आनी सरसमान लोकांच्या आधारानूच ते संवसार बदलूंक आंवेडताले.

ते समाज 'बदलूंक' आंवेडताले. समाज आसा त्या पांवड्यार दवरूंक ते वावरी नाशिल्ले.

ते कन्झर्वेटिव नाशिल्ले. सगळें मुळा थावन बदलूंक जाय अशें म्हणपी एक रॅडिकल आशिल्ले.

रॅडिकलांत रॅडिकल आशिल्ले.

तांगेली एक तरा आशिल्ली - ते रॅडिकलां भाशेन पोरणें कांयच मोडी नाशिल्ले. मोडुंयाय म्हणी नाशिल्ले. पोरण्यांत नवो प्राण फुंकताले, नवो प्राण फुंकतकूच पोरणें पोरणें उरना, नवें जाता आनी नवें जातकूच तें नवी कूड घेवन मुखार वता म्हणपाचें तांणी पळेल्लें. भारतीय समाजांत तांणी हेच भाशेन कांय बदल घडोवन हाडल्यात.

बायलांचोच दाखलो घेवंया -

बायलां आपणाक अबला लेखून युगान युगां दादल्यांच्या आसऱ्या खाला जियेत आयिल्लीं. तांगेल्यो 'दासी' जावन राविल्लीं. गांधीन तांचे मुखार 'अर्धनारी नटेश्वरा'चें चित्र दवरलें आनी म्हळें, बायल हें दादल्या इतलेंच अर्धनारी नटेश्वराचें एक म्हत्वाचें आंग. बायलेक घेतले बगर दादलो पूर्ण जायना. अर्दकुटोच उरता. आनी दादल्यांच्या सांगातांत रावन वावर केले बगर बायल पूर्ण जायना. अर्दकुटी उरता. आयचे अवस्तेंत दोगांय अपंगूळ उरल्यांत. तुमी लग्ना वेळार अग्नीक गवाय दवरून 'धर्मच अर्थच कामेच नातिचरामि' म्हूण सोपूत घेतिल्लो. धर्म अर्थ काम तिनूय मळां वयलीं कर्तुत्वां तुमी सांगतान करूंक पावलीं जाल्यार तुमी आयज जीं अर्दकुटीं उरल्यांत तीं पूर्ण जातलीं. बायल अबला म्हणटात तें पयलीं तकलेंतलें काडून उडयात. मागीर पळेयात, समाजांत केदो

बदल घडून येता तो.

हेंच सांगून गांधीन बायलांक घरांतल्यान भायर काडलीं. तोफेच्या तोंडार उबीं रावपा इतलीं धीट केलीं. आनी तांचे कडल्यान व्हडलीं व्हडलीं कामां करून घेतलीं.

स्वराज्याच्या आमच्या झुजांत बायलां, हाकाच लागून, सदां सगळ्यां परस मुखार रावंक पाविल्लीं.

बायलांक मुखार काडपाचें काम हाचे पयलीं ज्योतिबा फुले, अण्णासाहेब कर्वे सारकेल्या जायत्या सुधारकांनी केल्लें. पूण बायलांक ते फकत शिक्षणाच्या मळारूच मुखार काडूंक पाविल्ले. नर्सी, डॉक्टरिणी, शिक्षिका, प्रोफेसोरणीच फकत करूंक पाविल्ले. तोफेच्या तोंडार उबीं रावपाचे धाडस तांच्यांत फकत गांधीच एकले निर्माण करूंक पाविल्ले बायलां मजगतीं गांधीन घडोवन हाडिल्ली ही निखटी 'सुधारणा' नाशिल्ली. ही एक 'क्रान्ती' आशिल्ली. क्रान्ती शिक्षणान घडोवन हाडूंक येना. शिक्षणांत तेदी तांक ना. क्रान्ती झुजा मळार घडटा. बायलांक झुजा मळार देंवोवनूच गांधीन तांच्यांत ही क्रान्ती घडोवन हाडिल्ली.

ही क्रान्ती घडोवन हाडपाक तांणी भास पोरणीच अर्धनारी नटेश्वराची वापरिल्ली. गांधी पोरणीच देख आमचे मुखार दवरतात - पोरणेंच कितें सांगतात - अशें सगळ्यांक दिशिल्लें. पुणून पोरण्यांत नवो प्राण फुंकतकूच पोरण्यान आपणांत पोरणें कितेंच दवरूंक नाशिल्लें. सगळेंच नवें घडोवन हाडिल्लें.

गांधींच्या वा तांगेल्या विचारांच्या प्रभावांत आयिल्ली खंयचीच बायल-मनीस घोवाची दासी उरूंक ना. ताची 'अर्धांगिनी' जाल्या. अधिकारांच्या आनी लागणुकांच्या मळार ताच्याच पांवड्याची जाल्या.

देशांत आपूण रामराज्य हाडूंक वावुरतां अशेंय गांधी म्हणटाले. कोणूय तांकां रामराज्याची व्याख्या करात म्हूण सांगतालो तेन्ना 'ग' चे पिडेंतल्यान मेकळें जाल्लें ग्रामराज्य आपूण हाडूंक सोदतां अशें म्हणटाले. भास पोरणी. पुणून, ते म्हणटाले, 'दॅट गवर्नमेन्ट इझ बेस्ट वीच् गवर्न्स लिस्ट'. गांधींक सरकारांच्या हातांत सत्या केन्द्रीत जाल्ली नाका आशिल्ली. मावर्साकूय नाका आशिल्ली. संवसारांत सगले कडेन साम्यवाद येतकूच सरकारां आपशीं विरगळून वतलीं (स्टेट विल् विदर अवे) अशें तो म्हणटालो. गांधींचें म्हणणें, सरकारां सामकीं ना जावन वचपाचीं नात अशें आशिल्लें. पुणून आमच्यांनी एक करूं येता : सरकारांच्या हातांत सत्या केन्द्रीत जावची ना हाची जतनाय घेवं येता अशें ते म्हणटाले. कशी जतनाय घेवं येता ? सरकाराच्या हातांत आशिल्लीं कामां लोकांनी चडांत चड आपणा हातांत घेवन. म्हणटकूच सत्येचें केन्द्रीकरण जावंक

पावचेंना. पुणून विकेन्द्रीकरणाची प्रक्रिया सगळ्यांत पयलीं अर्थवेवस्तेंत सुरु जावंक जाय. कित्याक, उत्पादनाचीं साधनां जाच्या हातांत आसतात ताच्याच हातांत आयजवेर सत्या आनी संपत केन्द्रीत जाल्या. म्हूण कितें करुंक जाय - उत्पादनाचीं साधनां खंयच्याच एका मनशाच्या हातांत उरचीं नात हाची जतनाय घेवंक जाय. हाचो अर्थ, उत्पादनाचीं साधनांय आकारान ल्हान आसूंक जाय आनी हीं ल्हान साधनांच चडांत चड लोकांच्या हातांत पावूंक जाय. गांधीचें ग्रामराज्य तें हें. अशे तरेन गांव बांदून काडपी राज्य हें की जंय सगळ्यांक कामां आसतलीं आनी जंय कोणूच कोणाचें शोशण करचो ना. सगळे एकामेकांच्या आधारान जियेतले.

गांधीचें सगळें चिंतन गांव मुखार दवरून चलतालें. तांचे मुस्तींत देशांत सात लाख गांव आशिल्ले - सगळे आत्मनिर्भर जावचे, बुन्यादी सावन बांदून काडचे म्हूण ते वावरत आशिल्ले. तांगेलो सगळो विधायक कार्यक्रम (कन्स्ट्रक्टीव प्रोग्राम) गांवां खातीर तांणी आंखिल्लो. गांवांतल्या सरसमान लोकांक कळटा ते भाशेंतूच ते उलयताले.

तांची भास पोरणी-शी दिसली तरूय ती पोरणी न्हय, इतलें लक्षांत घेवन तांगेले विचार समजून घेवपाचो यत्न करचो. म्हणटकूच गांधी सारको क्रान्तिकारी दुसरो कोण जालो ना अशें आमचे आमकांच दिसपाक लागतलें. असो एक क्रान्तिकारी जाणें क्रान्तिच्या तंत्रांतूच क्रान्ती घडोवन हाडिल्ली.

१४४. जिका आमी अचेतन - म्हळ्यार, जीव नाशिल्ली सृष्ट म्हणटात तिच्यांतल्यानूच ही सचेतन म्हळ्यार जीव आशिल्ली सृष्ट निर्माण जाल्या मू ? जिका आमी चित्-शक्ती म्हणटात ती हेच जीव-सृष्टींतल्यान आयल्या मू ?

तर मागीर म्हणूंक जाय : चित्-शक्ती मुदलांतूच जीव-सृष्टींत आशिल्ली. फकत ती उकताडा येवंक नाशिल्ली. आनी जीव-सृष्टी अचेतन म्हणटात तेच सृष्टींत लिपिल्ली आशिल्ली. उत्क्रान्तिची प्रक्रिया चलत रावली आनी जें भितर लिपिल्लें आशिल्लें तें ल्हवू ल्हवू उकताडा येत रावलें.

म्हणटकूच आतां प्रस्न उपरासता -

उत्क्रान्तिची ही प्रक्रिया चित्-शक्ती चे उकतावणे वांगडाच सोंपली काय कितें ? काय चित्-शक्ती पेल्यानची दुसरी एक शक्ती उकताडा येवपाची उरल्या?

उरिल्ली आसत जाल्यार तिचे उकतावणेचे प्रक्रियेक आतां चित्-

शक्तीन गती दिवंक जाय.

ईश्वराक सोदपाची, तो ना म्हळ्यारुय आसाच म्हूण मानून ताका जोडपाची मनशांत जी एक ओड दिश्टी पडटा ती उत्क्रांतिचे हे प्रक्रियेक गती दिवपी प्रेरणा बी न्हय मू ?

आसूंक जाय. तिचीं फकांडां मारपा इतलो कुड्डो आमचो बुद्धिवाद आसूंक जायना.

उत्क्रांतिची मोख कितें ?

धर्तरेचे फाटीर असो एक जीव निर्माण करप, जो पळोवपाक मनशा सारकोच दिसतलो. पुणून जाचे मुखार आयचो सगळ्यांत चड सुधारिल्लो मनीस लेगीत रानवटी दिसतलो.

१४५. ती सुंदर. हागेले नदरेंत ती भरली. हो वीर. हाणें तिगेल्या घोवा कडेन वळख केली. दाटी वाडयली, आनी एक दीस तिका आपणाल्या जाळांत अचळय घुसपावन घेतली. ताच्या पराक्रमाच्यो गजाली पयर एकलो सांगतालो. हांवें विचारलें, 'धर, तागेली भयण इतलीच सुंदर आशिल्ली. जाल्यार, तिकाय तो हेच भाशेन आपणाल्या जाळांत घुस्पायतलो आशिल्लो ?, ताणें जाप दिली ना.

'म्हळें', भयण, धूव, आवय, अप्सरे सारक्यो आसल्यो जाल्यारुय मनीस तांचे कडेन हे नदरेन केन्ना पळेना'.

'हय...' ताणें म्हळें.

'तशे जाल्यार, जिका तूं कुडिची ओड फिझिकल अॅट्रॅक्शन म्हणटा ती कुडिची न्हय, तर मनाची, अशें म्हणचें पडलें ना ?

'हय...'

'तशें जाल्यार, पुराय बायलांचे जातिकडेन पळेतना ह्यो आपणाल्यो आवयो, भयणी, धुवो, हे नदरेन पळोवंक येवंक जाय मनशाक. मनीस हेर जिवां सारको जीव न्हय. तो एक तर वयर सरतलो वा सकल पडटलो. हेर जिवां भाशेन आपूण 'प्राकृतीक' अवस्तेंत रावतलो अशें म्हणीत जाल्यार ताका तशें रावंक येवपाचें ना. 'प्राकृतीक अवस्ता' मनशाक ना. तो प्राकृतीक अवस्तेंत रावंक वतलो त्या खिणा पसून पडूंक लागतलो. विकृत जातलो. दूद काडून जातकूच आमी तें तापोवन दवरतात. कित्याक, धारोशण दूद चड वेळ तिगूंक पावना, विटकळटा. तापयल्लें दुदूय चोवीस वरां वयर उरना. तें एक तर पियेवन सोंपोवंक जाय वा तांतूंत म्हेळाय घालूंक जाय. म्हेळाय घालतकूच ताचें ताक

जातलें ताकांतल्यान लोणी काडूंक येतलें. तें आनीक कांय दीस उरतलें. लोणी कडोवन ताचें तूप केलें जाल्यार तें म्हयनो दोन म्हयने उरतलें. दूद सदां दूद उरना. दुदाचें तूप जायसर जी प्रक्रिया आमी करतात तिका 'सांस्कृतीक प्रक्रिया' म्हणटात. दुदा परस चड ती मनशाक लागू जाता. मनीस प्रकृतींतल्यान चडत चडत एक तर संस्कृती कडेन वतलो. ना जाल्यार सकल पडून विकृत जातलो. (विटकळटलो.) मनीस पशू न्हय, पशूंतल्यान देव जावंक जल्माक आयिल्लो एक जीव. मनीस ऊर्ध्वगामी. ताका बरें कितें आनी वायट कितें पारखूंक येता. तांतलें कितें घेवचें न्हय हें समजता. तांतलें आपणाक जाय तें ताका वेंचून काडूंक येता. हो 'विवेक' ताच्यांत आसा तो दुसऱ्या खंयच्याच जिवांत दिश्टी पडना. बाकिच्या जिवां भाशेन मनीस भूक लागतकूच जेवता, पुरो जातकूच न्हिदता, संकश्ट येतकूच पळून वता (वा आंगार धांवन वता) हें खरें आसलें तरूय, ताच्यांतल्या विवेकाक लागून तो हेर जिवां पसून वेगळो पडटा. मनीस भूक लागिल्ली आसतनाय केन्ना जेविना (देखीक : घरांतलो कोणूय मरता तेन्ना) आनी भूक नासल्यारूय केन्ना केन्ना जेवपाक ना म्हणिना. (देखीक : पार्टक वता तेन्ना) ताका जागरणांय करूंक येतात. आनी संकश्ट आयलें जाल्यार धिरान ताका तोंडूय दिवंक येता. मनशाक 'हुतात्मो' जावंक येता. ताच्यांतले हे गूण ताच्यांतल्या 'विवेका'क लागून उकताडा आयल्यात. विवेकाक लागुनूच मनीस 'खंयची गजाल आपणाक वयर व्हरतली आनी खंयची सकल उडयतली' हें थारावंक पावता. विवेकाक लागुनूच सकल उडोवपी गजाली मनीस आपूण जावन सोडून दिता आनी वयर व्हरपी गजाली आपूण जावन घेता. भोग आनी संयम ह्यो दोन गजाली ताचेमुखार येवन उब्यो रावल्यो जाल्यार, तो दोनूय गजालींक तर्जून म्हणटलो, 'भोग म्हाका सकल उडयतलो. संयम म्हाका वयर व्हरतलो.' आनी भोगाची वाट सोडून तो संयमाचे वाटेन चलपाक लागतलो. ताका धरूंया, कोणाचोय राग मारलो. जाल्यार, 'राग येवप सभावीक' अशें म्हणून तो रागाभरशीं व्हांवन वचचो ना. तो म्हणटलो, ' असो व्हांवन गेलों जाल्यार हांव पडटलों.'

मनीस सदांच राग, दुस्वास, मत्सर हांचेर जैत जोडूंक वावुरला. कित्याक, हें जैत ताका वयर व्हरता म्हणपाचें ताणें अणभवान पळेलें.

मनीस देव जावंक पावूं वा ना पावूं पुणून ताका पशू म्हूण रावंक येवपाचेंच ना. तो पशुत्वांतल्यान देवत्वा कडेन वतलो वा पशू पास्त जातलो. ताचे यात्रेची दिका थरल्या.

ताच्या दुबळ्या आंगांक 'सभावीक' मानून तांकां पोसवण दिवप समा न्हय. आनी ताका वयर व्हरपी गजालींक ' ह्यो महात्म्याक सोबपा सारक्यो' अशें म्हणून तांचो उवेख करूंक शिकोवप सारकें न्हय. ' वेव्हारीक' ' सभावीक'

म्हूण ज्यो गजाली आयज आमी मानूंक लागल्यात त्योच खरेपणानशीं अ-वेव्हारीक, अ-सभावीक वा म्हणुंया : अ-मानुषी.

ज्या गजालींक आमी 'अती-मानुषी' म्हणटात त्योच खऱ्यो वेव्हारीक सभावीक गजाली. दुदांत म्हेळ्यांय घाल्यारूच ताचें ताक जाता. ताक चाळ्यारूच ताचें लोणी जाता. लोणी कडयल्यारूच ताचें तूप जाता. तशें प्रकृतींतल्यान संस्कृतिचे दिकेन मनीस चडत गेलो जाल्यारूच तो मनीस जावंक पावता. ना जाल्यार, सकल पडून तो विकृत जाता.

आनी पशू पास्ट जावन पडटा.

१४६. गोंय मेकळें जावंक नाशिल्लें ते मेरेन दर वर्सा पंदरा ऑगस्ट आयलो म्हणटकूच हांव उपास करतालों. म्हजे म्हाकाच उगडास करून दिवपाक, हांव अजून स्वतंत्र जावंक ना म्हूण... गोंय स्वतंत्र जायना ते मेरेन हिन्दुस्तानाक 'पूर्ण स्वराज्य' मेळ्ळां अशें म्हणूंक येवचें ना हाचोय उगडास जावचो म्हूण.

गोंय मेकळें जालें आनी हांवें हो उपास सोडलो.

आतां, वर्सान वर्स पंदरा ऑगस्ट येता. हांव उपास करिना. पुणून उपासाच्याच मूडांत उरतां.

'कंडिशनड रिप्लॅक्स' म्हणचो जाय जाल्यार हाका.

काकासायबांनी एक फावट म्हळ्ळें, 'पंदरा ऑगस्टाचो उत्सव मनयता आसतना तीस जानेवारीच्या संदर्भांत मनोवचो. म्हळ्यार, त्या दिसा तीस जानेवारीचोय उगडास करचो. म्हणटकूच, तकलेंत विचाराच्यो दोन धारो एकाच वांगडा व्हांवपाक लागतल्यो : पंदरा ऑगस्टाक देश कित्याक लागून आनी कसो स्वतंत्र जालो ही एक धारा. आनी, स्वतंत्र जायना फुडें स म्हयन्यां भितर ती स्वतंत्रताय हाडून दिवपी महात्मा गांधींक आमी कित्याक लागून आनी कसो होगडावन बसले ही दुसरी. ह्या दोनूय प्रस्नांच्यो जापो सोदून काडल्यो जाल्यार देशा मुखार आयज जे प्रस्न आसात ते कशे सोडोवंचे हाचो उपाय तुजे तुकाच येवजतलो...'

हो देश हेर देशां सारको येदो-सो देश न्हय. एका खंडा येदो देश हो. संस्कृतायेचे नदरेनूय हो देश कालचो-पयरचो न्हय. सगळ्यांत पोन्नो, पुर्विल्लो देश हो. ह्या देशाचे प्रस्न 'वीस कलमी कार्यक्रमा'न सुटपाचे नात. 'विकास' ची गती वाडोवनूय सुटपाचे नात. आनी कायदे करुनूय सुटपाचे नात. सगळ्यांत म्हत्वाचें म्हळ्यार, ह्या देशाचे प्रस्न खंयचेंच सरकार सोडोवंक पावपाचें ना.

समाजीक-संस्कृतीक नदर आशिल्लेंच नेतृत्व देशांत वयर सरचें पडटलें तेंच कितेंय करूंक पावतलें..

जवाहरलालजीक लेगीत ही सांस्कृतीक-सामाजीक नदर नाशिल्ली. ती इन्दिरा गांधी, राजीव गांधी हांकां खंयच्यान येतली ?

Back to Gandhi हो एकूच उपाय आसा.

ताणें खंयचे खंयचे प्रस्न हातांत घेतिल्ले आनी ते सोडोवपाक कसले कसले उपाय सोदून काडिल्ले, हें खोलायेंत देंवन समजून घेवंक जाय. एक 'नेशन बिल्डर' ह्या नात्यान गांधी समजून घेवंक जाय. गांधी आयज फकत relevantच न्हय, तर inevitable जावन बसला. जवाहरलालन ताका bypass केलो. विनोबान ताका surpass करपाचो यत्न केलो. तागेले खूबशे कार्यक्रम 'आयच्या काळांत चलपाचे न्हय' ... 'व्यवहारांत बसपाचे न्हय...' अशें म्हणून ह्या देशान ते भायर उडयले.

आतां ' हेच कार्यक्रम खरे आशिल्ले...' ' हे उपाय सोडून दुसरे उपाय नात' अशें विदेशी विचारवंतांच्या तोंडातल्यान आयकुपाचो प्रसंग येना जाल्यार पुरो म्हणटां आमचेर...

१४७. कावळे मोट्या मोट्यान आड्डताले. हांव वाचपांत गुल्ल आशिल्लों. म्हजें तांचेर लक्ष वचूंक नाशिल्लें. पुतुलाचें गेलें. तें पिरायेन दोन वरसांचें. भोंवतणच्या संवसारांतल्यान नवें नवें कितें शिकत आसता. ताणें 'तात्या... का का...' करून म्हजे लक्ष कावळ्यांकडेन वोडलें.

हांव ताका घेवन भायर गेलों. आमच्या मुखावेल्या दारा सामखार एक जायां-मळो आसा. ताचे धडेर, आयले वटेन, एक तेंफळ, एक चांफो आनी एक गुलमोहर आसा. तीस चाळीस कावळे एकठांय जावन ह्या तिनूय रुखांचेर बशिल्ले. मदीं मदीं कावाबूल जावन का... का... करून उडटाले आनी परते येवन बसताले. म्हळें, मळ्यांत हांगेलो कोणूय तरी दुस्मान आयिल्लो आसूंक जाय. ताका पळोवन हे भंयान आड्डतात जावंक जाय. हांव पुतुलाक हाण्डीर घेवन पाऱ्यार उबो रावन पळोवपाक लागलों. एक दिवड वतालो तो दिश्टी पडलो. पुतुलाक हांवें तो दाखयलो. पुणून ताका तो दिश्टी पडना जालो. तें ध्यानमग्न जावन कावळ्यांक पळेत रावलें.

दिवड धांवत पयस पावलो तेन्ना कावळे शान्त जावन आपापले वाटेन उडून गेले. हांवूय पाऱ्या वयल्यान सकल देंवलो.

म्हजे मुखार प्रस्न उबो रावलो -

पुतुल येदो वेळ ध्यानमग्न जावन कितें पळेतालें ? ते कितें शिकलें ?
कांय दिसां पयलिंचो एक प्रसंग येवजलो -

असोच एक दीस किरररर किरररर करून एक किरकिरो आड्डतालो तो पुतुलान आयकलो. तें धांवत म्हजे म्हऱ्यांत आयलें. ताका हो आवाज नवो. तो कोणाच्या तोंडांतल्यान येता, ताका समजूंक नाशिल्लें. हावें ताका अशेंच आयचे वरी भायर व्हेलें. भायर गुलमोहरार एक किरकिरो बशिल्लो, तो पुतुलाक दाखोवन हांवें म्हळें, 'हो तो पळे... हो किरकिरो...'

हांव ताका 'हो किरकिरो' म्हूण जें 'ज्ञान' दितालों ताचे कडेन ताचें लक्षूच नाशिल्लें. तें किरकिऱ्या कडेन पळेत राविल्लें आनी ताचो किरररर किरररर आवाज आयकून ताचें मुखामळ फुलून आयिल्लें.

म्हाका लज लज जाली, मनांत म्हळें, तें आपूण जावन 'शिकतालें'. हांवें ताका 'शिकोवपाची' गरज नाशिल्ली.

अवचीत् दोन इंग्रजी उतरां म्हजे मुखार येवन उर्बीं रावलीं आनी दोनां मदलो फरकूय मनांत स्पस्ट जालो :

पुतुल जें शिकतालें तें education.

आनी हांव ताका 'हो किरकिरो' म्हूण दितालों ते instruction.
दोनांचोय अर्थ एक न्हय.

१४८. मनीस भायर पडटकूच ताका पावोवपाची ताकतीक ताच्या घरच्या लोकांनी करूंक जायना. कित्याक, मनीस फकत तागेल्या घरांत जल्माक येना. तो समाजांत जल्माक आयिल्लो आसता. न्हय, तो 'भूर्भुवस्वं' त जल्माक येता. तागेलें नातें फकत तागेल्या घरच्या लोकांकडेनूच आसता, अशें न्हय. घरा भायल्या जायत्या जाणांकडेन तो आपणालें नातें जुळोवन जियेत आयिल्लो आसता. ताचे कुडिचेर तागेल्या घरच्या लोकांचो जितलो अधिकार आसता तितलोच तागेल्या सांगात्यांचो आनी इश्टांचोय आसता.

ताका पावोवपाक ह्या सगळ्यांक येवपाची संद मेळूंक जाय.

देखून मर्ण आनी निमाणे संस्कार हांचे मदीं उण्यांत उणो चोवीस वरांचो तरी काळ दवरपाचो एक नेम आमी करूंक जाय. खबरे पत्रांतल्यान तो गेल्ल्याची खबर दिवची, निमाणे संस्कार खंय आनी केन्ना जातले, हाची जाणकारी दिवची. म्हणटकूच, जांकां स्मशानयात्रेक येवपाचें आसा तांकां येवपाक

जाय तितलो वेळ मेळटलो.

'आमकां खबरूच नाशिल्ली' हे तरेचो शीण काडपाक तरी कोणाक मेळचो ना.

दुसरो एक नेम करूंक जाय - भायर पडिल्ल्या मनशाचो आनी आमचो सरळ संबंद नासत - ताचे फाटल्यान उरतात तांचेच भितरल्या कोणा कडेन आसत - जाल्यार, तो भायर पडिल्ल्याची खबर कळनाफुडे घरच्या लोकांक जाप दिवपाक आमच्यांनी वचूं येता. पुणून भायर पडिल्ल्या मनशाचो आनी आमचो खंयच्याय रुपान संबंद आयिल्लो आसत, जाल्यार एक वेळ ताच्या घरच्यांक आमी जाप दिली ना जाल्यार उपकारता; पुणून ताचे स्मशान-यात्रेक वचपाची आमची लागणूक आमी चुकोवंक जायना. मर्ण मनशाक एकूच फावट येता आनी जाचे वांगडा आमी वावुरिल्ले आसतात ताका निमाणो निरोप दिवपाक आमी तागेल्या निमाण्या संस्कारा वेळार स्मशान-भुंयेर हाजीर रावंकूच जाय.

हो फकत एक शिष्टाचार न्हय. एक व्हड लागणूक ही. मर्ण ही एक दुखेस्त घडणूक आसली जाल्यारूय ती मनशाच्या जिवितांतली एक भव्य घडणूक. हे घडणुकेच्या व्हडपणाक सोब सारकीच आमची चलणूक आसूंक जाय. येवरोपेव लोकांकडल्यान आमी दोन चाली उश्यो घेतल्यात. गेल्ल्या मनशाक स्मशान-भुंयेत आर्गां ओंपपाची एक, आनी उपरांत शोकसभेंत 'ताच्या आत्म्याक थंडाय मेळूं' म्हूण मागपाची दुसरी.

हांतली आर्गां ओंपपाची चाल सामकीच दांभीक.

'मेत्ले म्हशीक बारा शेर दूद' ह्या नेमान आर्गां ओंपिल्लीं हांवें आयकल्यांत. तुस्त करची जाल्यार कितली करची, हाचो सुमारूय कांय जाण बाळगिनात, तें पळेलां. जाणें आयुश्यभर मेल्ल्या मनशाचो दुस्वास केलो, ताकाच स्मशानभुंयेर भळस भळस करून दुकां व्हांवयतनाय पळेला.

तुस्त करप म्हळ्यार अतिताय करप न्हय, आनी फट उलोवप तर न्हयच न्हय.

असल्या दांभीकपणाक निखालूस पोसवण मेळूंक फावना.

म्हज्या निमाण्या संस्कारां वेळार कोणाकूच आर्गां ओंपूंक दिवं नाकात- 'तुमी स्मशानयात्रेक आयले, खूब जालें ' अशे सांगून No funeral orations म्हूण सगळ्यांक सांगून उडयात, अशें हांवें म्हज्या घरच्यांक आनी इश्टां-सांगत्यांक सगळ्यांक सांगून दवरलां. म्हाका ह्या फ्यूनरल ओरेशनांचो अबको.

मनीस जितो आसतना बरें कांयच उलोवप ना, मरतकूच मात ताची

सुमारा भायर तुस्त करप, ही चालूच अबको येवपा सारकी. तिचेर बंदी हाडूंक जाय.

मनीस मरतकूच ताचो आत्मो ताचे कुडी भोंवतणी घुटमळत आसता; एक दीस केन्नाय तरी देव असल्या सगळ्या आत्म्यांक आपोवन व्हरता; तांची मनसुबी करता आनी तांगेल्या पातकां-पुण्यांचो हिशोब करून तांकां स्वर्गांत वा नरकांत धाडून दिता, असो ज्यू लोकांचो समज. किरिस्तांव आनी मुसलमान हे दोनूय धर्म ज्यू धर्मांतल्यान आयल्यात; तेच परंपरेंत वाडल्यात. देखून हो समज किरिस्तांव मुसलमानां मजगतींय चलता. ह्या देवाचे मनसुबिच्या दिसाक 'डे ऑफ जजमेंट' - 'कयामतका दिन' - म्हणपाची तांच्यांत चाल आसा. किरिस्तांव आनी मुसलमान प्रेतां पुरतात ते हे खातीर - कयामतिचो दीस उजवाडा येसर त्या त्या आत्म्याक ताचे कुडी सर्तीं रावंक मेळचें म्हूण. देखून तो दीस उजवाडा येसर ताच्या 'आत्म्याक थंडाय मेळची' म्हूण ते मागतात.

मुसलमानांचें, म्हणुंया, समजूं येता. कित्याक, ज्ञान विज्ञानाच्या मळार ते आयजूय सामकेच फाटीं उरल्यात. कितले तरी शेंकडे फाटीं आसात. पुणून, किरिस्तांव - चड करून येवरोपांतले - ज्ञान विज्ञानाच्या मळार कितले-शें फुडे गेल्यात. संवसारांतल्या हेर कोणाय परस मुखार आसात. तांणीय 'कयामति'च्या दिसाची वाट पळेत बसचें, हें अजापूच म्हणूंक जाय.

पुणून, हिन्दुंनी तांगेली ही चाल कित्याक घेवंक जाय ? हिन्दुंचो आत्म्याविशिशेचो समज वेगळो. मनीस मेले उपरांत तागेलो आत्मो एक तर नवी कूड घेवन पर्थून जल्माक येता वा आयुश्यांत खूब पुण्याय केल्ली आसत जाल्यार मोक्ष जोडून तो सासणाचो देवासर्तीं वास करता. म्हणूच हिन्दू मरना फुडे तागेले सोयरे ताका अग्निसंस्कार दिवन ताची कूड उज्या सुवादीन करतात. हिन्दुंनी मनशाच्या 'आत्म्याक थंडाय मेळची' म्हूण मागप तांच्या तत्वज्ञानांत निखालूस बसना. येवरोपेवां कडल्यान घेवपा सारक्यो जायत्यो गजाली आसात. तांगेल्यो चुकिच्योय गजाली घेवपाच्यो न्हय. सामकेंच कुड्डें अनुकरण म्हणूंक जाय हें.

हिन्दुंनी ही चाल आतां बंद करुंकूच जाय.

मरणा उपरांतच्या गजालिंचेर बरोवंक बसलां म्हूण आनीक एके गजाली संबंदान थोडें सांगूंक सोदतां -

प्रेत जमनींत पुरचे परस ताचेर अग्निसंस्कार करून तें उज्या सुवादीन करप चड विज्ञानीक अशें सगळ्या विचारवंतांचें आतां मत जालां. जमनिचेर हक आसा तो फकत झाडापेडांचो, ती मनशान आपणाल्या थड्यांनी आडावन दवरप समा न्हय. पुणून सगळ्यांनीच अग्निसंस्काराची चाल सुरु केली जाल्यार झाडा पेडांचेर कसली हावळ येत, सांगूं नज. मनीस कितलोय जाल्यार

अखेरेक मनीस. कितेंय करीत. आयज तर झाडांपेडां मनशा परसूय चड मोलाचीं जावन पडल्यांत.

देखून एका एका वाटारांत आतां विजेच्यो भट्ट्यो इलॅक्ट्रिकल क्रेमेटोरियम चलोवपाची चाल सुरू करूंक जाय. पुणून-

आमी जे दर्याचे तडे वयल्या वाटारांनी रावतात तांणी आतां एक नवी चाल कित्याक सुरू करची न्हय? आमी प्रेतां दर्यांत सोडचीं. अग्नीक ऑपपा बदला वरुणाक ऑपचीं. दोगूय आर्यांचेच देव. दोगूय सारकेच व्हड. इंग्लंडात, नावीक दलांत काम करतल्यांचे निमाणे संस्कार हे तरेन करपाची चाल आसा. लॉर्ड आनी लेडी मांडटबेटन, दोगांयचे निमाणे संस्कार हे भाशेन जाल्ले. इंग्रजांच्यो खंयच्योय चाली निर्बुद्दपणान घेवचे परस हे तरेच्यो चाली सुबुद्दपणान घेतिल्ल्यो बऱ्यो. जे लोक आयुश्यभर नुस्तें खायत आयल्यात तांणी संवसार सोडून वतना आपणाली कूड नुस्त्यांक खावंक दिली, जाल्यार एक पुण्यकार्य जातलें आनी दुसरे वाटेन आमचे खातीर एक झाड कातरतलें आशिल्लें तें वाटावतलें, देखून आनीक एक पुण्यकार्य पदरांत पडटलें.

मागीर अस्थिविसर्जनाच्या वेगळ्या विधिची गरज उरची ना.

१४९. मरणाचें एक बरें : तें तुजी सुवात तुका दाखोवन दिता. जितो आसतना खंयचीय सुवात तूं आडावन बस, मरतकूच तुका फावता तीच सुवात तें तुका दिता. तूं कोणाक फटोवंक पावना...

'ओथांबे' वाचतना डाग हेम्मरशोलडाच्या 'markings' ची याद जाता. मनांत आयिल्ले विचार, सुक्ष्म भावना, जीण आनी मरण हे विशिंचें खोल चिंतन हेम्मरशोलड mark करुन दवरतालो. तेच परी रवींद्रबाबामदलो चिंतक कवीचे नदरेंतल्यान ह्या संवसाराकडेन पळयता आनी ज्यो गजाली सामान्यतायेन आमचे नदरेक दिसनात त्यो अचूक टिपता.

भारतीय संस्कृताय, इतिहास, समाजशास्त्र, राजकारण आनी जिणेच्या सगळ्या आंगांक स्पर्श करपी तत्वगिन्यान रवींद्रबाबाल्या चिंतनाचे विशय. ह्या विंगड विंगड विशयांचेर विचार करतना ते खूब खोलायेंत देंवतात आनी तांच्या सगळ्या आंगांचेर उजवाड घालतात. महात्मा गांधी आनी रवींद्रनाथ टागोर हीं तांगेलीं श्रध्दास्थानां. गांधीचे विचार आनी टागोराची सौंदर्यदृष्टी हांचो सुंदर मेळ रवींद्रबाबाल्या बरपांत जाल्लो दिश्टी पडटा. दिसपट्ट्या जिवितांतली एकाद्री घडणूक वा एकाद्र्या विचाराचो धागो धरून ते मुखार वतात आनी एक सोबीत गोफ विणटात. आमगेल्या रासवळ, राजकी जिवितांतलीं धोंगां पोंगां सरळ उतरांनी दाखोवन दितात आनी ताजेर आपल्या विचारांक आनी मनात पटपासारकें भाश्य करतात. आपले विचार दुसऱ्याक पटोवन दिवचेली विलक्षण तांक तांगेल्या बरपांत आसा.

'वेळेवयल्यो घुलो' आनी 'सांगाती' ह्या आदल्या दोन पुस्तकांचे जातकुळयेंतलें आसलें तरी 'ओथांबे' तांचे परस वेगळें. 'वेळेवयल्यो घुलो', दिसपटयेच्या रूपकाराचें. तर 'सांगाती' अणभव आनी विचार हांचो मेळ सादपी. 'ओथांबे' म्हळ्यार आनीक एक मुखावेलें पावल म्हणूंक जाय. हातूंत विचार आनी अणभव आसाच. ते भायर, लघुनिबंदाचो एक आगळो वेगळो प्रकार रवींद्रबाबान केळयला. प्रतिभावंत गायक जसो रागाचें सौंदर्य पांच मिनटांचे बंदिशेंत दाखयता तेचपरी रवींद्रबाब व्हड ग्रंथाचो आवाट आशिल्लो विशय अचूक वेध घेत एका पाना भितर आटोवन हाडटा. उपनिशदांतल्या सुत्रांभशेन...